

AUREL COSMA JR.

MEMORII

AUREL COSMA jr.

MEMORII

© 2010. Muzeul Banatului Montan Reșița

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

COSMA, AUREL

Memorii / Aurel Cosma jr.; ed., studiu introd. și
note de Carmen Albert. - Timișoara: Mirton, 2010

Bibliogr.

ISBN 978-973-52-0870-7

821.135.1-94

AUREL COSMA jr.

MEMORII

Ediție, studiu introductiv și note
CARMEN ALBERT

Editura MIRTON Timișoara
2010

CUPRINS

STUDIU INTRODUCȚIV: Memorialistica lui Aurel Cosma jr.	7
ANEXA I: <i>Bunicul meu, Dascălul Damaschin Cosma (1844-1915)</i>	31
ANEXA II : <i>Date privind bunica mea, Maria</i>	109
ANEXA III: <i>Începuturile activității mele de ziarist</i>	133
ANEXA IV: <i>Redactor la ziarul „Nădejdea” din Timișoara</i>	179
<i>Indice de nume</i>	197

Memorialistica lui Aurel Cosma-Jr.

Aurel Cosma-jr. este un personaj destul de controversat în istoria culturii bănățene. Statutul de scriitor i s-a negat nu de mult chiar într-un „Dicționar al scriitorilor din Banat”, primul conceput la nivelul provinciei: „*Fără a fi dovedit un talent de prozator propriu-zis, fără o viziune artistică proprie în literatură și fără o individualitate stilistică, acest om, de o impresionantă paletă a preocupărilor intelectuale și artistice, se situează în prelungirea și în extinderea audienței a ceea ce G. Călinescu a numit prin termenul și fenomenul «culturalilor bănățeni» ai secolului XIX, personalității lui A.C. jr. fiindu-i mai potrivită denominația (utilizată în epoca interbelică) de «literar» decât de scriitor propriu-zis – și asta în ciuda faptului că a devenit membru al Uniunii Scriitorilor*”¹. Cu excepția unui volum de proză puțin luat în seamă odinioară, uitat astăzi², Aurel Cosma și-ar justifica prezența într-un astfel de dicționar nu numai prin includerea lui într-o asociație a scriitorilor, Uniunea Scriitorilor – ce-i drept, pe atunci, înainte de 1989, un statut râvnit de mulți – în fond o chestiune ce ține destul și de o anume birocrație, dar și prin scrierile sale memorialistice care privesc istoria literaturii române din Banat, a culturii scrise. Cu certitudine și un dicționar istoriografic³ onest ar trebui să-l cuprindă și nu printre cei din urmă (judecând lucrurile în contextul epocii interbelice când a putut să scrie fără „prudențele” constrângătoare din vremea „socialismului biruitor”) după cum nici un dicționar sau o istorie a presei bănățene n-ar putea trece peste numele său. O atenționare asupra locului pe care Aurel Cosma jr.

¹ I(oan) V(iorel) B(oldureanu), *Cosma, Aurel (Junior)*, articol în „Dicționarul scriitorilor bănățeni” (concepție, coordonare generală și revizuire: Alexandru Ruja) Timișoara, 2005, p. 197.

² Aurel Cosma, *Schițe și nuvele*, Timișoara, 1936.

³ *Enciclopedia istoriografiei românești* (coordonator științific: Prof univ. dr. Ștefan Ștefănescu), București, 1978 nu-l înregistrează dar, în „enciclopedia” aceasta, criteriile nu sunt greu de bănuț. Era vremea în care se scria negru pe alb în prefața cărții (p. 20) că: „*Un moment fundamental, de referință, în dezvoltarea istoriografiei românești contemporane îl reprezintă „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism”, ca și celelalte documente adoptate la Congresul al XI-lea al P.C.R. „Programul Partidului Comunist Român” – cartă fundamentală ideologică, teoretică și politică a Partidului – întreprinde o amplă analiză materialist dialectică și istorică a istoriei României*”.

și mai ales revista „Luceafărul” pe care a coordonat-o l-au avut în constituirea unui mediu favorabil studiului istoric în Banatul deceniului patru din veacul XX, o face recent Radu Ardelean într-o lucrare indispensabilă oricui se ocupă sau se va ocupa de istoria culturală în Banat⁴. Este limpede că din această perspectivă Aurel Cosma nu poate fi și nici nu este ignorat. Există destule argumente ale calităților sale de cercetător al istoriei provinciale marcat evident stilistic, de calitate sa de publicist, de ziarist⁵. Pe de altă parte a fost și un creator de documentație istorică, chiar de arhive și a făcut-o în mod conștient. Memorialistica a fost publicată într-o foarte mică măsură, corespondența – ne referim, de pildă, la cea purtată cu condeierii țărani doar sondată⁶ deși merită și ea să vadă lumina tiparului. După război a reușit să publice doar o singură carte dedicată Timișoarei, dar cu siguranță avea pregătite cu mult mai multe texte decât au intrat la tipar. Există urme clare în acest sens⁷. Cele mai multe se păstrează în Arhiva Mitropoliei Banatului în fondul care-i poartă numele, dar se pare că s-au produs și pierderi⁸. Interesant este însă faptul că pedant, grijuliu, bănuind poate că cineva, cândva le va avea sub ochi, Aurel Cosma și-a pregătit dosare cuprinzând corespondența, memorialistica și uneori chiar texte dactilografiate ale unor articole sau chiar emisiuni radio. Acestea din urmă, mai ales în cazul condeierilor țărani. Se creează astfel, în unele cazuri, posibilitatea rară, de a intra într-un laborator de cercetare se poate reconstitui dosarul acestei cercetări, se poate vizualiza și parcurge

⁴ Radu Ardeleanu, *Istorie la Gazetă în Banat*, Timișoara, 2007, p. 146-305.

⁵ Vom cita doar câteva lucrări: *Un mic istoric al bisericii române din Timișoara*, Timișoara, 1926; *Istoria presei române din Banat*, I, Timișoara, 1932; *Din trecutul românilor timișoreni*, Timișoara, 1938; *Reminiscențe italo-bănășene*, Timișoara, 1939; *Pictura românească din Banat de la origini până în prezent*, Timișoara, 1940; *Prin Timișoara de altădată*, Timișoara, 1977.

⁶ V. Leu, *Memorie. memorabil, istorie în Banat*, Timișoara, 2007, p. 222-238.

⁷ Câteodată, pe texte păstrate în fondul „A. Cosma-jr.” de la Mitropolia Banatului el însuși nota că acelea le gândise pentru a fi publicate într-un volum de evocări dar în *Timișoara de altădată* nu se regăsesc.

⁸ De pildă într-un opis al fondului nedatat dar datorat arhivistului Gh. Naghi figurează la poziția 63: „*Diverse documente (copii dactilografiate), discursuri de la 1918, amintiri și lucrarea în manuscris a lui A. Cosma despre „Unirea de la 1918”*”, 214 p. iar la poziția 64: „*Amintiri și documente în copie ale lui A. Cosma cu privire la Unirea din 1918”*”, 62 p. Nu le-am regăsit dar nu este exclus să se afle rătăcite în cuprinsul arhivei întrucât o parte, un fragment a fost publicat de I. Munteanu, V. M. Zaberca, M. Sârbu, *Banatul și Marea Unire. 1918*, Timișoara, 1992, p. 395-398, sub titlul: *AMINTIRI de la Alba Iulia de dr. Aurel Cosma-junior. Fragmente. 1978*. Timișoara cu indicația de păstrare „Arh. Mitropoliei Banatului, fond dr. Aurel Cosma-junior, dosar „Unirea din 1918”, f. 25-32. *Manuscris*.

direct documentele care au fundamentat cercetarea și afla căile pe care au fost procurate. Atunci când nu dispunea de piese suficiente, A. Cosma jr. solicita informații de la membri familiei – se întâmplă frecvent în cazul condeierilor dar și a lui Dimitrie Birăuțiu de pildă⁹. Aurel Cosma are certă vocație de biograf dar și de genealogist. Cine parcurge textele sale evocatoare pentru diferite personalități bănățene, o sesizează cu ușurință. Se pune în evidență o relație extrem de ramificată între diferite familii bănățene, inclusiv de rudenie, lucruri necunoscute, nici chiar bănuite, dar relevante pentru istoricul interesat nu numai de eveniment, ci și de sisteme, de structuri. De pildă neamul Cosma pe care genealogistul îl crede venit din Moldova peste Ardeal până în Banat – există un motiv demn de studiu după care familii bănățene vestite, Bojincă, Iorgovici, Nemoienii, și-ar avea originile în Principate, ca o noblețe dată de puritatea etnică doar acolo existentă – ajunge să se înrudească cu Mocioneștii, macedo-români, lideri ai mișcării naționale în părțile de Vest, nobili, bogați, cunoscuți mecenați dar și cu faimosul neam de origine dalmatină Vucovici dintre care un Sava a fost ctitor al marelui gimnaziu de la Novisad iar altul, tot Sava dar maghiarizat Sebo, ministru de justiție în guvernul revoluționar maghiar în 1849. Pe line maternă Aurel Cosma are ascendență aromânească. Străbunicul Panaiot care ocupase demnități în conducerea orașului Timișoara era membru de vază al coloniei „grecești” din oraș. În reconstrucția arborelui genealogic folosește cu dezinvoltură documente de arhivă culese mai ales din registrele de stare civilă mânuite cu o răbdare de veritabil genealogist, dar și cu o minte limpede capabilă să urmărească firul printre atâtea încâlcite relații, printre generații și încuscriri, moșteniri și separații. Aceștia le alătură cele știute de el însuși, amintirile proprii, dar și cele povestite de bunici și mai ales de mama sa, Maria, longevivă și lucidă până la adânci bătrânețe, evident, în acele texte care se referă la familie. Se poate vorbi despre o istorie de familie dar întocmită în așa fel încât să devină document valoros pentru istoria elitelor

⁹ Vezi dosarul rezervat acestuia din Arhiva Mitropoliei Banatului, fond „A. Cosma” care cuprinde câteva piese de mare valoare, scrisori de la Silvia Gruzin Birăuțiu, fiica lui Dimitrie Birăuțiu. Este imposibil de scris istoria presei române din Ardeal și Banat fără aceste documente. Cine, în anii '70 își mai amintea de Dimitrie Birăuțiu, să ceară informații de la cea mai îndreptățită persoană să le dea, fiica acestui excepțional tipograf, ziarist și editor? De fapt tot ce știm, este din această sursă. A. Cosma a păstrat textul Silviei Gruzin Birăuțiu așa încât îl putem parcurge ca pe o sursă primară, neintermediat. Interesant că adresa acesteia a obținut-o de la Aureliu Novac, condeier din Bocșa Vasiova care în primii anii ai veacului XX a fost victima unui proces de presă în urma unui text publicat de el în „Cucu”, publicație editată de Birăuțiu.

românești din Banat dar și o cronică a lumii amestecate de la porțile cetății Timișoara.

Evident, memorialistica este un gen – în general – „cultivat” de oamenii mai în vârstă, care au acumulat experiențe dense, excepționale sau au avut timpul necesar observației pentru a sesiza schimbările, au fost spectatori atenți, martori ori actori de primă linie. Aurel Cosma confirmă regula. Scrie memoriile la bătrânețe convins că ceea ce știa putea să contribuie la o istorie provincială mult dorită, a segmentului său cultural mai ales. Pe de altă parte cunoștea și restricțiile regimului politic în care ajunsese să trăiască. Nu „mergeau” decât anumite lucruri, nu se putea spune tot. Din când în când, la aniversări mai ales, ușa se întredeschidea. Aceste momente de „deschidere” erau pândite și folosite. Amintirile despre mediul cultural, despre scriitori cunoscuți erau acceptabile, chiar solicitate. Și temele legate de condeierii-țărani aveau uneori vad, dar nici acestea foarte ușor și întotdeauna. Că Aurel Cosma a procedat la o anume selecție este limpede după cum la fel de limpede că a scris și pentru sertar, pentru vremuri pe care el însuși nu avea cum să spere că le va mai apuca. Așa trebuie să fie fost cu textele despre familie, despre bunici, părinți și unchi. Își făcea de fapt o datorie față de înaintași, față de cei cărora le datora de fapt drumul în viață. Întâlnirea acestui sentiment de datorie cu interesul pentru istorie care răzbate viguros în scrierile sale au generat câteva texte memorialistice fără de care istoria românească a Banatului și a Timișoarei, nu se poate scrie.

Prin anii 70–80 ai veacului trecut Aurel Cosma jr. locuia la Timișoara pe strada Gheorghe Doja, nr. 48, într-o casă purtând încă o anume patină nobilă ca mai toate edificiile din centrul orașului. Casele împărțeau uneori destinul proprietarilor, atâția câți mai existau după valul de „naționalizări” comuniste. Aurel Cosma era el însuși un „fost”: fost ziarist, fost om politic, fost „fugar”, fost deținut politic. Merită, biografia sa, un studiu monografic¹⁰ pentru că ar putea fi una din cele „exemplare”, din cele care pot exprima, concentrată, o întreagă istorie tocmai pe segmentul așa numit „contemporan”, deplorabil cunoscut deși există milioane de martori, de supraviețuitori.

După ieșirea din pușcărie Aurel Cosma încerca din răspuțeri să publice. A scris mult, a publicat câte ceva grație unor prieteni mai vechi și mai ales

¹⁰ Aurel Cosma jr. (1901-1981) a lăsat, cum am arătat, fonduri personale destul de consistente atât în Arhivele Mitropoliei Banatului din Timișoara cât și la Arhivele Naționale, Filiala din Timișoara care fac posibilă o astfel de reconstituire. Sunt însă și în cazul său perioade mai puțin cunoscute cum ar fi cea de după instaurarea comunismului și închisoarea care vor necesita destule eforturi de identificare și acces la documente.

unor colegi tineri¹¹. Purta totuși un stigmat și era oarecum desuet într-un spațiu literar dominat de altă generație, de alte generații. De altfel micile sale articole erau, de fapt, „medalioane” ale unor personalități bănățene din veacurile trecute cuprinzând mărunte corecturi biografice, „portrete” ale unor condeieri-țărani, într-un cuvânt lucruri care „mergeau” dar mai puțin importante. În schimb a izbutit în postura de cronicar al orașului. A scris câteva studii – chiar și un volum – despre Timișoara și timișorenii „de altădată”, a lăsat și în manuscris pagini memorialistice valoroase mai ales din perspectiva istoriei, a istoriei „umanizate” și „democratizate” pentru care nici o viață, nici o biografie nu este neinteresantă sau irelevantă sau prea „mică”. Noi vom revendica textele strict din orizontul istoric. Am spus „textele” pentru că sunt mai multe și ca titluri și ca variante¹². Așezate alături ele pot da, cum am menționat deja, nu numai o cronică de familie ci și cronica unui ținut, Banatul, și a unui oraș, Timișoara. Surprinde locurile și oamenii într-o vreme de schimbări decisive care s-au petrecut la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea veac. Timișoara se afla pe atunci la mijlocul unei perioade de un secol cuprinsă între două asedii: cel din 1849 când a reușit să respingă armata revoluționară maghiară și 1944 când a oprit la bariere trupele germane, un interval de timp în care mutațiile au fost cu adevărat majore. Unele au fost brutale – s-au schimbat regimuri politice – altele au fost mai lente, probabil de nesesizat de la o zi la alta, de la un an la altul, dar nu mai puțin semnificative. Tocmai acestea din urmă au scăpat celor convinși că istoria unui oraș poate fi scrisă folosind doar arhivele administrative de altfel foarte bogate în Banat unde, ca peste tot în imperiu, harnica sa birocrație s-a dovedit foarte productivă. Este una din slăbiciunile monografiilor mai vechi și mai noi dedicate orașului și cu atât

¹¹ A reușit să publice în revista „*Orizont*” și în „*Mitropolia Banatului*” ambele la Timișoara.

¹² Cel puțin trei manuscrise pot fi invocate ca foarte utile: 1. „*Bunicul meu, dascălul Damaschin Cosma (1844-1915) – Evocări biografice și amintiri personale. Fii săi: Dr. Aurel Cosma, Meletie Cosma și George Cosma*”. Acest manuscris are o Postfață datată septembrie 1977. În continuare va fi citat prescurtat, A. Cosma, „*Bunicul meu...*” și pagina la care se află citatul. 2. „*Date privind pe bunica mea Maria Cosma*”, manuscris datat ipotetic în 1977. 3. „*Începuturile activității mele de ziarist*” manuscris datat ipotetic în 1977. În continuare va fi citat prescurtat: A. Cosma, „*Începuturile...*” și pagina la care se află citatul. Trebuie să precizăm că mai există un manuscris referitor la familie, unul cuprinzând biografia unchiului său Aurel Cosma senior menționat și citat de V. Dudaș, „*Aurel Cosma (1867-1931)*”, Timișoara, 1998, p. 85, nota 22: „Dr. Aurel Cosma junior, „*Amintiri și mărturii despre dr. Aurel Cosma (1867-1931)*”, mss. aflat în posesia domnului prof. univ. Ispas Moțiu”, manuscris pe care noi nu l-am văzut.

mai prețioase devin, în aceste circumstanțe, acele documente alternative care izbutesc să învie oamenii, să populeze, să anime străzile adică memorialistica tuturor – „mari” și „mici” – corespondența (tratată iarăși nediscriminatoriu) chiar și cărțile de meniu sau cărțile de vizită, afișele de teatru și cinema etc. Textele memorialistice ale lui Aurel Cosma jr. sunt – din această perspectivă – indispensabile unei reconstrucții complexe. Intenția mărturisită a fost aceea de a scrie cronica familiei sale din ambele direcții – paternă și maternă – ceea ce a și reușit, dar dincolo de istoria unei familii, de altminteri tipice pentru Banat, a reușit (involuntar oare?) să surprindă și modul în care se poate „cucerii” un oraș ca Timișoara, cum se poate parcurge distanța dinspre spațiul „extra” spre cel „intra muros” și odată ajuns înăuntru, cum și în cât timp se poate ajunge de la periferie la centru. Nu este vorba, desigur, de un traseu în sens fizic, ci de unul cultural, social și politic. S-a creat imaginea falsă că românii s-au impus „Cetății” târziu, după 1918. De fapt asediul începuse de multă vreme. La cucerire, austriecii au găsit între ziduri români, sârbi și evrei cu toții, dar mai ales cei din urmă au fost priviți cu oarecare suspiciune. Evreii au fost considerați colaboratori ai otomanilor și tratați aspru, mai aspru ca ceilalți care erau creștini – fie și eretici – așa încât istoria Timișoarei de după 1716 este în bună măsură și o istorie a antisemitismului imperial. El a cunoscut apoi multe metamorfoze care conduc până la faza de confruntare cu naționalismul românesc instalat de acum în „Cetate”. După turci, austriecii au controlat cetatea, apoi, după 1867 ungurii impuși în urma așa numitului „compromis” care a generat dualismul, au exercitat puterea din acest loc simbolic. Instituțiile maghiarizate au adus maghiari, dar n-au avut forța de a maghiariza, deși au făcut tot ce le-a stat în putință. Românii și sârbii au respins și ofertele și presiunile mai ales că și unii și alții au avut un moment concurențial pentru a „ocupa” centrul provinciei la 1848. Cei care au cucerit până la urmă centrul au fost românii deși mediul competițional a fost aspru. Era de așteptat dat fiind că nici un centru nu rezistă unui hinterland presat demografic. Majoritatea a reușit de fiecare dată, întotdeauna și peste tot. Nu este vorba deci despre schimbări de pe o zi pe alta, ci de episoade dintr-o mișcare mai lentă sau mai accelerată, dar care are un singur sens, este inexorabilă. În 1918 existau deja poziții cucerite, familii românești puternice gata să dea asaltul final, neamuri românești cum este neamul Cosma, erau de acum în interior. A fost nevoie de doar două generații, puțin la dimensiunea istorică a lucrurilor. Istoria acestor modificări decisive nu se poate cerceta în absența unor studii cum sunt cele semnate de Aurel Cosma. Ele conțin o mișcare lentă, insidioasă dar nu lipsită

de vigoare din ce în ce mai accelerată spre sfârșitul veacului al XIX-lea care va aduce dincolo de porți, în incinte, grupurile pregătite pentru putere, pentru administrație în primii ani ai veacului al XIX-lea.

Începând cu veacul al XVIII-lea când succesivele valuri de colonizări habsburgice au adus în Banat o numeroasă populație germană (ceea ce nu va modifica însă ponderea demografică românească majoritară întotdeauna), treptat, Timișoara, capitala provinciei va deveni un oraș majoritar german, situație neschimbată până în deceniul patru al veacului trecut¹³. Evident, după 1867, anul în care s-a inaugurat dualismul austro-ungar, recensămintele nu mai sunt sigure, ele fiind manevrate în sensul creșterii ponderii populației maghiare și asta în detrimentul celei române și germane. Centrul orașului, „Cetatea”, era ocupat de instituțiile statului și de cei care le mențineau în stare de funcționare, cei atașați, agreați de regimul politic, simbolizând puterea. Acest joc al simbolurilor merită și el o istorie specială și a și început să fie scrisă, dar mai mult din perspectiva indusă de noțiunea „loc al memoriei”, o perspectivă ce trebuie diversificată. Una din căile multiplicării perspectivelor este și aceea a cartării modului în care familiile „exterioare” identifică trasee, breșe în zidurile „Cetății”, ce s-ar fi dorit inexpugnabile.

Damaschin, bunicul patern al lui Aurel Cosma jr. se trăgea dintr-un neam țărănesc din Moșnița Veche, dar a fost dat la școli mai înalte pentru că tatăl împărtășea vechea convingere (extrem de puternică și astăzi în Banat) originată în epoca iosefină că pentru români singura șansă de a propăși era școala¹⁴. După absolvirea ciclului primar în 1860 este trimis la Timișoara, dar la o școală anume „unde să poată învăța limba germană”, la faimoasa „*K.K. Normalhauptschule*” având ca director pe Karl Weiszenbacher și învățător pe Andreas Geith¹⁵. Numai un an a făcut în Timișoara pentru că în clasa următoare a fost mutat la Arad „ca să învețe limba maghiară”¹⁶. Era limpede pentru oricine că pentru a gândi la o carieră, în Banat, pe lângă limba maternă, românii trebuiau să cunoască germana și, după 1867, maghiara. Condiția poliglotă era

¹³ **1851:** Români – 3.807; Germani – 8.775; Sârbi – 1770, Maghiari – 2.346. **1880:** Români – 3.403, Germani – 19.071, Sârbi – 1752; Maghiari – 7.780. **1900:** Români – 6.299; Germani – 29.614, Sârbi – 2.730; Maghiari – 19.136. **1910:** Români – 6.657; Germani – 30.064, Sârbi – 2.877; Maghiari – 28.522. **1930:** Români – 24.217; Germani – 27.807; Sârbi – 2.156; Maghiari – 27.652. **1938:** Români – 30.550; Germani – 26.250; Sârbi – 2492; Maghiari – 24.226.

¹⁴ În această chestiune vezi V. Leu, *Plecarea la școlile de la oraș sau traversarea orizontului* în vol. „Identitate și Alteritate”, I, Reșița, 1999, p. 127–159.

¹⁵ A. Cosma, *Bunicul meu...*, p. 37.

¹⁶ *Ibidem*.

obligatorie dar, pe de altă parte, oferea avantaje culturale enorme. De altfel românii erau convinși încă din vremea reformelor iosefiniste care modernizaseră în ritm alert Banatul, că învățarea limbii germane oferea mari avantaje. Monarhul susținea principiul meritocrației opus celui al aristocrației de sânge și românii au fost printre cei mai avantajați în această privință, cu deosebire cei din zonele militarizate, care vor ajunge în numai câteva decenii la cele mai înalte grade în armata imperială. Condiția era cunoașterea germanei. S-au înființat școli nu numai pentru copiii, dar și pentru maturii care doreau să învețe limba germană¹⁷. Convinși de explicațiile primite și mai ales de faptul că învățarea acestei limbi nu urmărea germanizarea, românii au ajuns – să ceară extinderea școlilor germane, să plătească chiar ei un post suplimentar de învățător pentru a le învăța copiii¹⁸, așa cum au procedat cei de la Lugoj. Dacă erau dispuși să învețe germana chiar în mod voluntar, nu la fel au stat lucrurile cu limba maghiară. Tocmai intenția de a maghiariza sesizată imediat de românii, sârbii și germanii din Banat, propovăduită de altfel deschis de noul regim, a stârnit o opoziție vehementă. Este adevărat însă că, de nevoie, mulți tineri au trebuit să frecventeze școli în limba maghiară din simplul motiv că nu existau altele unde aveau de înfruntat și o atmosferă șovină¹⁹. Nici un liceu românesc n-a funcționat în Banatul epocii dualiste, așa că mulți români bănățeni au mers la cele maghiare. Nu s-au maghiarizat, ba chiar unii au ajuns lideri ai mișcării naționale românești dar cultural însă, au existat consecințe. Chiar Aurel Cosma, autorul memoriilor considera că lipsa școlii românești l-a marcat în sens negativ toată viața²⁰. Au fost și câștiguri care trebuie evaluate. De voie, de nevoie, au fost frecventate și școli maghiare. În fond cunoașterea unei limbi rămâne un avantaj. Se poate vorbi chiar de o anume pregătire lingvistică a tinerilor români care visau la funcții în administrație sau învățământ. După acest traseu pregătitor, în sfârșit, ajunge elev la Preparandia arădeană. În 1864 este numit învățător la Fărășești lângă Făget. Locul era pitoresc, dar satul un cătun sărac, cu minime posibilități de trai. Obiectivul său

¹⁷ C. Feneșan, *Contribuții la istoricul învățământului în granița militară bănățeană (sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX)*, în „Studii de istoria Banatului”, II (1970), p. 92.

¹⁸ V. Leu, *Op. cit.*, p. 54. Despre chestiunea studiului limbii germane la românii bănățeni vezi și Idem, *Imaginea germanului la românii din Banat* în volumul S. Vultur (coordonator), „Germanii din Banat prin povestirile lor”, București, 2000, p. 55-60.

¹⁹ V. Leu, *Plecarea la școlile de la oraș sau traversarea orizontului* în vol. N. Bocșan, V. Leu, (coordonatori), „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, Reșița, 1996, p. 135-148.

²⁰ Vezi textul lui A. Cosma, „Începuturile activității mele de ziarist” din prezentul volum.

ferm și timpuriu fixat era Timișoara dacă nu orașul, măcar împrejurimile sale. A reușit în doi ani să ajungă la Beregsăul Mare, tocmai pe când se despărțeau bisericile sârbă și română din vechiul monolit ortodox „ilir” care le unificase (dar sub ierarhie sârbă!) în urma unei diplome imperiale din 1690²¹. Separațiile naționale erau acum mai tari decât solidaritățile confesionale așa încât românii văd în „despărțirea ierarhică” o ocazie de emancipare națională²². În consecință Damaschin Cosma se implică politic și explică preoților sârbi din sat care păstoreau o populație românească, că locul lor este la Beregsăul Mic locuit de sârbi, la Beregsăul Mare, de acum, în strane se va cânta numai românește. După șase ani, în 1871, se mută iarăși, tot mai aproape de oraș, la Ghiroda aducându-și și familia după el, căci în 1866, la Beregsăul Mare se căsătorise. Acolo cunoscuse fata unor români macedoneni scăpătați, dar totuși cu diplomă nobiliară și înrudiți cu celebra familie Mocioni, una din cele mai bogate din Ungaria acelor vremi. Se urca astfel încă o treaptă. Nobilitatea și rudenia cu o familie celebră erau amândouă, pe termen lung, motive de mândrie pentru cei din neamul Cosma: „*Bunicul meu Damaschin Cosma n-a încetat să amintească copiilor săi, apoi și mie, că Maria Panaiot se trăgea din viță nobilă iar unul din strămoșii ei era înrudit cu familia Mocioni din Banat*”²³. Socrul, George Panaiot, era născut la Timișoara și provenea dintr-o familie de comercianți de cereale care dăduse orașului un senator și un apărător al intereselor sale în Dieta maghiară la 1790. El însă scăpătase așa că acceptase funcția de administrator al moșiei unuia din cumnați, Vukolaus Vukovics dintr-un neam de nobili sârbi de origine din Novisad, dar ajuns în Banat după un ocol pe la Fiume. Unul dintre acești Vukovits, un Sava (ungurește Szebo) va ajunge înalt demnitar maghiar în vremea revoluției de la 1848, împuternicitul guvernului pentru Banat²⁴. Într-o astfel de rudenie intrase Damaschin, prin căsătorie. Soția sa, extrem de frumoasă, beneficiase și de o educație aleasă însușindu-și aceiași condiție poliglotă care iată, era percepută deja ca un element de identitate bănățeană și, evident, ca atribut al omului instruit: „*Străbunica mea, Maria Panaiot și-a crescut fetele sale (Maria, Ecaterina și Agnes) într-o atentă îngrijire educativă dobândind cunoștințe alese din punct de vedere social, cultural și intelectual. Au avut aici prilejul să învețe limbile vorbite la Timișoara și în zona șesului timișan, în special germana, maghiara și sârba*

²¹ Despre relațiile bisericești româno-sârbe în secolele XVIII-XIX vezi N. Bocșan, *Contribuții la istoria Iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

²² I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 167–216.

²³ A. Cosma, *Bunicul meu...*, p. 44.

²⁴ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, București, 1968, p. 28.

pe lângă limba lor maternă, cea românească, într-un stil și într-o manieră frumoasă. Cunoșteau însă și graiul poporului cu care se înțelegeau cu oamenii de jos din pătura țărănească”²⁵. În orice caz, bunica Maria Panaiot era prin naștere timișoreancă chiar dacă a fost nevoită să-și urmeze tatăl în afara orașului, la Beregsău. Speranța revenirii era legată acum de soț, la rândul său decis să se apropie cât mai mult de suburbii. Viața nu a fost ușoară pentru această femeie frumoasă și instruită, dar a făcut față tuturor încercărilor. În 1867 s-a născut primul fiu, Aurel Dușan cel care va rămâne în istoria Banatului ca un Cosma senior²⁶, apoi cel de-al doilea, Meletie Dușan Cosma, tatăl memorialistului. Un conflict cu preotul locului, superiorul său după lege, îl aduce pe Damaschin în pragul pierderii demnității învățătoresți, dar reacția populației românești din comună și din împrejurimi ca și a presei românești din Pesta îl salvează. S-a produs în jurul acestui episod o întreagă dezbateră purtată cu înflăcărare din toate părțile. Era evident că episodul de la Ghiroda a fost doar un pretext pentru a pune în discuția societății românești din Banat, statutul învățătorului. Revoltată de faptul că un învățător care se implicase deja în mișcarea națională, făcuse deja dovada calității sale profesionale poate fi totuși umilit și îndepărtat abuziv din post tocmai de preotul locului, superiorul său dar care ar fi trebuit – în opinia generală – să-i fie sprijin, să-l susțină, a stârnit reacții vehemente. Între acestea a fost și cea a unui grup important de locuitori români ai Timișoarei. Ei amenință direct că dacă ierarhia ortodoxă nu va rezolva echitabil acest caz și persecutarea învățătorului continuă, vor părăsi ortodoxia și vor trece la Unirea cu biserica Romei, argument extrem. În fond era vorba, de o atitudine civică și de un semnal prin care societatea românească urbană cerea moderația clerului în raport cu oamenii școlii. Presa nu pierde ocazia să se implice. Ziarul românesc „Albina” de la Pesta este clar de partea învățătorului de fapt a societății civile. Chiar directorul Vichentie Babeș personalitatea politică și culturală ce se bucura de un mare respect în Banat, scrie un articol semnat, cei drept, „Redacția”: „*«Albina» a primit, tocmai în timpul publicării acestui răspuns al sătenilor o scrisoare semnată de mai mulți români din Timișoara, fără îndoială de locuitori din cartierele Fabric și Cetate, care aparțineau parohiei greco-orientale ortodoxe de la biserica Sf. Ilie, pe atunci vechea biserică din actuala piață «Petru Maior», demolată în anul 1912 – adică o corespondență a credincioșilor de religie ortodoxă*

²⁵ A. Cosma, *Bunicul meu...*, p. 46.

²⁶ Biografia acestuia a fost scrisă: V. Dudaș, *Aurel Cosma (1867–1931)*, Timișoara, 1998.

română, citadini timișoreni, că mulți țărani români enoriași ai parohiei ortodoxe din Ghiroda au venit la Timișoara să treacă la religia «unită» adică «greco-catolică», ca să scape de comportarea și nedreptățile puse la cale de preotul Petru Anca²⁷.

Damaschin Cosma și implicit familia sa, vor dobândi în urma acestui scandal o mare notorietate. Nu mai este un oarecare învățător, numele său era cunoscut tuturor, ceea ce avea să-i folosească ulterior nu numai lui ci și fiilor săi, inclusiv în drumul lung spre Timișoara. Românii din oraș îl respectau și îl susțineau: „Damaschin Cosma s-a bucurat de sprijinul poporului care l-a ales fiind susținut și de românii din Timișoara, în special de cei din cartierul Fabric, de care sătenii din Ghiroda aveau legătură zilnică și erau desigur influențați de părerile acestora. Bunicul meu era bine cunoscut ca dascăl de nădejde a românismului și avea nenumărate simpatii printre locuitorii Timișorii în special din cartierul Fabric unde mulțimea meseriașilor de toate categoriile îl iubeau știind cât de neînduplecat era Damaschin Cosma în problema drepturilor național-bisericești și în cele sociale ca fiu de țăran oropsit din comuna Moșnița-Veche²⁸.

Totuși își dă seama că are dușmani prea puternici între care și pe Pavel Vasici una din figurile ilustre ale culturii românești din Banat la mijlocul veacului al XIX-lea și deopotrivă ale mișcării naționale, având puternice relații în mediul clerical ortodox și pe deasupra, prieten cu preotul de la Ghiroda. Optează deci pentru abandonarea postului din Ghiroda în favoarea celui de la Topolovățul Mare, nici el departe de Timișoara. Era în anul 1873 și va rămâne aici până la pensionare, în 1894.

La Topolovăț se naște al treilea fiu, George în 1876. Ca în povești, acesta avea să fie și cel mai năzdrăvan, dar primul care ajunge la Timișoara a fost firește cel mai mare, Aurel, ca elev la liceul piarist. Era în toamna lui 1880 și fusese trimis la liceul piarist tocmai pentru că era singura școală la care putea să învețe germana și maghiara. La un moment dat, rău sfătuit de un unchi ceasornicar la Timișoara, a fost la un pas de abandonul școlar. Hotărârea lui Damaschin dar și tactul pedagogic al dirigintelui au salvat situația și prin aceasta, au repus pe traiectorie o biografie specială: „Când a aflat de această întâmplare și dirigintele clasei sale, profesorul Szolgyemy Janos, l-a îndemnat și acesta cu vorbe frumoase sub influența căroră elevul său român a devenit sârguincios și plin de ambiție pentru a învăța bine. Toate clasele liceului

²⁷ A. Cosma, *Bunicul meu...*, p. 65.

²⁸ *Ibidem*, p. 51.

piarist le-a urmat fără întrerupere cu succes eminent până în anul 1888 când a trecut examenul de maturitate (bacalaureat), așa numitul «erettsegi vizega»²⁹. Este drept în această redresare are un rol important și comunitatea românească din Timișoara, elita românească care înființează, pentru copii români mai săraci, un așa numit „Alumneu”, un internat gratuit. Frații Cosma, căci în acești ani și cei doi fii mai mici ai învățătorului din Topolovăț sunt aduși la Timișoara, vor fi puși sub îndrumarea unor fruntași români ca protopopul Meletie Drăghici pe atunci proprietar și al celui mai important ziar românesc din Banat, „Luminătorul” condus de ginerele său, avocatul Pavel Rotariu. Așadar contactul cu orașul se produce prin mediul elită românesc ceea ce e evident că va influența în toate felurile dar mai ales în cel politic fiindcă toți acești sprijinitori aparțineau mișcării politice naționale. Cel mai mare dintre frați, Aurel, va ajunge să facă primii săi pași în profesie la firma de avocați a lui Pavel Rotariu și avea să-i urmeze și în politică ajungând foarte curând unul din lideri. Facultatea de Drept o va urma la Debrețin și asta pentru că unul din prietenii tatălui, mare proprietar de pământ la Lucareț, lângă Topolovăț, dar și unul din deputații români în Dieta Ungariei, Iosif Gall, conducea faimoasa fundație „Gojdu”³⁰ și a putut astfel să-i acorde o bursă. Purtarea bună și sânguința la învățătură l-au făcut remarcat încă o dată aducându-i cuvenitele beneficii „Decanul facultății de drept îi aprecia interesul pentru învățătură. Avea un suflet nobil și generos. Fiind student bun și sânguincios, decanul facultății de Drept îi aprecia interesul său pentru studii și cunoscându-l ca român harnic și serios, l-a recomandat să fie numit în acest post, momentan vacant, de profesor de română la colegiul reformat din Debrețin unde exista o Fundație «Atanasie Balla» iar printre obligațiile prevăzute de actul de donație era și instituirea unei catedre de literatură română și de religie pe seama elevilor greco-ortodocși români”³¹. Câștigul îl determină pe Aurel să-și aducă la studii și frații mai mici. Era în măsură să-i întrețină acum numai din banii câștigați de el fără vreun ajutor de acasă. Viața era veselă pe atunci la Debrețin și cei trei bănațeni studioși îi află curând secretele. Vor rămâne marcați de anii aceia ca de un exercițiu pentru un anume fel de viață citadină. Veneau dintr-un oraș cosmopolit și tolerant într-un oraș ce le părea exclusiv maghiar,

²⁹ *Ibidem*, p. 76.

³⁰ Aceasta a fost cea mai importantă fundație românească din Austro-Ungaria și a subvenționat cu importante sume de bani studiile multor studenți români. În perioada 1871–1914 a acordat nu mai puțin de 3000 de burse. Suma primită de Aurel Cosma reprezenta de fapt doar o jumătate de bursă obișnuită.

³¹ A. Cosma, *Bunicul meu...*, p. 85.

dar nu mai puțin tolerant: „*Debreșinul le oferea tentația spiritului vesel și popular al națiunii din câmpia Ungariei. Numai studentul Aurel Cosma era mai reținut în comportările sale față de frenetica viață a Debreșinului. Era mai serios și pătruns de răspunderea ce o avea pentru educația școlară a fraților săi care se lăsau uneori captivați de viața trepidantă a acestui oraș, mai ales de cântecele populare ale țărănimii maghiare din pătura socială de jos. Meletie și George erau buni cântăreți și aveau voce sonoră și plăcută, ca și tatăl lor. Viața de tineri a celor trei fii români din Banat, cu toate lipsurile și unele dorințe neîmplinite, au imprimat în amintirea lor, după aceea, amprenta acestei existențe de veselie populară de la Debreșin*”³². Textul despre cele petrecute acolo este destul de lung dar concluzia, din perspectivă politică, este aceea că un oraș nu poate modifica – n-a făcut-o Debreșinul și nu o va face nici Timișoara – afilierea națională, dar poate influența puternic alte trăsături: „*Sentimentul lor național de români n-a fost alterat de acest mediu maghiar în care au fost nevoiți să urmeze școala dar în veselia populară a țărănilor unguri din regiunea aceea, care veneau mereu la Debreșin cu diverse treburi și câteodată cu petreceri, au găsit izbucniri și expresii cu idei democratice care puteau duce la o înțelegere între națiunile noastre*”³³. După ce Aurel a terminat Facultatea, s-au întors cu toții la Timișoara. Urma o mare confruntare la care fiecare a făcut față în mod diferit. Cel mai mic, George, va fi o victimă sigură. Timișoara putea corupe! Merită reprodus portretul acestui tânăr pentru tipologia lui răspândită de o literatură universală, chiar dacă textul lui Aurel Cosma jr. este departe de a face parte din marile creații. Sociologic însă merită invocat: „*George era un tânăr frumos cu ochi verzi și părul negru. Încă din anii adolescenței îi plăceau femeile care se îndrăgosteau ușor de acest băiat cu înfățișare cochetă și cuceritoare, deștept și descurcăreț. În scurt timp a plecat la Timișoara unde și-a găsit rosturi plăcute de viață. Fără să caute ca să termine clasele liceului, s-a mulțumit să intre ca funcționar cu studiile și pe baza certificatelor gimnaziale obținute până atunci, bucurându-se de simpatia tuturor datorită caracterului său agreabil de om vesel. De la părinți n-a mai primit nici un ajutor bănesc croindu-și singur un drum în viață. Fiind foarte iscusit și priceput în toate – un fel de inteligență naturală – s-a angajat la diferite treburi și servicii, desigur onorabile, câștigându-și fără prea multă osteneală existența. Dar toți banii pe care i-a câștigat i-a risipit în farmecul unei existențe efemere ispitit de plăceri și bucurii sau mai bine zis*

³² *Ibidem*, p. 86.

³³ *Ibidem*.

încurajat și de femeile care-l adorau ca pe un tânăr excepțional de frumos și cu maniere cuceritoare. Nu cunoștea mizeria, era întotdeauna bine îmbrăcat, chiar elegant după moda de atunci. Pentru George Cosma viața cosmopolită a Timișorii în care se complăceau să trăiască citadinii orașului într-un amalgam de existență socială marcată numai de expansivitatea bucuriilor, era un mediu ambiant extrem de seducător care l-a ispitit să se lanseze uneori la niște plăceri dezaprobatе de părinții și frații săi. El a rămas fiul tipic al Timișorii de altădată”³⁴.

În 1890 când au terminat sejurul la Debrețin, Aurel a fost chemat să-și satisfacă serviciul militar la o școală de ofițeri din Sibiu, iar Meletie și George să-și continue studiile liceale la Timișoara. Greul apăsa acum, evident, pe Meletie. Sunt dați în gazdă la niște rude din partea Panaiotților, la un Mihai Petrovici, un funcționar sârb care avea casă în Fabric, pe „Karpfen-Gasse”. De acum în textul memorialistic începe enumerarea unor adrese pe la care s-au perindat cei din familia Cosma, interesante în sine, fiindcă străzile – aceleași vor purta, în funcție de epoca istorică și de cine stăpânea „Cetatea”, trei denumiri – germană, maghiară și română – așa încât mereu trebuia precizat corespondentul actual.

Primul dintre frați care și-a găsit un rost în Timișoara a fost Meletie. A preferat să-și fixeze o limită mai scurtă studiilor astfel încât să se poată angaja și să ia viața pe cont propriu. Pentru început a obținut o slujbă de mărunt funcționar la tribunal. Curând însă a primit diploma de „șef de carte funciară” potrivit unor studii făcute chiar la Timișoara, așa că ar fi putut ocupa o poziție bunișoară în ierarhia vremii, condiția era însă să părăsească orașul, ceea ce i-a fost peste putință. A rămâne într-o funcție modestă, dar în oraș era pe înțelesul multora: „*Meletie Cosma și-a găsit în scurt timp, după aceea, un post de «funcționar diurnist» la tribunalul din Timișoara, plătit cu o leafă de 30 de florini pe lună. Când a primit diploma de șef de carte funciară a fost repartizat la o judecătorie rurală din provincie dar el nu s-a îndurat să plece din acest oraș cu o viață extrem de frenetică și cu numeroase cafenele și a preferat să-și continue cariera la tribunalul din localitate ca să ajungă «funcționar definitiv» apoi grefier”³⁵. Cariera lui nu este spectaculoasă, dimpotrivă! Fiul său, memorialistul leagă această autolimitare de imaginea unei Timișoarei plină de farmec, venețian, sugerează el: „... ar fi avut mai multe avantagii dacă ocupa postul de șef de carte funciară și ar fi fost mai bine plătit dar și el era*

³⁴ *Ibidem*, p. 88.

³⁵ *Ibidem*, p. 90.

tentat de a trăi în acest mediu urban al Timișorii de altădată cu tot farmecul pitoresc al canalelor care brăzdau suburbia Fabricului unde această funcție de șef de carte funciară nu era acordată unui român”³⁶. Statutul de orașean era în sine un avantaj de care a știut să profite chiar și cu ocazia căsătoriei. La tribunal avea un coleg, Cornel Schelejan care – vorba memorialistului – „l-a pețit la verișoara sa, Elena Pocan, fiica parohului din comuna Jebel”. A fost, spuneau contemporanii, o partidă excelentă căci fata era „bogată și frumoasă, cultă, cu clasele terminate la școala secundară a claustrului «Notre Dame» din Timișoara-Fabric”³⁷. Tinerii s-au plăcut de la prima vedere. Meletie era bărbat frumos, serios și demn, de neam bun iar pe deasupra mama fetei, viitoarea soacră, preoteasa, a stăruit tare pentru nuntă. Strămoșii ei fuseseră timișoreni și putea acum, în sfârșit, să spere că prin căsătoria fiicei va reveni la Timișoara. Elena Pocan nu ducea lipsă de pețitori, unii chiar mai cu stare decât Meletie (cum era teologul Iosif Matei viitor paroh în Fabric) dar acesta era deja timișorean și mai era și frate cu vestitul, de acum avocat, Aurel Cosma. Părinții au fost de acord imediat și nunta s-a celebrat la Jebel la 5 martie 1899. Naș a fost maiorul Ioan Theodorovici de la Comenduirea Pieții din Timișoara, om cu avere, membru în Consiliul de Administrație al băncii „Timișana”, mare „mecanat” român, celibatar convins. După cununie cuscii, dar mai mult preotul din Jebel, s-au îngrijit ca tânăra pereche să aibă o locuință. Mai întâi a fost una cu chirie găsită de Damaschin, dar mobilierul „stil” a fost cumpărat de cei din Jebel: „Damaschin Cosma le-a închiriat două camere în actuala stradă «Simion Bărnuțiu», pe atunci «Magyar utca» în a treia casă aflată pe partea dreaptă cum intrai în această stradă largă, venind dinspre piața de fân, pe atunci «Szena ter», azi Piața «Badea Cârțan». Tatăl miresei i-a mobilat această locuință cu tot ce era necesar iar mobilierul de atunci, îmi spunea mama mea, îl are și astăzi”³⁸. Era unul foarte scump dar ce conta? Se mai urca o treaptă! Era numai o etapă, așa că în curând încep mutările tot mai aproape de principalele puncte ale orașului și tot mai departe de periferii. De la Piața de Fân s-au mutat pe „Haupt-Gasse” în centrul Fabricului, ca să fie Meletie mai aproape de Tribunal, căci acolo începea linia de tramvai ce ducea în Cetate. Aici au stat într-un apartament de la etajul imobilului ce adăpostea vestitul han și restaurant „Marokaner”, aproape de podul peste Bega, pe actuala stradă „Dacilor”, „Fo utca” în vremea Austro-Ungariei.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 100.

³⁸ *Ibidem*, p. 103.

Aproape întreaga familie Cosma se reunise iată, la Timișoara. După cei doi fii, Meletie și George, vine și tatăl. Damaschin Cosma, învățătorul, se pensionează și se mută în oraș deocamdată într-o locuință închiriată de la proprietarul Hunsch pe „Spion Gasse” („Kem utca”) ulterior „Timocului” aproape de prietenul său, învățătorul Traian Lungu, tatăl scriitoarei Maria Lungu-Puhallo. Singurul absent era Aurel ocupat ba cu stagiul militar, ba cu studiile universitare doctorale pe care le finalizează la Budapesta. Reușește, în 1894, și o căsătorie de mare succes cu Lucia, fiica unui deputat din partea Partidului Național Român în Dietă, unul din cei mai bogați oameni ai vremii, Partenie Cosma din Sibiu. Nu-i de mirare deci, că îndată ce termină studiile și obligațiile militare, Aurel se mută și el împreună cu tânăra lui soție – viitoare profesoară la Conservator – tot la Timișoara, dar direct în centru. Își deschide un birou avocațial în palatul Mocioni alături de banca „Timișana”, unde închiriaza și un splendid apartament. Imediat tatăl – Damaschin – este angajat ca funcționar la biroul fiului, astfel încât acum îi dă mâna să se mute la rândul său într-o locație mai bună, dar tot într-un punct în care să poată rămâne în contact cu sătenii români veniți la târg. Centrul pentru el era centrul cartierului românesc: „...*bunicii mei s-au mutat din «Spion-Gasse» într-o altă locuință mai aproape de centrul românesc al cartierului Fabric, lângă așa numita cafenea «Turkischer Kaiser» în strada «Drei Konig Gasse» (Harom kiraly utca), astăzi strada Bicaz, închiriind o locuință cu două camere la stradă, la nr. 21, vizavi de restaurantul cu han pentru căruțe cu firma «la Țapu» unde trăgeau sătenii care veneau din partea Recașului deci și cei din Ghiroda și cei din Topolovățu Mare cu care îi făcea plăcere să se mai întâlnească și să mai bea în curtea sau grădina hanului câte un pahar cu vin sau o halbă de bere. În această locuință a murit bunica mea, Maria Cosma în ziua de 2/15 decembrie 1904*”³⁹.

Toți membri familiei Cosma se aflau acum în Timișoara, unul reușise deja performanța de a intra în „Cetate”, totuși locuiau în apartamente închiriate. Nu mai erau totuși oameni de rând. Statutul lor începea să se apropie de cel al burgerilor. Doar tatăl pare să mai fie interesat de a menține contactul cu ruralitatea, ceilalți privesc altfel la spațiul tocmai abandonat. Aurel care evident, câștiga foarte bine, era deja un om înstărit și va cumpăra o moșie aproape la Urseni, unde Damaschin își va asuma funcția de administrator. Meletie își va mai duce familia în vacanță la Jebel, dar George a rupt-o definitiv cu satul, devenit un obișnuit al boemei timișorene. Încearcă o căsătorie cu

³⁹ *Ibidem*, p. 97-98.

fiica unui țăran bogat de lângă Timișoara aparent reușită, nu de alta dar soția părea să fie din același aluat ca și el. Ce-i drept încercase mai înainte și munca de funcționar la biroul fratelui mai mare, dar nu rezistase decât câteva luni. Căsătoria deci, îi apare ca unica salvare. Toacă banii nevestei, încearcă fel de fel de afaceri la limita legii, dispar amândoi pentru o vreme în România, unde nimeni nu știe ce fac și eșuează, în cele din urmă într-un previzibil divorț. Moare la Timișoara în timpul războiului de o boală de plămâni.

Primul Cosma care va fi timișorean prin naștere este chiar autorul memoriilor, Aurel Cosma jr. fiul lui Meletie. El vine pe lume – parcă simbolic – odată cu secolul XX la 12/25 martie 1901! Evenimentul se petrece însă, în a treia locație a familiei, o familie încă foarte mobilă, aflată neconținut în căutarea unui loc mai bun: *„Prin urmare, în anul nașterii mele, la 25 martie 1901, locul meu natal se găsea pe partea dreaptă a canalului Bega pe malul destul de larg al unui braț al acestui râu, trecând prin fața casei închiriate de părinți, pe atunci, tramvaiul cu cai, «tramcarul» ce pornea din apropiata piață de «Malom ter» unde erau vestitele mori de altădată, până în cetate, pe la «Turkische kaiser» și prin «Drei Konig Gasse» pe unde circulă și azi tramvaiul electric. Această albie a brațului din ramificația multiplelor canale care brăzdau pe vremuri cartierul Fabricului, a fost astupată în anul 1912 când s-a aplicat de primăria municipiului Timișoara planul de sistematizare. Atunci a fost demolată și biserica Sf. Ilie construită în anul 1826 de protopopul ortodox român Vasile Georgevici, în care am fost botezat, și a fost zidită în anul 1912 actuala biserică...”*⁴⁰ Naș a fost același maior în retragere Ioan Theodorovici, dar și unchiul Aurel. Casa era mică și cam la periferii așa că evident, și ea a fost abandonată de tânăra pereche chiar la sfârșitul verii lui 1901. S-au mutat la o prietenă din copilărie a mamei, Victoria Menția fiica pictorului Kovary. Avea nume unguresc, dar era român. Aici, pe „Tauben-Gasse” au locuit până în 1903 când preotul din Jebel le-a cumpărat o casă pe „Rudolf-Gasse” 3, ulterior Ovidiu 4, unde mai locuia încă mama autorului la data când acesta își scria amintirile. Locul era destul de bun căci avea o grădină mare, dar trebuia complet renovat. De aceasta s-a ocupat, pe bani destui, arhitectul Keller. Casa era igrasioasă și Aurel s-a îmbolnăvit. Noroc că un conclav de medici aduși de unchiul bogat la căpătâiul său, l-au găsit prea plăpând ca să-i perforeze gâtul și să-i introducă un furtun de cauciuc până în plămâni, ca să-i ușureze respirația! Salvarea a venit de la doctorul cartierului Weil Adolf dar tot cu mijloace drastice: *Mi-a înfășurat tot trupul gol într-un*

⁴⁰ *Ibidem*, p. 105.

cearșaf muiat în apă rece și mi-a provocat o reacție care mi-a zguduit tot corpul meu de mic copil. Șocul era așa de puternic încât am expectorat sub forța frigului simțit toată flegma ce îmi înfunda căile de respirație”. Important este că a scăpat cu viață!⁴¹ Copilăria și-o va petrece în această casă, prima cu statut de proprietate a noii familii. Mai întâi, cum am arătat, arhitectul Keller a schimbat aproape totul. S-ar fi putut vorbi de o casă nouă la care se găsea totuși mereu, câte ceva de făcut. Din descrierea lui Aurel Cosma se poate reconstrui o imagine mai de grabă rurală dar Timișoara întreagă, exceptând desigur faimoasa „Cetate” era încă departe de a îndeplini rigorile unei urbanități desăvârșite. Vom reproduce integral descrierea așa cum s-a păstrat în caietul de amintiri: „S-a făcut o fațadă frumoasă, o structură nouă de interioare și o scară exterioară pentru pod suprimându-se vechea scară din interiorul clădirii. S-a amenajat o curte interioară pe care apoi tatăl meu a despărțit-o în două cu un gard, în față plantând pomi fructiferi și flori în câteva straturi marginale pe lângă pereții casei din vecini iar în spate o curte pentru gospodăria casnică. În fund de tot era grădina pentru zarzavaturi și legume unde tatăl meu a mai plantat alți pomi fructiferi și a făcut straturi pentru rădăcinoase și alte legume trebuincioase la casa omului. Mi-aduc aminte și eu, copil fiind, cum îl ajutam pe tatăl meu la treburile gospodărești când construia garduri intermediare, cămări și cotețe în a doua curte, cum planta pomi în curtea interioară, în fașa casei, cum sădea și semăna flori și cum făcea alte lucruri necesare în noua casă. (...) în casă nu aveam curent electric întrucât nu era nici un cablu al uzinei de unde se putea trage curent electric în această stradă. Ne foloseam încă mulți ani de-a rândul cu lămpi de petrol. Nu era, în această parte a orașului, nici canalizare sau apeductul introdus de municipalitate astfel că în curte aveam o latrină ca în toate casele din acest cartier iar apa potabilă o aduceam de la o fântână publică din piața de alături sau de dincolo de pod. Tatăl meu, om foarte practic, cu inițiative casnice utile încă în vara anului 1905 și-a dat seama cât de greu era să cari apa cu mâna de la o fântână publică a cartierului. Atunci s-a hotărât să sape în prima curte din fața casei și deci a bucătăriei o fântână proprie «arteziană» (...) Pentru lucrările introducerii unei fântâni arteziene ne-am dus să facem comanda la o firmă specializată. (...) M-a luat cu el la această firmă, pe atunci unica, cu materiale și lucrători specializați în această privință. Ne-am dus pe malul drept al Begheiului până la «Blau fele szeszgyar» (Fabrica de Spirit) pe «Nyar utca», splaiul «Peneș Curcanul» de azi lângă care am găsit

⁴¹ Ibidem, p. 117

renumita întreprindere particulară pentru săpatul de fântâni. Așa am ajuns să avem casa noastră bine amenajată cu cele trebuincioase după posibilitățile de atunci”⁴². Pare începutul unei epoci idilice dar nenorocirile stăteau aproape. În 1907 moare Meletie victimă a unei neobișnuite rigori imperiale care pare să-l transforme în personaj al unei literaturi crepusculare, „imperiale” și ea: „Tatăl meu avansase în funcția de grefier la tribunalul din Timișoara, fiind un funcționar corect și priceput în legislația maghiară privind mai ales procedura penală. A fost repartizat să lucreze în funcția de grefier pe lângă judecătorul de instrucție cu numele Kototz. În această calitate îl asista întotdeauna pe șeful său de la procuratură, pe masivul domn Kokotz sănătos și puternic care putea ușor să reziste frigului în timp de iarnă când era nevoit să se deplaseze în sate pentru anchete judiciare sau pentru a asista la autopsia cadavrelor, victimele crimelor. În aceste deplasări era întotdeauna asistat de grefierul său Meletie Cosma pentru întocmirea actelor legale sau a proceselor verbale, ale declarațiilor sau ale altor documente în interesul justiției. De plasările acestea se făceau în trăsură deschisă chiar în timp de ger sau zăpadă când era frig insuportabil sau vremea umedă din cauza ploilor. Protocolul impus de justiția maghiară, pentru a impune sătenilor un respect și a se nfățișa judecătorul sau grefierul său într-o ținută deosebită și distinsă, aceștia nu aveau voie să poarte căciulă ci erau obligați să-și acopere capul numai cu tradiționala pălărie neagră de fetru, așa numitul «Halbzylinder» (melon). În aceste condiții tatăl meu, la începutul anului 1907, s-a îmbolnăvit...”⁴³. Deși a fost la toți medicii vestiți ai Timișorii ba chiar și la Budapesta, nimeni nu i-a găsit leacul așa că bietul om s-a sfârșit. Doctorii n-au stabilit până la urmă un diagnostic deși constataseră că bietului om „i se muiaseră creierii”! În anul următor bunicul de la Jebel, preotul Teodor Pocan, a vândut totul și s-a mutat la Timișoara, ca să-și ajute nepotul rămas orfan, dar s-a prăpădit și el curând, în 1909. În timpul războiului a murit și Damaschin, bunicul patern. Bunicii, materni și paterni, cu toții și-au găsit odihna în cimitirul de pe Calea Buziașului, mulțumiți crede autorul memoriilor (cel puțin bunicile) că și-au împlinit visul, marele vis, de a avea urmași în Timișoara și nu oricum, ci așezați la casa lor așa cum se cuvine unor oameni serioși⁴⁴.

Cel mai substanțial ajutor l-a primit orfanul de la unchiul său căruia-i purta numele, avocatul Aurel Cosma. Acesta, lipsit de copii, l-a înfiat pur și

⁴² *Ibidem*, p. 115–116.

⁴³ *Ibidem*, p. 118–119

⁴⁴ *Ibidem*, p. 113.

simplic și îi va fi un adevărat părinte. A urmat, într-un fel, modelul verificat: cariera se face numai trecând prin școală! Aici începe totul! Face școală ca și cei dinaintea sa în maghiară și germană, dar nu și în română, pentru că la Timișoara, dincolo de clasele primare, o astfel de școală nu exista. A avut totuși acces la literatura română, chiar la marea literatură, pentru că societățile culturale românești își înființaseră, pe cheltuială proprie, biblioteci, dar și unchiul Aurel avea o bibliotecă bine înzestrată în care adunase toate titlurile semnificative ale unei literaturi ce-și promovase deja clasicii. Citea și presă românească, editată în Timișoara sau în alte orașe bănățene, dar și câteva titluri sosite, prin abonament, de la București. Într-un cuvânt parcurge drumul pe care mai toți intelectualii români din Banat au trebuit să-l parcurgă în condițiile atât de restrictive – mai ales în învățământ, cultură și administrație – impuse „celorlalți” în partea maghiară a dublei monarhii. În timpul războiului se înscrie la Seminarul Teologic Ortodox din Arad ceea ce-i permite să-și continue – așa cum se putea – studiile și să scape de o eventuală înrolare.

Marea schimbare vine în 1918. Imperiul se destramă, se produc separațiile pe criterii naționale. Unchiul său, Aurel Cosma senior, este unul din conducătorii acțiunii românești și înființează primul Comitet Militar Român din Timișoara, așa cum mai toate naționalitățile reprezentate în garnizoană au făcut⁴⁵. Tânărul revine de la Arad și se implică nemijlocit în organizarea Gărzilor Naționale românești în oraș și în întreaga provincie. Din partea acestora este delegat la Adunarea Națională de la 1 decembrie 1918 ținută la Alba-Iulia, unde românii din Transilvania și Banat proclamă unirea cu România. Nu fără anumite controverse. Bănățenii au o întâlnire separată în seara de dinaintea Marii Adunări. Voiau Unirea imediată și necondiționată. Este clar că situația provinciei aflată sub control militar străin, menținerea prin chiar prevederile convenției de armistițiu de la Belgrad, a vechii administrații, îi determina să adopte această poziție pe care o cer cu hotărâre tuturor celor prezenți. Momentul este descris de memorialist ca unul decisiv pentru istoria românească⁴⁶. După perioada dificilă a unei scurte, dar aspre ocupații sârbești terminată în august 1919⁴⁷, ajunge să știe ce înseamnă a fi în Centru pentru

⁴⁵ Despre toate acestea vezi V. Dudaș, *Op. cit.*, p. 56–72.

⁴⁶ V. Leu, C. Albert, „Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată”, Reșița, 1995, p. 122.

⁴⁷ Conform convenției de armistițiu încheiată între Comandamentul Aliat din Balcani și guvernul maghiar la 13 noiembrie 1918, armata sârbă primește mandatul de a ocupa temporar Banatul până cu misiunea de a menține ordinea. Curând sârbii vor încerca să transforme prezența temporară într-una definitivă încercând astfel să pună Alianții în fața faptului împlinit.

că acum unchiul Aurel este numit prefect, primul prefect, al județului Timiș-Torontal, cea mai înaltă funcție la nivel provincial, dar este și epoca în care își începe cariera de ziarist și face primii pași în politică.

A participat direct la instituirea unei noi administrații, românești în Timișoara. Politicește Centrul, „Cetatea” erau cucerite! Cei mai mulți dintre cei ce făceau acum să funcționeze instituțiile statului, erau români și între ei, cei doi Aurel Cosma, unchiul și nepotul: „*Ca prefect, unchiul meu m-a numit, prin decizie, funcționar al prefecturii într-un post anume creat pentru mine ca «practicant», fiind astfel printre cei dintâi salariați ai noului stat unitar al României și făcând parte din grupul primilor funcționari și colaboratori n greaua muncă a prefectului nou instalat. Îmi aduc aminte că unchiul meu m-a trimis în prealabil să mă prezint la directorul financiar cu numele de Zador care-și avea biroul în Palatul Dicasterial ca să-și dea avizul pentru această numire, neprevăzută încă în buget. Acest «penzugyigazgato» era un personaj important în administrația județului și foarte dificil putea să intre la el cineva în audiență. Pentru mine însă ușile erau deschise căci lumea a început să mă cunoască și să mă numească, măgulitor, «kisprefectus» adică «micul prefect». Desigur, s-a rezolvat imediat problema numirii mele de «practicant». Dar ce însemna acest post nou? Din ordinul și la îndrumarea unchiului meu aveam să mă ocup de diversele chestiuni ale presei privind prefectura și administrația românească*”⁴⁸. Nu va rămâne mult în această funcție și pentru că unchiul său va demisiona înțelegând că începe o nouă etapă istorică, că viața politică are alte reguli și că elita românească trebuia să-și asume o nouă responsabilitate și o nouă motivație, alta decât avusese până atunci. La Timișoara, la 20 octombrie, în aceeași sală a hotelului „Kronprinz”, în care la 31 octombrie 1918 Aurel Cosma senior declanșase revoluția înființând primul Consiliu Român și prima Gardă Românească, s-a hotărât înființarea organizației bănățene a Partidului Liberal, avându-l în frunte tocmai pe acesta. Devenise unul dintre cei mai importanți oameni politici ai României întregite – de câteva ori ministru la București – și unul dintre cei mai puternici oameni ai Timișoarei!

Totuși nu cariera politică este cea care va face subiectul memorialisticii lui Aurel Cosma, ci aceea de ziarist. Este posibil să fie vorba aici și de o prudență explicabilă la un om care a avut de pătimit tocmai pentru activitatea

Conform Tratatelor de Pace de la Paris care a reconfigurat harta politică a continentului două treimi din Banatul istoric i-au revenit României și una Regatului Sârbilor Croaților și Slovenilor potrivit principiului majorității populației. Despre ocupația sârbă a Banatului vezi V. Leu, C. Albert, *Op. cit.*, p. 110–121.

⁴⁸ A. Cosma, *Începuturile...*, p. 29

sa politică (fusesse nepotul șefului organizației liberale din Banat, el însuși un membru de vază al partidului), dar este posibil să fie vorba și despre o convingere evidențiată astfel. Oricum memoriile sale sunt unul din izvoarele cele mai importante pentru istoria complicată a presei românești din Banat imediat după Unirea din 1918. Informațiile vin din interior sunt așadar, chiar și după atâția ani, încărcate de subiectivități mai mult decât evidente, dar sunt în același timp și directe, uneori – prin amănunte – savuroase. Sunt trecute în revistă cam toate tentativele – unele nereușite – de a edita ziare și reviste la Timișoara întreprinse de localnici, dar și de valul celor veniți din Vechiul Regat, inclusiv Tudor Arghezi de pildă. Cum s-a înființat cea mai importantă publicație liberală – „Nădejdea” – dar și cum au izbutit ziaristii bănățeni să-și închege o primă organizație sindicală, sunt subiecte tratate cu insistență. Prietenia cu scriitorul Camil Petrescu despre care Aurel Cosma a scris și cu alte ocazii⁴⁹, constituie, și de astă dată, un loc central în textul său. Relațiile pe care și le-a făcut în mediul redacțional, dar și în cel artistic din Banat sau de la București, primele organizații ale studenților bănățeni de la Cluj și București în primul deceniu după Unire, ocupă spații mari ale căror cercetare rămâne indispensabilă celor care vor studia sistematic acest interval de timp, atât de dens în schimbări. Multe proiecte s-au declanșat tocmai în acești ani, multe proiecte ulterioare nu pot fi explicate, decât prin buna cunoaștere a celor începute acum.

Aurel Cosma jr. are, după 1918, după cucerirea „Cetății” posibilități excelente de afirmare. Drumurile îi sunt deschise! Își continuă studiile universitare la București apoi la Paris, devine unul dintre importanții ziaristi bănățeni, autor al unor cărți citabile și astăzi despre Banat și bănățenii de odinioară, va ocupa funcții importante, între prietenii săi se vor număra scriitori și artiști celebri, prietenia sa va fi căutată, va face chiar o carieră de demnitar.

Drumul început la Moșnița Veche de Damaschin Cosma, bunicul, trecând prin Fărășești, Beregsăul Mare, Ghiroda, Topolovățul Mare, s-a sfârșit în inima Timișorii, în „Cetate”. Și totuși nu era decât o etapă, fiindcă istoria va fi tot mai accelerată și tot mai aspră.

După al doilea război Aurel Cosma jr. singurul supraviețuitor al acestui neam tenace, a urmat același drum ca mulți alții, al condamnărilor,

⁴⁹ *Idem*, „Activitatea ziaristică a lui Camil Petrescu”, în „*Orizont*”, nr. 10/1970; *Idem*, *Ani și evenimente*, în vol. C. Petrescu, „Trei primăveri”, ediție alcătuită de Simion Dima, Timișoara, 1975, p. 36-45.

al încercării de a se face nevăzut, uitat, apoi al unei așa zise „reabilitări”, de fapt al marginalizării. A murit la Timișoara pe strada Gheorghe Doja, nr. 48, fără urmași, însă îngrijindu-se să lase celor ce vor veni, mărturii. Cunoștea ca nimeni altul neglijența românească față de consemnarea istorică, față de mărturie în general, dar știa la fel de bine că dosarele conținând textele sale și ale altora pe care el le-a adunat vor fi frunzărite, așezate și reluate din nou și că la vremea cuvenită își vor avea rostul ghidând pașii celor doritori să se plimbe prin Timișoara de altădată.

Bunicul meu, Dascălul Damaschin Cosma (1844–1915)

Evocări biografice și amintiri personale

Fii săi:

Dr. Aurel Cosma, Meletie Dușan Cosma și George Cosma

De Dr. Aurel Cosma-junior

Timișoara, 1977, septembrie

Cuvinte premergătoare însemnărilor.

Pe parcursul acestor însemnări biografice am intercalat unele amintiri sau evocări personale, fie trăite de mine, fie auzite de la părinți, de la bunici, în special de la unchiul meu, Dr. Aurel Cosma¹. Cele mai multe privind anii copilăriei mele mi le-a povestit însă mama mea Elena, cu o coloratură de autenticitate și cu o viziune răsculătoare de emoționante clipe din trecut. Amănuntele care mi s-au părut până acum ca o amintire estompată de vreme din anii copilăriei mi le-a lămurit în mod uimitor lucida memorie a mamei. La vârsta ei venerabilă parcă trăia în gând și simțire întâmplările și oamenii de odinioară care aveau contingență cu viața noastră de familie. Aceste numeroase și variate reminiscențe sânt cuprinse în cadrul biografic al bunicului meu Damaschin Cosma unde în diverse pagini am dezvoltat așa zicând o expunere amară și răzleață a celor întâmplate în perioada copilăriei mele, în special viața ce am dus-o alături de părinții mei arătând locuințele lor succesive din Timișoara până a-și fi stabilit domiciliul în casă proprie, în cartierul Fabric, actuala stradă „Ovidiu”, nr. 4, unde mai trăiește și azi mama mea trecută de 96 de ani – extrem de lucidă în gândire și comportament, cu o minte impresionant de ageră și cu un suflet vibrând de vitalitate. Aceste fragmente deși nu au nimic în comun cu biografia bunicului meu Damaschin Cosma, ele privesc însă pe fiul său Meletie și apoi pe mine, pe nepoțelul său îndrăgit și alintat. În limitele largi ale datelor prezentate despre dascălul Damaschin Cosma, am notat și unele date în legătură cu fii săi Aurel, Meletie și George, mai cu seamă câteva întâmplări din anii copilăriei mele. N-am întocmit din ele o expunere conturată,

¹ Aurel Cosma-senior (1867-1931), fruntaș al mișcării naționale din Banat, prezent la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia, apoi prefect de Timiș-Torontal, și ca fruntaș liberal după Unire, membru al guvernului, ministru al lucrărilor publice (1922-1923). A fost unchiul memorialistului, frate cu tatăl acestuia.

cu o structură sistematizată ci o învălmășeală de însemnări împrăștiate fără să le înșir cronologic ori să le coordonez pentru a le da o viziune de ansamblu, bine legată între ele. Le-am notat mai mult ca să nu le uit.

Timișoara, septembrie 1977

Dr. Aurel Cosma-junior

Bunicul meu, dascălul Damaschin Cosma (1844–1915).

Dintre copii străbunicului meu Anania Cosma, țăran din comuna Moșnița-Veche, casa nr. 33 și a soției sale Iconia Libra, doi fii, Lazar și Damaschin, au ajuns să fie învățători confesionali români datorită voinții și sacrificiilor făcute de tatăl lor precum și la stăruința dascălului moșnițean Vichentie Cerneți decedat la 21 martie 1908 în vârstă de 92 (de) ani care a descoperit în acești doi fii de țăran o vădită dragoste pentru învățatură și promițătoare însușiri de a deveni factori utili promovării școlii românești. Învățătura de bază și-au dobândit-o în școala elementară pe care au urmat-o la vrednicul dascăl Vichentie Cerneți pe care l-au iubit și admirat pentru felul cum știa să se comporte cu elevii săi mici.

Damaschin Cosma s-a născut într-o casă și dintr-o familie de țărani cu străvechi tradiții cunoscută în localitate ca „vița lui Bîrsan” întrucât străbunul acestei familii se așezase pe vremuri pe meleagurile Moșniței venind cu oile din Țara Bârsei de pe lângă Brașov. La rândul lor strămoșii acestui străbun trecuseră lanțul munților Carpați cu veacuri în urmă coborând din Moldova. Prin urmare bunicul meu avea o ascendență curat românească la baștină fiind de origine moldovenească². Așa se explică temperamentul atavic, de bun și intransigent român, drept și neînduplecat, potrivit samavolniciei care îl caracteriza pe străbunicul Anania Cosma de la care au moștenit acest simț de onestitate și de omenie după aceea, atât bunicul meu Damaschin ca și fii acestuia, îndeosebi unchiul meu, avocatul Dr. Aurel Cosma.

Din registrul parohial al bisericii „Înălțarea Domnului” am constatat că bunicul meu Damaschin Cosma s-a născut la Moșnița Veche în ziua de 27 august 1844 stil vechi, respectiv la 8 septembrie 1844 stil nou (calendarul gregorian) și a fost botezat în ziua de 3/15 septembrie 1844 la străvechea biserică a Moșniței, cu hramul „Înălțarea Domnului nostru Isus Hristos”.

² Această chestiune a originilor extracarpatice a unor familii din elita politică românească din Banat, nedovedită documentar vine din epoca Luminilor și a Romantismului când se credea că o astfel de origine înobilează, că numai în Principate sunt românii puri, autentici. Vezi cazul lui Paul Iorgovici, Damaschin Bojincă și mai târziu, Petre Nemoianu. Subiectul merită aprofundat într-un studiu special.

Acest registru pentru botezați al parohiei ortodoxe române din Moșnița se găsește acum în depozitele „Arhivelor de stat, filiala Timișoara”, în noul palat al arhivelor din strada Emil Bodnăraș (fosta strada Predeal), nr. 8, în cetate, pe malul râului Bega. Registrul este păstrat la „Fondul 56, inventar 359, nr. 13”. Iată textul matricolei pe care l-am extras din acest protocol.

„1844 în luna septembrie ziua 3, nr. 572, S-a născut pruncul parte bărbătească în luna august ziua 27 a anului celui mai sus. Tatăl pruncului: Anania Kozma și mama Ikonie, locuitori în Moșnița. S-a botezat și s-a uns cu sfântul mir prin mine, preotul răsăritului Constantin Surulescu capelan parohialnic a sfintei biserici „Înălțarea Domnului nostru Isus Cristos” care se află în Moșnița, în luna și ziua cea ce s-a pus anul și s-a dat în sfântul botez pruncului numele DAMASCHIN. Nașul lui a fost Ioana soția lui Jivan Muntean locuitor (din) Moșnița”.

Urmează câteva date biografice despre Damaschin Cosma.

După terminarea clasei primare de la școala elementară din comuna natală, la învățătorul Vichentie Cerneți, Damaschin a fost trimis la stăruința dascălului său și cu ajutorul părinților săi săraci și cu multe lipsuri materiale sau bănești ca să-și urmeze studiile secundare la Timișoara. Tatăl său, Anania, l-a dus în oraș la o școală unde să poată învăța limba germană. Damaschin a fost înscris ca elev la școala normală superioară adică la „K.K. Normal-Hauptschule”. În anul școlar 1860/61 urmează deci clasa a treia la această școală unde director era Weizenbacher și învățător Andreas Gaith. În anul școlar următor tatăl său l-a dus la Arad ca să învețe limba maghiară. La școala ungurească din Arad l-a avut în clasa patra ca învățător pe Mayer Antal. Astfel Damaschin Cosma în timpul studiilor secundare a învățat și limba germană precum și pe cea maghiară în afară de limba sa maternă. A fost apoi înscris ca elev la institutul pedagogic greco-ortodox român din Arad unde a urmat cele două cursuri anuale de preparandie ca să devină învățător confesional român³.

Îmi aduc aminte cât de mult, și cu întâmplări mărunte, îmi povestea bunicul meu Damaschin viața și anii de studii de la preparandia din Arad unde tatăl său Anania l-a dus cu căruța plină de alimente necesare traiului ca să locuiască în casa profesorului Alexandru Gavra⁴ unde avea cazare și mâncare gătită de soția eruditului pedagog. Prin ce legături de cunoștințe

³ Este vorba despre faimoasa Preparandie de la Arad înființată în 1812.

⁴ Alexandru Gavra ((1797-1884), profesor la Preparandie (1821-1876), scriitor, editor, lexicograf român.

sau recomandatii a ajuns bunicul Damaschin să locuiască în pensiune la profesorul său Gavra? N-am putut afla detalii în această privință. Atât mi-a istorisit bunicul, că el și încă un alt coleg de școală, locuiau împreună la profesorul Alexandru Gavra care pretindea părinților elevilor primiși în gazdă ca să-i aducă periodic pentru hrană, în afara „viptului” în bani, și alimente în natură. Așadar străbunicul meu, Anania Cosma venea cu căruța destul de des la Arad ca să aducă pentru profesorul Gavra cele trebuincioase ca să-i poată da de mâncare fiului său Damaschin. Aducea regulat, printre altele, îndeosebi făină de grâu, mălai, slănină și afumători, fasole boabe, cartofi, legume și zarzavaturi, rădăcinoase, varză și altele în cantități cerute de profesor. Desigur, toate aceste alimente și le procura tatăl lui Damaschin din sărăcia gospodăriei sau cu multe jertfe. Anania era însă un țăran gospodar, chibzuit și foarte dârz, neobosit și tenace în toate acțiunile sale numai ca să-și poată realiza idealul de a-l face pe fiul său învățator. Nu știu cum a procedat anterior când l-a dus pe fiul său Lazăr Cosma la preparandia română din Arad. Prin urmare în timpul studiilor sale pedagogice la Arad bunicul meu Damaschin a putut trăi și învăța într-un mediu de oameni cărturari și de vază dar severi și cu spirit de disciplină. Profesorul Alexandru Gavra era un pedagog erudit, scriitor reputat și în același timp un vajnic luptător român pentru progresul culturii neamului său la cele mai înalte trepte de cucerire ale drepturilor naționale și sociale – un legământ moștenit de veacuri de la străbunii noștri. Alexandru Gavra era născut la 18 decembrie 1797 și decedat la 23 octombrie 1884 stil vechi ceea ce corespundea cu data de 29 decembrie 1797 stil nou și moartea cu ziua de 4 noiembrie 1884 stil nou (după calendarul gregorian). În casa profesorului Alexandru Gavra – îmi povestea bunicul meu – se simțea ca acasă la părinții săi de la Moșnița făcând cu colegul său, elev și el, în gazdă la profesor, diferite corvoade gospodărești pe lângă doamna Gavra, îndeplinindu-i unele treburi casnice, ca niște tineri adolescenți de serviciu, de pildă despicalul și căratul lemnelor pentru combustibil dar mai ales căratul vedrelor de apă de spălat și potabilă, în special apă necesară la bucătărie, de la fântâna de tip străvechi din curte, cu roată pe care era încolăcită găleata cu care se trăgea apa din puțul adânc și curat. Elevii aceștia, în gazdă la Gavra, printre care și bunicul meu Damaschin, erau, așa zicând, slujitorii doamnei Gavra, ca profesorul să nu mai aibă cheltuieli cu angajarea unui servitor util gospodăriei sale. Alexandru Gavra, spune bunicul meu, era foarte ocupat cu studiile sale, cu lecturi și mai ales cu redactarea lucrărilor sale.

După terminarea celor doi ani de învățământ pedagogic la Institutul greco-ortodox român al Preparandiei din Arad, Damaschin Cosma a trecut cu succes examenul de absolvire ca învățător confesional. Diploma de învățător i-a fost eliberată cu data de 13 august 1864 și poartă semnăturile profesorilor săi Alexandru Gavra, Dr. Atanasie Șandor⁵, Ioan Russu⁶ precum și semnătura comisarului guvernial Constantin Ioanovici⁷.

Cu diploma în mână, Damaschin Cosma caută un post vacant la o școală românească pentru a obține numirea de dascăl confesional. Consistoriul din Timișoara în ședința „secției scolastice” de sub președenția lui Antonie Naco, arhimandritul și starețul mănăstirii Bezdinului⁸, l-a numit în ziua de 9/21 decembrie 1864, cu decretul nr. 583 ca învățător „suplentu definitiv” în satul Fărășești, o localitate mică populată numai de români ortodocși, în regiunea deluroasă dintre colinele Negreșul și Prodan, aproape de Făget. Pe atunci biserica și școala noastră națională erau supuse ierarhiei sârbești, dominată de forurile clericale ale sârbilor până la despărțirea ierarhică decretată de stăpânirea imperială în anul 1865. Acest sat zis Forășești, cunoscut pe vremuri cu denumirea de „Fornasfalva” deși cu o întindere mare de hotar de peste zece mii de jughere în special acoperite cu păduri și în parte cu pomi roditori, era un cătun sărac, cu proprietăți ale unor familii maghiare la care românii munteni lucrau din greu să-și câștige existența. Bunicul meu Damaschin Cosma a fost astfel trimis a-și începe cariera de dascăl român într-un loc pitoresc dar cu posibilități minime pentru trai, muncind didactic într-o oropsită școală ducând aici o adevărată activitate de apostolat.

În satul Fărășești a funcționat ca învățător confesional român de la data de 20 decembrie 1864 stil vechi până la 23 februarie 1866 stil vechi (1 ianuarie 1865 – 7 martie 1866). De la școala din satul Fărășești a trecut ca învățător confesional la școala română din comuna Beregsăul-Mare, aproape de Timișoara.

A reușit ca după o practică inițială în cariera didactică elementară să fie numit prin avansare într-o localitate din șesul timișan cu o populație mai numeroasă și cu posibilități economice mai bune. Era deja în perioada de

⁵ Athanasie Șandor, medic, profesor la Preparandie (1843-1876).

⁶ Ioan Russu (1816-1891), preot, editor, profesor și director la Preparandie (1850-1882).

⁷ Constantin Ioanovici, inspector școlar regesc începând din 1850 la Timișoara apoi la Lugoj. Inspecta școlile confesionale din comitatele bănățene.

⁸ Antonie Nako a ocupat această demnitate din 1859 până în 1865 când a fost ales episcop de Timișoara. Fusese până atunci egumen la Hodoș și arhimandrit la Mesici.

la începutul despărțirii ierarhice a românilor de supremația ecleziastică a sârbilor, decretată de stăpânirea imperială în anul 1865. Astfel, bunicul meu Damaschin Cosma a fost numit ca învățător confesional la școala românească din Beregsăul-Mare de lângă Timișoara în baza decretului nr. 130 dat la 27 ianuarie 1866 stil vechi, respectiv 8 februarie 1866 stil nou (după calendarul gregorian), numire făcută de către „jurisdicțiunea greco-răsăriteană a Aradului” și iscălită în absența episcopului de către protosinghelul Miron Romanul devenit apoi episcop de Arad și ulterior mitropolit la Sibiu⁹.

Situată pe malul stâng al pârâului Beregsău la ocuparea postului său de învățător confesional român a găsit în această comună mare o biserică datând din anul 1793 pe vremea când românii erau încă supuși ierarhiei clericale sârbești în care se făceau slujbe divine în fiecare zi de către preoții sârbi iar în limba română o dată pe săptămână, numai duminica și la sărbători, de către unicul preot român, Vasile Murgulovici, originar dintr-o străveche familie din Beregsăul-Mare. Imensa majoritate a locuitorilor era formată din credincioși români iar sârbii erau așezați la o depărtare de vreo 11 kilometri, în comuna Beregsăul-Mic care nu avea biserică. Aceștia obișnuiau să vină la biserica din Beregsăul-Mare unde preoții sârbi oficiau zilnic slujbe în limba sârbă. Starea aceasta de lucruri a răscolit în sufletul românesc al bunicului meu Damaschin Cosma un sentiment de revoltă mai ales că era crescut de mic în satul natal apoi la preparandia românească de la Arad într-un spirit străbun de ortodoxie curat românească și națională. De la început a luat o atitudine fără echivoc și fără împăciuire împotriva slujitorilor altarului pe care îl socotea de drept cuvenit neamului românesc în această mare comună îndemnând pe preoții sârbi să se mute în comuna învecinată, Beregsăul-Mic unde credincioșii erau de naționalitate sârbă și unde puteau să-și zidească propria lor biserică.

Damaschin Cosma a îndeplinit la Beregsăul-Mare pe lângă funcția de învățător confesional român și pe cea de cantor al bisericii ortodoxe. De la început a cântat în strana bisericii la slujbele religioase numai răspunsurile liturgice, troparele și stihoavnele în limba română. Așadar cu elanul său tineresc a reușit și cu ajutorul preotului român Vasile Murgulovici să pună stăpânire pe acest locaș închinat preamăririi lui Dumnezeu, al lui Hristos și al tuturor puterilor cerești, după orânduiala strămoșească a bisericii româno-ortodoxe. Așa s-a efectuat în mod practic și la fața locului despărțirea ierarhică de biserica sârbească decretată în anul 1865. la biserica din Beregsăul-Mare

⁹ Miron Romanul a ocupat scaunul episcopal la Arad (1873-1874) și apoi cel mitropolitan de la Sibiu (1874-1898).

a rămas ca paroh să slujească în continuare „popa Vasa” iar ceilalți preoți sârbi s-au mutat în comuna învecinată, la Beregsăul-Mic unde credincioșii de limbă sârbă începuseră deja să-și înalțe o nouă biserică proprie. După moartea lui Vasile Murgulovici, adică a lui „popa Vasa”, parohul român al comunei, succesorul său, preotul Andrei Clecan, a găsit deja o biserică în care se oficia numai în limba română. Preoții sârbi, Gabriel Milossevici și George Paulovici au trecut deci să facă slujbe în limba sârbă la biserica populației sârbești din Beregsăul-Mic.

În comuna Beregsăul-Mare numită astfel după pârâul care curgea în dreapta localității, Damaschin Cosma a funcționat ca învățător vreo șase ani adică până la 22 decembrie 1871 când a plecat în comuna Ghiroda de lângă Timișoara deci aproape de satul său natal, Moșnița, unde a fost ales de populație ca învățător român confesional, conform noilor dispoziții ale mitropoliei de la Sibiu și în baza „statutului organic” care stătea la temelia organizării și vieții noastre bisericești și de învățământ românesc de ordin confesional în școlile elementare.

Figura cinstită a noului dascăl, Damaschin Cosma precum și curajul său implacabil, i-au creat de la început o atmosferă favorabilă în comună. A fost apreciat și stimat de toți credincioșii români care s-au bucurat că aveau în fruntea lor un om capabil, întreprinzător, cu inițiative frumoase și utile izbutind să dea un curs înnoitor în viața publică a comunei cu o populație eminentamente românească și ahtiată după drepturi naționale și sociale, dornică de progrese și propășire culturală în spiritul dominant al cărturarilor români ai vremii. Damaschin Cosma a pus un fundament solid școlii românești imprimând tinerelor vlăstare ale țăranilor din Beregsăul-Mare în sufletul și mintea lor valențe de potențial național și de înaintare ascendentă pre lumini spirituale. A fost un excelent cantor și cunoștea la perfecție tipicul și cântecele cu diversele lor melodii ce se cântau la slujbele religioase. Timbrul plăcut al vocii sale și sonoritatea impresionantă a glasului său precum și comportarea sa sobră dar sinceră, i-au câștigat în comună o vădită popularitate. Oamenii simțeau în conduita sa pe unul de al lor, pe un țăran ajuns cărturar și dascăl. Moștenirea de acasă, din sânul familiei, cu toată bogăția sufletească de plugar și sătean, i-a fost de mare folos în acest mediu rural. A reușit să creeze în câțiva ani de dascălie un climat favorabil pentru vrednicul său succesor și

cărturar, învățătorul Emeric Andreescu – acest fiu de meseriaș român din Fabricul Timișorii care a scos ca învățător în Beregsăul-Mare după aceea și două publicații periodice pe seama tineretului¹⁰.

La începutul carierii sale, Damaschin Cosma a cunoscut în Beregsăul-Mare pe viitoarea sa soție, pe Maria Panaiot care venea la biserică însoțită de mama ei, văduva lui George Panaiot, și de cele două surori ale ei, de Ecaterina și de Agneș.

Cine era acest George Panaiot decedatul socru al bunicului meu? În altă parte am scris anterior un studiu evocator de 50 (de) pagini despre bunica mea Maria Panaiot căsătorită cu Damaschin Cosma, despre familia ei și despre originea precum și despre ascendenții acestei familii – o expunere amplă, cu date biografice și cu rezultatul diverselor investigații sale mele¹¹. Nu voi întocmi și în paginile prezente o astfel (de) icoană monografică a familiei Panaiot dar voi arăta scurt și în termeni generali fizionomia acestor vestiți și bogați macedo-români, stabiliți de veacuri în Banat unii fiind și înrudiți cu familiile de nobili dobândind astfel și aceștia titlul și diploma cu stemă heraldică de nobili. Un asemănător blazon în culori, cu figuri heraldice acordate de împărat, am găsit în relicvele familiale moștenite de la bunica, Maria Panaiot. Bunicul meu, Damaschin Cosma n-a încetat să amintească copiilor săi, apoi și mie, că Maria Panaiot se trăgea din viță nobilă iar unul din strămoșii ei era înrudit cu familia Mocioni din Banat – de pildă una dintre străbunele sale, anume Iuliana Panaiot (1787–1858) era căsătorită cu Ioan Mocioni¹² (1780–1854) iar din această căsătorie încheiată în anul 1805 a descins marea familie a Mocioneștilor de Foeni din care făcea parte ulterior

¹⁰ Emeric Andreescu (1844-1920), învățător la Beregsăul Mare și autor de manuale: „*Deprinderi în calculul din cap*”, Timișoara, 1874; „*Fizica experimentală*”, Timișoara, 1878, „*Istoria naturală*”, Timișoara, 1876, „*Istoria patriei*”, Timișoara, 1886. A colaborat la mai multe periodice românești între care „*Albina*” și „*Luminătorul*”, dar a scos și el însuși câteva periodice: „*Junimea Română*” (1890), „*Săteanul*” (1891) la Beregsău, iar în 1904 la Timișoara, împreună cu Nicolae Mitru, „*Dreptatea poporului*”.

¹¹ Rezultatul acestor investigații s-a concretizat într-un manuscris cu caracter memorialistic cuprins în acest volum.

¹² Ioan Mocioni de Foeni este „seniorul” familiei, cel care ia primul o atitudine clară în favoarea mișcării naționale române din Banat. Tot el va ridica familia în rândul celor mai mari proprietari de pământ din Ungaria de atunci.

și eruditul luptător și om politic român Alexandru Mocioni¹³. Iată în câteva rânduri schema strămoșească a Panaioților.

George Panaiot, tatăl bunicii mele s-a născut în Timișoara la 1/12 aprilie 1799 și a decedat în vârstă de 64 (de) ani la 20 iunie – 2 iulie 1864 fiind înmormântat în cimitirul din comuna Beregsăul-Mare unde a trăit și funcționat începând din anul 1826 ca administrator al domeniilor sorei sale Ecaterina Panaiot căsătorită în anul 1809 cu nobilul domn al moșiei de Beregsău cu Nicolau Vucovici. Părinții lui George Panaiot adică Ioan și Elena Panaiot ca cetățeni de Timișoara erau foarte bogați descendenți din cea mai de vază familie printre românii macedoneni iar străbunii lor veniseră în Banat ca și familia Mocioni în secolul (al)18-lea când puteau cumpăra moșii și drepturi nobilitare de la împăratul Austriei.

Ioan Panaiot, mare comerciant de cerneală în Timișoara, născut în acest oraș la 24 noiembrie – 5 decembrie 1771 și căsătorit cu Elena, a avut mulți copii în afară de primii născuți, Ecaterina și George Panaiot amintiți mai sus. A jucat un rol important în viața economică și cetățină a orașului precum și în celelalte părți ale provinciei. El era fiul marelui străbun Teodor Panaiot care a fost la finele secolului al 18-lea unul din conducătorii municipalității Timișoara, în calitate de senator reprezentând interesele orașului și la Dieta de la Pojon astăzi Bratislava (Cehoslovacia)¹⁴. Am găsit printre obiectele rămase de la bunica mea Maria Panaiot unele manuscrise, ștampile și plăci gravate cu emblema comerciantului Teodor Panaiot datând din anul 1790.

Când am sosit în Beregsăul-Mare bunicul meu Damaschin Cosma ca învățător încă de la început și-a dat seama de situația comunei și rolul pe care îl jucase aici în viața sătenilor socrul său George Panaiot și mai ales de influența pe care o avuse asupra populației și asupra treburilor bisericesti stăpâna domeniilor, Ecaterina Vucovici născută Panaiot. Primul beneficiar al moșiei cumpărate din domeniile imperiale în secolul al 18-lea era Sava Vucovici (1740-1811) devenit nobil originar din „Ujvidek” azi Novisad (Neoplanta) care fusese căsătorit cu Sofie Șakabent rudă cu vestitul mitropolit

¹³ Alexandru Mocioni (1841-1909), lider al mișcării naționale române din Banat și Vestul Transilvaniei, deputat în Parlamentul de la Budapesta (1865-1874), primul președinte al Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria (1869), susținător al unirii cu Partidul Național al Românilor din Transilvania, președinte al „Astrei” (1901-1903) și al Băncii „Albina”.

¹⁴ Bratislava este astăzi capitala Slovaciei.

Sakabent¹⁵. La moartea sa a moștenit pământurile din Beregsăul-Mare fiul său, Vukolaus Vukovici (căsătorit la rândul său cu Ecaterina Panaiot după cum am văzut mai sus) dar decedând și Vukolaus în ziua 16/30 decembrie 1829 domeniile au trecut în proprietatea Ecaterinei deci a sorei lui George Panaiot care îi chemase de la Timișoara pe fiul ei ca „provizor” adică administrator al moșiei de vreo opt sute de jughere. La conacul acestei moșii a servit ca rudă apropiată pe lângă stăpâna „spăilucului”¹⁶, străbunica mea Maria Panaiot și au crescut fetele sale (Maria, Ecaterina și Agneș) într-o atentă îngrijire educativă dobândind cunoștințe alese din punct de vedere social, cultural și intelectual. Au avut aici prilejul să învețe limbile vorbite la Timișoara și în zona șesului timișan, în special germana, maghiara și sârba pe lângă limba lor maternă cea românească într-un stil și de manieră frumoasă. Cunoșteau însă și graiul poporului cu care se înțelegeau cu oamenii de jos, din pătura țărănească. Erau iubite și foarte populare datorită bunătății și generozității lor. Nu se considerau din lumea nobilă ca și stăpâna domeniilor deși erau foarte atașate de ea și trăiau în mediul select al pretențiilor de la conac dar se aveau bine cu toți oamenii care serveau „spăilucul” indiferent de starea lor socială sau de limba pe care o vorbeau. Fetele lui George Panaiot au fost trimise la școli în Timișoara și au învățat în continuare, autodidact prin lectura numeroaselor cărți ce le stăteau la dispoziția lor în biblioteca bine selecționată a stăpânei.

Bunicul meu, învățătorul Damaschin Cosma a fost plăcut surprins de distincția și bogăția spirituală a familiei lui George Panaiot. Mai cu seamă l-a impresionat cea mai mare fată, Maria Panaiot, viitoarea lui soție. A fost o ființă autoritară dar blândă. Era extraordinar de frumoasă și prezentabilă. S-a căsătorit cu ea în ziua de 13/25 noiembrie 1866 în biserica din Beregsăul-Mare cununia fiind celebrată de preotul Andrei Clecan administratorul parohiei. Etatea bunicului era atunci de 22 (de) ani iar a buniciei era de 20 (de) ani. Maria Panaiot se născuse în Timișoara la 17 septembrie 1846. După cununie s-a mutat și bunicul Damaschin Cosma în casa nr. 57 în care locuia soacra sa și ficele moștenită prin testament de la soțul ei George Panaiot. Era o căsuță bună cu grădină și curte. Mai avea în moștenire și alte terenuri virane, grădini sau pământ arabil în întindere de vreo opt jughere. Toate aceste proprietăți

¹⁵ Se pare că este vorba despre o confuzie între Arsenie Șakabent (1698-1748) patriarh al sârbilor refugiat în fruntea unui mare grup de sârbi în Imperiul Austriac și recunoscut de autoritățile imperiale ca mitropolit de Carloviț (1725-1748) și nepotul său de frate, Iosif Ioanovici de Șakabent (1743-1805), din 1786 episcop de Vârșet, niciodată mitropolit.

¹⁶ „Feudă”- „domeniu” în graiul bănățean. Evidentă moștenire din epoca stăpânirii otomane.

din Beregsăul-Mare le-au pierdut ulterior prin procese intentate împotriva moștenitorilor săi, împotriva soției Maria Panaiot și apoi a fiicelor ei Maria, Ecaterina și Agneș. Această ultimă fiică a decedat însă ca fată mare nemăritată, în timpul procedurii procesuale, la 16/28 februarie 1878.

La Beregsăul-Mare s-a născut primul lor fiu, al Mariei Panaiot și a lui Damaschin Cosma, învățător confesional, în ziua de 13/25 septembrie 1867, avocatul de mai târziu Dr. AUREL COSMA din Timișoara devenit după Unire cel dintâi prefect român al municipiului Timișoara și al comitatelor unificate Timiș și Torontal, apoi ministru de lucrări publice în guvernul de la București, deputat și senator al României precum și cetățean de onoare al orașului Timișoara. Acest fiu a fost botezat la 16/28 septembrie 1867 cu numele de Aureliu-Dușan-Traian de către preotul Ioan Cârnică, naș fiind Dușan fiul lui Teodosie Bogdan din comuna Utvin. (Vezi înregistrarea nașterii în volumul botezaților pe anii 1853-1886, poziția nr. 65 din anul 1867). Nașul ținea mult la numele său de „Dușan” dar unchiul meu nu s-a folosit în viață decât cu numele de AUREL, la fel ca și în toate actele sale oficiale, după dorința părinților săi. Aici voi aminti că tot astfel s-a întâmplat și cu numele tatălui meu, Meletie Dușan Cosma, născut în Beregsăul-Mare la 22 septembrie stil vechi (4 octombrie 1872 stil nou) deci cu al doilea fiu al lui Damaschin Cosma și al Mariei Panaiot care a fost botezat cu numele de Dușan după numele dorit de nașul său iar preotul a omis să-i înmatriculeze în registrul botezaților numele de MELETIE dorit de părinți. Astfel că tatăl meu în actele oficiale figura cu numele de Dușan Cosma (la unguri cu numele „Cosma Dezsö”) dar românii și familia îi spuneau MELETIE fiind cunoscut numai cu acest nume.

Tot în Beregsăul-Mare s-a mai născut la 29 iulie 1869 stil vechi (10 august 1869 stil nou) și fetița lui Damaschin Cosma și a Mariei Panaiot botezată cu numele de TEREZA care însă n-a trăit decât un an, murind în luna octombrie 1870.

Viața bunicului meu Damaschin Cosma ca învățător la Beregsăul-Mare era destul de grea, de pionerat dar activă în spirit românesc. Dar mai puțin agreabilă decât pe vremea când trăia George Panaiot ca administrator la curtea domeniilor nobilitare ale sorei sale Ecaterina Vucovici născută Panaiot mai ales după moartea stăpânei „spăilucului” când s-a iscat neînțelegeri între moștenitori printre care se numărau și urmașii lui George Panaiot adică soacra bunicului și fiicele sale deci și bunica mea Maria Cosma născută Panaiot. Toate aceste neajunsuri le simțea Damaschin Cosma și le cunoștea din istorisirile de acasă apoi și-a dat seama de ele când au început să curgă citațiile de la

judecătorii ca părți implicate în proces. A fost însă mulțumit că soția sa avea o cultură și educație dobândită în anii tinereții când trăise cu surorile ei pe lângă nobila doamnă Ecaterina Vucovici la domeniile curții acesteia. Anii tinereții deci și ai copilăriei, bunica mea Maria Panaiot i-a petrecut la conacul „spăilucului” unde se bucura de o îngrijire deosebită și avea prilejul să învețe limbi străine la modă pe atunci, mai ales româna, germana și sârba dar mai ales avea ocazia să-și facă o educație aleasă și o cultură generală din toate punctele de vedere prin contracte sociale și prin lecturi folositoare.

Cu toate neajunsurile întâmpinate de Damaschin Cosma ca dascăl român, bunicul meu și-a făcut pe deplin datoria la școala confesională din Beregsăul-Mare și a contribuit la consolidarea învățământului românesc în această comună educând cu demnitate și elan național tineretul poporului său. Astfel, urmașul său, vrednicul și ilustrul dascăl, publicist și scriitor, Emeric Andreescu, fiul unui meseriaș din cartierul Fabric al Timișorii, a găsit aici un teren de viață educativ-națională desțelenit pe care a putut în continuare să-și cultive cu aceeași ardoare idealul românesc, în spirit de educație națională și ortodoxă străbună printre sătenii de aici, în special pentru promovarea tineretului nostru.

După câțiva ani de activitate ca învățător în Beregsăul-Mare, tracasat de inconveniente cauzate de procesele de moștenire ale familiei soției sale, Damaschin Cosma a căutat să se mute cu serviciul într-o comună aproape de Moșnița-Veche unde trăia familia părinților săi. Când s-a ivit ocazia unei vacanțe la școala confesională română din comuna GHIRODA lângă Timișoara a candidat pentru ocuparea postului de învățător. Pe atunci dascălii noștri confesionali se alegeau de credincioșii parohiei respective în spirit democratic, național-religios conform dispozițiilor așa numitului „Statut organic”, legea de bază a organizării bisericilor și școlilor noastre românești-ortodoxe pe cuprinsul mitropoliei nou înființate la Sibiu în urma despărțirii ierarhice de biserica sârbească, lege încuviințată de autoritățile imperiale austro-ungare din vremea aceea¹⁷. Poporul român, de religie ortodoxă din comuna GHIRODA l-a ales pe Damaschin Cosma ca învățător confesional român în ziua de 24 decembrie 1871 împotriva dorinței parohului local Petru

¹⁷ *Statutul Organic* s-a aprobat în 1868 în Congresul Național al Mitropoliei de Transilvania, document în care s-au stabilit normele după care s-a condus Biserica Ortodoxă Română din Monarhia Austro-Ungară până la Unirea din 1918. Problemele școlare au fost și ele reglementate și popularizate într-o broșură, „Organizarea provizorie a învățământului național confesional în Mitropolia gr. or. a românilor din Ungaria și Transilvania. Primită în ședința XIII din 15 octombrie 1870 a Congresului național bisericesc”, Lugoj, 1872.

Anca, acesta având interes să ajungă dascăl la Ghiroda un protejat de al său. Din cauza aceasta a pornit în contra lui Damaschin Cosma, o acțiune de defăimare instigată de preotul Petru Anca în fruntea câtorva prieteni intimi din localitate. Era o acțiune de intimidare și de agitație împotriva bunicului meu susținută vehement de preotul Petru Anca care a făcut apel și la autoritățile maghiare din plasa respectivă chiar și la jandarmeria ungurească, cu reclamații pline de minciuni, numai ca să-și atingă scopul de a putea aduce în comună un dascăl dorit de el, desigur, un protejat al său personal. În campania declanșată împotriva lui Damaschin Cosma l-a implicat și pe inspectorul școlar de prestigiu, pe Dr. Pavel Vasici, scriitorul și academicianul de mai târziu de care s-a atașat cu viclenie pentru a-i dobândi bunăvoința în problema alegerii învățătorului confesional din parohie. Amiciția și legătura dintre preotul Petru Anca de la Ghiroda și Dr. Pavel Vasici a fost cultivată de primul în continuare, ajungând în câțiva ani paroh al bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Timișoara-Maiere, azi cartierul sectorului III, unde își avea domiciliul și casa renumitului cărturar și învățat român Dr. Pavel Vasici (azi str. Odobescu). De fapt preotul Petru Anca era un om de vază, cu prestigiul unei personalități de cultură românească ceea ce l-a atras și pe Pavel Vasici să lege o prietenie cu parohul din Ghiroda înlesnindu-i să fie ales ca titular al parohiei din Maierele Timișorii, la biserica din cartierul Elisabetin, când postul devenise vacant. Se știe că Petru Anca l-a înmormântat pe academicianul Dr. Pavel Vasici în cimitirul parohial din acest cartier, azi cimitirul ortodox român din strada Cosminului, rezervându-și pentru sine un loc alături pentru cazul când va fi și el îngropat în acest cimitir. Astfel, acum, cele două morminte, a lui Dr. Pavel Vasici¹⁸ și a preotului Petru Anca, sânt alăturate pe aleea principală de pe atunci a cimitirului.

Așa se explică cum de a putut profita parohul din Ghiroda în conflictul local cu noul ales de populație ca dascăl al bisericii și al comunei, de prestigiul inspectorului școlar Dr. Pavel Vasici, scriitorul și academicianul de mai târziu.

Mult a avut de suferit bunicul meu Damaschin Cosma din cauza acestor intrigi din comuna Ghiroda pentru că în ciuda preotului Petru Anca poporul și credincioșii l-au ales pe el ca învățător, post pe care l-a și ocupat. A funcționat la școala confesională a comunei Ghiroda timp de aproape doi ani adică până în vara anului 1873 când și-a cerut transferarea ca dascăl în comuna Topolovățul-

¹⁸ Pavel Vasici (1806-1881), medic, publicist, scriitor, lider al mișcării naționale române în Banat și Transilvania.

Mare unde și-a urmat activitatea pedagogică până la pensionare adică la vârsta de 50 (de) ani, în 1894.

Damaschin Cosma s-a bucurat de sprijinul poporului care l-a ales, fiind susținut și de românii din Timișoara, în special de cei din cartierul Fabric de unde sătenii din Ghiroda aveau legătură zilnică și erau desigur influențat de părerile acestora. Bunicul meu era bine cunoscut ca dascăl de nădejde a românismului și avea nenumărate simpatii printre locuitorii Timișorii, în special în cartierul Fabric unde mulțimea meseriașilor de toate categoriile îl iubeau știind cât de neînduplecat era Damaschin Cosma în problema drepturilor național-bisericești și în cele sociale ca fiu de țăran oropsit din comuna Moșnița-Veche.

Anul 1872 era furtunos în viața publică național-bisericească și școlară a comunei Ghiroda. Dar starea lucrurilor s-a potolit cu biruința lui Damaschin Cosma, dorit de popor ca dascăl al comunei. După atâtea zburciumări și frământări, bunicul meu și-a văzut de treabă la școala confesională din Ghiroda desfășurând o bună și frumoasă activitate didactică în favoarea copiilor de săteni. Voința fermă și curajul de luptă a bunicului l-a ajutat să învingă toate greutățile. Până la urmă s-a potolit și vrăjmașia preotului Petru Anca. Damaschin Cosma era un bun cântăreț de strană și a ridicat prin glasul său de bariton ceremonia slujbelor, ceea ce era pe placul credincioșilor din parohie, desigur și al preotului, care oficia în biserică sau la alte servicii divine, la care participa și dascălul în calitate de cantor.

Pe vremea aceea se cerea învățătorilor confesionali pe lângă diploma obținută de la pedagogie și un examen de calificare. Acesta era impedimentul de care se agăța preotul în campania sa potrivnică contra alegerii ca dascăl a bunicului meu. Pentru a înlătura acest obstacol așa zicând legal dar nu absolut necesar, bunicul a plecat la Arad unde a trecut acest examen și a primit diploma sau mai exact spus certificatul de calificare de la consistoriul episcopiei diecezane de la Arad de care se ținea și Timișoara deci și comuna Ghiroda. Astfel, în ziua de 28 iulie 1872 Damaschin Cosma a trecut cu succes în fața comisiei pedagogice a Consistoriului de la Arad examenul de calificare ca învățător confesional român¹⁹. S-a înapoiat cu el la Ghiroda, tocmai în preajma zilei de o nouă alegere a învățătorului, provocată în urma demersurilor întreprinse de preotul Anca, acesta uneltind pe lângă autoritățile școlare și bisericești contra bunicului ales anterior. Alegerea trebuia să aibă loc în ziua de 28 iulie 1872. În timpul cât a fost dus la Arad pentru examenul

¹⁹ Timișoara, pe acele timpuri, era inclusă episcopiei ortodoxe române de Arad.

de cvalificație, la intervenția și stăruința preotului Petru Anca și „antistei” comunale adică a consiliului comunal unde își avea oamenii lui, bunica mea Maria Cosma a fost scoasă și evacuată cu forța din locuința ce o avea la școala confesională și lăsată cu toate mobilele în stradă. A fost scos cu ea și unicul ei fiu, copilul mic de aproape 5 ani adică avocatul Dr. Aurel Cosma de mai târziu. Bunica mea era în stare gravă, înainte de a doua naștere urmând să nască la Ghiroda pe al doilea copil, adică pe tatăl meu, în câteva zile. În această situație deplorabilă a găsit-o seara târziu bunicul meu și l-a ajutat în aceste momente grele. Dar bunicul dându-și seama de situație și de adversitatea oficialităților potrivnice intereselor românești, în special la stăruința bunicii, a dus-o înapoi la Beregsăul-Mare unde fusese anterior învățător și unde trăia Maria Panaiot, soacra sa, ca să nască fără grijă și neajunsuri, în casa fostului socru, George Panaiot. Așa se explică faptul că tatăl meu, Meletie Dușan Cosma în loc să se nască în Ghiroda a văzut lumina zilei în comuna Beregsăul-Mare. După cum am mai arătat, tatăl meu s-a născut în ziua de 22 septembrie 1872 stil vechi (4 octombrie 1872 stil nou) în comuna Beregsăul-Mare și a fost botezat tot acolo. După aceea bunica Maria Cosma s-a întors la Ghiroda împreună cu fii săi, Aurel, Meletie, fiind însoțită de mama ei, Maria Panaiot care n-a vrut să o lase singură în astfel de împrejurări, dorind să aibă grijă de copii mici.

Am văzut că situația încărcată de adversități s-a potolit și că în Ghiroda parohul Petru Anca președintele comitetului școlar, n-a mai uneltit nimic împotriva dascălului Damaschin Cosma simpatizat și dorit de majoritatea sătenilor. În aceste condiții bunicul și-a putut vedea de treaba didactică la școala confesională și la biserică în mod normal și neșicanat de nimeni. Astfel a putut să-și aducă în Ghiroda familia. S-a apucat din nou de munca lui pedagogică și de cea a scrisului fiind colportor la mai multe publicații periodice românești din vremea aceea. Dar Damaschin Cosma nu s-a ocupat numai de-ale scrisului. Fiind și un mare, vestit și apreciat cântăreț de strană, s-a îndeletnicit și cu întocmirea unor lucruri de cântări bisericești, cunoscând muzica și tipicul adică rânduiala slujbelor divine, desigur și literile cirile folosite încă în cărțile bisericii noastre ortodoxe. Am găsit printre cărțile rămase de la bunic și un „Octoih” publicat de Constantin Diaconovici-Loga la Pesta în anul 1826 la Crăiasca tipografie a Universității din Pesta, un „Octoih” pe care îl avea încă din anii când a urmat Preparandia din Arad²⁰. În acest „Octoih” am găsit pe

²⁰ Acea carte, publicată într-un tiraj foarte mare l-a și dus la faliment pe Constantin Diaconovici-Loga încât pentru a-și acoperi cheltuielile a fost nevoit să-și vândă casa din Arad deși a fost difuzată insistent și vreme îndelungată în întregul Banat. Nu-i de mirare deci că, peste mulți ani, un exemplar a ajuns și la Damaschin Cosma.

lângă alte mențiuni pe paginile libere amintiri scrise și de alții, o însemnare în manuscris notată de Damaschin Cosma, cu textul următor: „Spre suvenir. Am ocupat postul învățătoresc din comuna Topolovăț din 15 august 1873 apoi tot în acest an și școala s-a edificat. Jude comunal a fost atunci Ilie Sima adică Cadariu”. Semnat „D. Cosma docinte popor.” Am mai aflat în paginile libere ale acestui „Octoih” și alte însemnări ulterioare din Topolovăț. De pildă la 8 septembrie 1873 începe bunicul să le noteze cu semnătura de „D. Cosma învățător”. Inspirat din cuprinsul acestui „Octoih” și îndemnat de vocația sa de cantor bisericesc, Damaschin Cosma a început la Ghiroda să întocmească o nouă carte de „Cântări bisericești” pentru uzul dascălilor conținând diversele texte și tropare, stihoavne, catavasii etc. obișnuite la slujbele divine. Printre alte lucrări ale sale, Damaschin Cosma a publicat și o astfel de carte cu „*Cântări bisericești*” întocmită după nevoile indicate de atunci și cunoscute de el din experiența sa de cantor-învățător²¹.

Damaschin Cosma era însă mândru de succesul ce l-a reperat în anul 1872 cu lucrarea sa pedagogică „Despre educație”, un studiu scris ca învățător la Ghiroda iar publicarea acestuia a stârnit în cercurile școlare și a colegilor săi învățători confesionali români o largă dezbateră admirativă. Episcopul Miron Romanul l-a apreciat în așa măsură la înalt nivel pedagogic încât citindu-l i-a trimis dascălului Damaschin Cosma la Ghiroda o felicitare în scris onorându-l pe autor pentru acest studiu și cu un premiu de „un galben”. După apariția lucrării „*Despre educație*”²² bunicul s-a pomenit cu o monedă de aur (un galben) primită de la arhiepiscopul său din Arad nu numai ca o recunoaștere a cunoștințelor sale de pedagog dar și ca o confirmare a forului superior că se bucură de toată încrederea și aprecierea în ciuda unor demersuri și uneltiri anterioare făcute de unii la consistoriul din Arad împotriva sa în timpul alegerii de învățător la școala confesională din comuna Ghiroda. Bunicul meu, Damaschin Cosma era așa de mândru de pe urma acestei aprecieri autorizate primite de la superiorul său din Arad încât mereu își aducea aminte cu drag de ea și de multe ori mi-a povestit bucuria și emoția ce o simțise atunci când avea mare nevoie de încurajare. Adversarii nu mai aveau nimic în contra sa. Cu toții s-au astâmpărat și s-au alăturat de poporul care îl iubea pe dascălul Damaschin Cosma. În această atmosferă nouă, de liniște și de favorabilă opinie publică a tuturor sătenilor din Ghiroda, bunicul a reușit să-și facă

²¹ Nu am reușit să identificăm în bibliotecile românești accesibile nici un exemplar.

²² Nici această lucrare a lui Damaschin Cosma nu apare în bibliografiile disponibile. V. Târcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, nu o menționează.

datoria de învățător-cantor spre mulțumirea țăranilor chiar și a preotului Petru Anca președintele comitetului școlar. Însă condițiile de trai în vremea aceea a învățătorilor confesionali erau neîndestulătoare și bunicul meu o ducea destul de greu, cu familie numeroasă, o soție, o soacră și doi copii mici. A rămas tot sărac, copleșit de nevoi bănești și de neajunsuri ale traiului îndeosebi că soția sa Maria Panaiot și mama ei mai erau îngrijorate și din cauza desfășurării proceselor de moștenire privind averea din comuna Beregsăul-Mare. Citațiile de la judecătoria, cu fixări de termene și multiple amânări de dezbateri, veneau în continuare și la Ghiroda. Astfel de citații judecătorești o găseau pe Maria Panaiot după aceea și la Topolovățul-Mare, în urma transferării definitive ca învățător român în această comună.

O dureroasă și grea lovitură a fost în primăvara anului 1873 moartea neașteptată a soacrei sale care era de mare folos în gospodăria sa destul de sărăcăcioasă fiindcă știa cum să administreze mediocrele câștiguri ale dascălului român dar mai ales știa cum să crească pe cei doi mici copii ai lui Damaschin Cosma. Voi transcrie aici matricola de moarte a soacrei lui Damaschin Cosma copiată din registrul de morți al parohiei greco-ortodoxe române din comuna Ghiroda adică a Mariei Panaiot, mama soției sale cu același nume:

„1873, nr. 14. Decedată la 2 martie 1873, înmormântată la 3 martie 1873. MARIA soția răposatului George Panaiot. Vârsta 49 ani. Religia: răsăriteană. Starea: proprietar. Locul nașterii: PERCINA. Locul locuinții: Beregsău. Preotul care a slujit: Petru Anca. Provăzută cu Sf. Taine”.

Este de notat că toate datele sânt scrise după calendarul vechi, iulian, în vigoare în biserica noastră ortodoxă. Prin urmare: Maria Panaiot a murit după stilul nou adică după calendarul gregorian, în ziua de 14 martie 1873 și a fost înmormântată în cimitirul român din comuna Ghiroda-Veche a doua zi. Locul de naștere era înregistrat: PERCINA, o colonie în vremea aceea pe lângă actuala frontieră dintre România și Jugoslavia cunoscută pe atunci de români sub denumirea de PETARDA sau OLARI (Klary apoi Klaryfalva). Decedata Maria Panaiot era rudă apropiată stăpânei domeniilor din Beregsăul-Mare, a Ecaterinei Vucovici născută Panaiot. De aceea a luat-o nobila doamnă Ecaterina pe lângă ea de tânără.

Astăzi mormântul străbunicii mele Maria Panaiot, fiind neîngrijit atâția ani, cu timpul n-a mai fost găsit întrucât pământul din terenul destinat cimitirului ortodox român din Ghiroda-Veche a fost răscolit și folosit pentru îngropăciuni ulterioare.

Mai târziu, după moartea bunicului și a unchiului Dr. Aurel Cosma am căutat de-a lungul anilor să fac investigații privind datele familiei mele și am cercetat publicațiile periodice ale vremii de atunci. Astfel am găsit, examinând colecția ziarului „Albina” scoasă de Vicențiu Babeș, mai întâi la Viena apoi la Pesta²³, unele articole și reportaje apărute în anul 1872 la Pesta și în anii următori, care arată ce vâlvă mare s-a produs în opinia publică românească cazul sau conflictul în jurul chestiunii alegerii învățătorului Damaschin Cosma în comuna Ghiroda de lângă Timișoara. De problema aceasta s-a ocupat personal Vicențiu Babeș care conducea marele ziar românesc din perioada aceea. Am atras din acest ziar câteva articole și corespondențe locale, publicate pe atunci, pe care le voi copia aici cu textul apărut în presă, ca să ilustrez ce amploare a luat cazul alegerii lui Damaschin Cosma și câte comentarii a produs în lumea sătenilor noștri de la Ghiroda, chiar și dincolo de comună, în special în Timișoara unde Damaschin Cosma, ales de popor împotriva voinței preotului local Petru Anca și a unor prieteni intimi de ai săi, se bucura de o deosebită simpatie și vădită apreciere ca dascăl.

După ce a fost ales Damaschin Cosma ca învățător de către credincioșii comunei Ghiroda la finele anului 1871, parohul bisericii, care era și președintele comitetului școlar, a făcut demersuri pentru a fi anulată această alegere, având interese personale ca să fie ales un alt învățător, protejat de al său. Lupta a fost aprigă și a durat mult. Dar ea s-a soldat cu publicarea unui „concurs” nou pentru ocuparea postului învățătoresc în comuna bisericească gr. or. română din Ghiroda.

Nu era în obiceiul ziarului „Albina” din Pesta ca să publice astfel de concursuri pentru ocuparea unui post de învățător sau de preot în vreo comună românească dar alegerea de la Ghiroda făcuse atâta vâlvă în opinia publică a poporului nostru și printre cititorii gazetei încât „Albina” s-a văzut interesată să publice acest „concurs” poate și la stăruința lui Dr. Pavel Vasici care era inspector școlar onorific în această regiune bănățeană a eparhiei Aradului sau poate chiar la îndemnul lui Petru Anca paroh în Ghiroda și președinte al comitetului școlar din comună, care era bine cunoscut de Vicențiu Babeș ca un om de cultură și de prestigiu în viața românească a șesului timișan. Acest

²³ „Albina”, periodic care a apărut, de trei ori pe săptămână, la Viena și Pesta în perioada 1866-1876. Primul redactor-șef a fost ardeleanul George Popa apoi bănățeanul Vicențiu Babeș (din 1870), lider al mișcării naționale române în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, cu un scurt interval (noiembrie 1871-martie 1872) aparținând poetului Iulian Grozescu. Perspectiva politică era fixată de Vicențiu Babeș în acord cu Mocioneștii.

„concurș” a apărut în ziarul „Albina” din Pesta în nr. 48 din sâmbătă 17/29 iunie 1872. Iată fragmente din textul acestui „concurș”:

„CONCURS pentru ocuparea postului învățătoresc în comuna bisericească gr. Or. Română din Ghiroda se scrie concurs până la 29 iunie 1872 st.v. Cu acest post sânt legate următoarele emulamente: 180 fl. v.a. din care sumă are a fi prevăzută școala cu 6 orgii de lemne; 2 jughere de arătură, 2 jughere de fâneță, o jumătate jugher de grădină, 30 metri de grâu, 25 metri de cucuruz și cartel liber... Ghiroda în 1 iunie 1872. Cu concursul meu: Dr. Vasici inspect. Cerc. De școale – comitetul parohial prin Petru Anca președintele acestuia”.

La ziarul „Albina” din Pesta colabora uneori în calitate de corespondent local învățătorul român Emeric Andreescu fiul unui meseriaș din cartierul Fabric al Timișorii și succesorul dascăl confesional la școala română din Beregsăul-Mare unde anterior funcționa Damaschin Cosma. Acest cunoscut publicist și pedagog Emeric Andreescu era conducătorul corpului de învățători români din partea aceasta a Banatului și deci foarte apreciat ca luptător pentru drepturile învățătorimii române. El a trimis lui Vicențiu Babeș un articol ca să-l publice în Ziarul „Albina” din Pesta în problema alegerii învățătorului din comuna Ghiroda. Această corespondență venită de la Timișoara, redacția ziarului a publicat-o cu următoarea mențiune: „Cazul, cum ni se descrie prin persoana cunoscută, este mult mai grav, decât să-l putem retace: totuși mărturisim că așa cum el ni se povestește, ni se impare neposibil. Trebuie să fi fost alte împrejurări, alte motive”. Iată textul acestui articol semnat „Un învățător”; și apărut în „Albina” din Pesta, nr. 72 duminică 10/22 septembrie 1872:

„Lângă Timișoara, în 6/18 septembrie 1872. Un învățător cu familia sa tratat de către chiar ai noștri spre cel mai mare scandal public, ca un vagabond. N-am văzut cu ochii mei dar – după ce oameni onorabili care văzură cu ochii lor, mă încredințează că s-a întâmplat așa, nu pot să mă îndoiesc și să nu mă îngrozesc de ceea ce în 4 septembrie păți bietul docinte din Ghiroda, cu numele Damaschin Cosma, respective soția sa, prin înșiși ai noștri, prin capii comunei.

Fără să se știe că din ce cauză și din a cui mandat în acea zi organele judelui comunal se înfățișară la școală și nefiind învățătorul acasă apucară pe soția sa și dimpreună cu toate hainele și mobilele o aruncară afară în drum, după aceea le încărcară în două care și le duseră în comuna vecină Moșnița cu biata învățătoareasă plângând și văicărindu-se; dar aici nu fuseseră primiți și

așa nu le rămase decât a reîntoarce la Ghiroda unde aruncară toate în mijlocul uliței lăsându-le acolo spre cel mai mare scandal public.

Parcă ne-am mutat din Europa în Africa sau Australia între cei sălbatici. Parcă a pierit din pieptul oamenilor simțul de umanitate și frica lui Dumnezeu.

Ce oare o să fie aceasta? Până unde o să se umple paharul suferințelor noastre? Apelăm și interpelăm consistoriul nostru, pe care îl știm organizat constituționalmente și chemat a susține regula și bunăcuviința în viața bisericească școlară. Apelăm la Ilustritatea Sa Domnul Episcop care are a priveghea moralei în biserică și în școala noastră.

Despre cauza acestui greu atac public – numai atâta se vorbește și se știe: dumnealui Cosma a fost la Ghiroda numit învățător provizoriu, la alegerea ce a urmat el a obținut mare majoritate de voturi dar alegerea – Dumnezeu știe din ce motive – a fost nimicită și este a se face alegere nouă. Acum – până la acea nouă alegere învățătorul provizoriu ținea să rămână în funcția sa, pe când – unele interese particulare lucră a-l scoate din școală și din sat, pentru ca atât mai ușor să-i poată împiedica alegerea.

Atâta se vorbește. Destul de rău dacă va fi așa și dacă antistia comunală se lasă a fi abuzat pentru scopuri nedrepte! Cerem să se facă lumină în cauză și rușinea să cadă pe capul celor vinovați și administrațiunea noastră școlară să fie scutită de compromisiune, autonomia noastră de – anarhie!”

După apariția acestui articol care a provocat mare fierbere în opinia publică a Timișorii, în special în comuna Ghiroda, și a fost viu discutată pățania și cazul învățătorului Damaschin Cosma, adversarii acestuia au răspuns printr-o corespondență trimisă la redacția ziarului „Albina” din Pesta, și semnată „Antistele comunal adică un membru al consiliului comunal din Ghiroda, numit pe atunci „antistia comunală”, căutând să explice și să justifice în fața cititorilor gazetei această întâmplare de la Ghiroda. Răspunsul de lămurire a fost publicat în ziarul „Albina” din Pesta, nr. 74, duminică 17/29 septembrie 1872. Iată textul apărut în ziar:

„Ghiroda (lângă Timișoara), 13 septembrie 1872. Mult stimat domnule redactor! La atacul unui învățător anonim din prețuitul ziar „Albina”, Te rugăm a da loc în prețuitul D-voastră ziar la următoarele deslușiri:

Comitetul nostru parohial și-a ținut de sfânta datorie a candida cu ocaziunea alegerii viitorului învățător dintre recurenți pe cei mai apti și calificați, și fiind trei recurenți provăzuți cu testimoniu de cvalificațiune și mai capabili decât fostul învățător provizoriu Damaschin Cosma, în coînțelegere

cu inspectorul cercual de școale Dr. Vasici am votat pentru cel mai bun dintre cei buni.

Fostul învățător provizoriu d. Cosma neavând testimoniu de cvalificațiune n-a putut recurge la postul învățătoresc din Ghiroda dar fiind termenul alegerii prefipt pe 29 iunie 1872 ne pomenirăm că dânsul la 28 iunie seara produse testimoniu de cvalificațiune de la Arad fără a fi fost examinat la timpul stabilit de comisiunea esaminatorie – cum și cu ce preț, nu știm. Destul că dânsul cu ocaziunea alegerii opunându-se ordinațiunilor consist. a amăgit poporul cel blând și evlavios cu promisiuni degradatorie pentru chemarea învățătorescă și demoralizatorie pentru popor dobândind 7-8 voturi a unor oameni pătați. Aceasta constatându-se, venerabilul consistoriu alegerea învățătorului Damaschin Cosma, prin ordinațiunea sa din 21 iulie 1872, nr. 155/277 a nimicit-o, și publicându-se concurs nou, învățătorul Cosma a început prin cele spirtuoase a corumpe din nou pe unii slabi de fire și a-i seduce de partea dânsului conturbând pacea și armonia frățească.

În 21 iulie 1872 ieșind inspectorul cercual la fața locului și ținând examen semestral s-a văzut că acel învățător cu elevii săi nici cât progres n-a făcut.

Deci fiindcă ven(erabilul) consistoriu, alegerea nelegală a învățătorului provizoriu Damaschin Cosma a nimicit-o, fiindcă menționatul învățător cu elevii săi nici un spor nu a făcut, precum se poate vedea din scrisoarea inspectorului cercual Dr. Vasici de la 21 august 1872, nr. 130 către comitetul parohial, mai constatându-se că acel învățător nu înceta ziua și noaptea a seduce și a corumpe poporul cu beuturi și promisiuni mincinoase, comitetul nostru parohial ca corp autonom a fost necesitat a face arătarea la inspectorul cercual de școale; însă în butul tuturor admonițiunilor din partea inspecțiunii școlare, învățătorul Cosma s-a opus și cu o nebunească ostentațiune striga prin sat că corpul învățătoresc până întru atâta va necăji pe inspectorul cercual de școale încât acesta va trebui (să) rezigneze la oficiu! La astfel de anomalii, inspecțiunea școlară, spre a restabili pacea în comună, a fost necesitat a cere intervențiunea pretorului cercual care a și provocat antistia comunală, ca pe învățătorul Cosma, pe un tulburător de pace să-l escorteze din comună.

Afirmațiunea corespondentului anonim „că învățătorul nefiind acasă, organele judelui comunal ar fi apucat pe soția sa și dimpreună cu mobilele ar fi aruncat-o în drum” – nu e adevărată; deci pentru orientarea onor(atului) public vin a aduce la cunoștință că fostul învățător Damaschin Cosma, după primirea ordinațiunii pretoriale a fost provocat din partea antistei comunale sau să înceteze a agita poporul sau în 8 zile să emigreze din comună; dar d-sa a rămas

cerbicos și n-a vrut să înțeleagă; după expirarea termenului de 8 zile urmând din partea pretorului cercual o nouă provocare, dânsul a început a scandaliza și pe cei mai de văză săteni, și așa antistia comunală a fost constrânsă a-i transporta hainele în casa comunală iar nu în drum și nu în absența lui precum a născocit-o anonimul corespondent.

Acesta este adevărul, cele espuse aici sânt cauza persecuțiunii d-lui fost docinte prov(izoriu) din partea antistiei comunale și după acestea binevoiască on(oratul) public nepreocupat a-și face judecata că în care parte este dreptul? Iar eu în numele tuturor locuitorilor săteni neamăgiți zic: – Doamne ferește-ne de oameni ca acestea.

Antistele comunale”

Văzând această afirmare publicată în ziarul „Albina” din Pesta de către un membru al antistei comunale din Ghiroda în chestiunea alegerii învățătorului ca răspuns la articolul anterior privind felul barbar cum a fost tratată familia lui Damaschin Cosma, sătenii au fost adânc mârniți și revoltați adică majoritatea poporului care l-a votat ca dascăl pe acela pe care îl votaseră de la început încă de la finele anului 1871. Pătura socială de jos, a țărănimii, chiar și cei mai înstăriți dintre plugari, s-au supărat în așa măsură încât replica lor era usturătoare și adevărată când a expediat răspunsul lor ca să-l publice ziarul „Albina” din Pesta. Această replică era așa de categorică, poate prea încărcată cu expresii critice pe care redacția ziarului „Albina” a publicat-o cu unele retușări ca să nu supere pe cei avizați și atacați în articolul acesta. Răspunsul celor 70 de locuitori din Ghiroda a apărut în nr. 76 al ziarului „Albina” din duminica de 24 septembrie, 6 octombrie 1872. Reproduc aici textul acestei replici, semnate: „Șaptezeci de plugari alegători”, astfel cum l-am scos din numărul original al ziarului pe care l-am aflat și cercetat în colecția „Albinei” păstrată în biblioteca Academiei Române. Iată textul:

„Ghiroda, lângă Timișoara, 19 septembrie v. 1872. Mult stimat d-le redactor! Șaptezeci de locuitori din comuna Ghiroda, cu onoare venim a Vă ruga să dați loc în ziarul „Albina” următorului răspuns la deslușirile publicate în nr. 74 în cauza alegerii de învățător în comuna noastră:

Până când Doamne vei suferi oare așa nedreptăți? Până când vei privi la suferințele noastre fără milă și ajutor? A trecut umbra legii dar darul nu mai vine!

Ni foarte spre mirare cum antistia comunală și cu preotul nostru în frunte a cutezat să zică că învățătorul Cosma a cumpărat testimoniul de cvalificațiune

pe când bietul n-are nici ce să mănânce. Au, doară corpul esaminatoriu (între care și dl. Vasici) vinde atestatele de cvalificațiune?

Ar fi foarte trist de ar fi așa!

Cum că dânsul, învățătorul Cosma ar fi amăgit poporul cel blând cu promisiuni că va servi cu leafă mică, e numai o scornitură căci tocmai noi suntem care voim a îmbunătăți dotațiunea învățătorescă.

Că învățătorul Cosma ar fi sedus poporul prin beuturi, e un lucru de răs. A seduce 70 de persoane cu beuturi e neposibil unui om atât de sărac încât și acum din grația unui român cu simț de umanitate își susține familia.

Ce se atinge de examenul ținut la 21 iulie 1872 e drept că n-a corespuns însă dl. inspector Dr. Vasici știe că nu învățătorul este de vină dacă părinții nu-și trimit pruncii la școală. De ce superioritățile, nici cele școlare, nici cele politice nu se îngrijesc de acest fel?

E foarte trist când noi, plugarii am devenit de la alegerea învățătorului pe care noi cu crunte sudori îl plătim, să stea pandurii preotului cercual în biserică cu sabia și corbaciul în mână pentru a împiedica să nu cerem pe cine vrem noi.

Acestea s-au întâmplat la alegerea de învățător ținută în 18 septembrie 1872 st(il) v(echi).

Mai putem noi zice că avem școli confesionale, ale noastre, când ai noștri cheamă pe străini ca să facă sila? Ba, scandal și rușine.

Și apoi antistia comunală nici nu poate să nege că fiind învățătorul la Arad au venit organele comunale conduse de jude și toate mobilele i le-au pus pe două care transportându-le în alt sat, la părinții învățătorului, iar soția învățătorului care era pe pat de naștere a trebuit să șadă noaptea în grădină dimpreună cu un băiat de 4 ani până la jumătate pe 12 când i-a venit bărbatul căci n-avea pe ce odihni nici unde a se scuti.

Noi credem că după lege avem dreptul a alege învățător pe cine noi, majoritatea – voim, dacă are cvalificațiunea prescrisă; credem și aceea că inspectorul și preotul și câțiva puțini alegători nu pot alege fără noi și în contra noastră.

Deci dară, pătrunși până la suflet de durere pentru nedreptățile ce se fac în comuna noastră, apelăm la judecată publică.

Semnat: „Șaptezeci de plugari alegători”.

Această replică a țăranilor din Ghiroda, desigur, formulată în termeni fără dedesupturi și în sensul afirmării dreptății românești de manieră democratică pentru care locuitorii comunei ca și toată plugăria noastră întreg poporul

nostru de pretutindeni din fosta monarhie austro-ungară a luptat pentru a înfrânge nelegiuirile săvârșite de unii – zic acest răspuns ferm al majorității poporului publicat de ziarul „Albina” din Pesta, a fost completat cu o notă a redacțiunii probabil scrisă de însuși Vicențiu Babeș conducătorul ziarului. Transcriu aici și această notă finală semnată „Redacția”. Iată textul ei:

„Mărturisim că astfel de cazuri și conflicte între ai noștri ne pun la uimire și – adesea stăm încremeniți. Mai pretutindeni furia se descarcă în capul preoților despre care se zice că – pentru cutare rudenie sau protejat, pun toate fărădelegile în mișcare – mimica nu le este sfânt! – Dar pentru Dumnezeu! – ajunge necazurile și nedreptățile ce ni le fac nemiloșii domni străini – și noi între noi să ne mai sfâșiem?

Pe când publicam mult moderatul articol de mai sus, din Timișoara ne sosi, scrisă de mai mulți cetățeni, o corespondență înfierătoare tot în această cauză, unde ni se spune că o mulțime de săteni amar vătămați pleacă a-și schimba legea pentru de a scăpa de volniciile d-lui preot Anca pe care noi atât de mult îl stimăm. Ce mai știm să credem și să zicem și să facem în astfel de împrejurări?”

Se vede din acest adaos la corespondența către ziarul „Albina” din Pesta a celor 70 de plugari, cu drept de vot în comuna Ghiroda, nemulțumiți de comportarea și uneltirile preotului Petru Anca în chestiunea alegerii învățătorului – mențione finală făcută de redacția ziarului și semnată „Redacția” dar probabil întocmită de însuși conducătorul publicației periodice, de Vicențiu Babeș apreciind după stilul redactării și după felul cum era exprimată supărarea – că „Albina” a primit tocmai în timpul publicării acestui răspuns al sătenilor o scrisoare semnată de mulți români din Timișoara, fără îndoială de locuitori din cartierele Fabric și Cetate care aparțineau parohiei greco-orientale ortodoxe de la biserica Sf. Ilie pe atunci vechea biserică din actuala piață „Petru Maior”, demolată în anul 1912 – adică o corespondență a credincioșilor de religie ortodoxă română, cetățeni timișoreni, că mulți țărani români, enoriași ai parohiei ortodoxe din Ghiroda au venit la Timișoara să treacă la religia „unită” adică „greco-catolică”, ca să scape de comportarea și nedreptățile puse la cale de preotul Petru Anca. Aceasta era în parte ilustrarea atmosferei veninoase ce caracteriza opinia publică locală, provocată de adversarii alegerii ca învățător a lui Damaschin Cosma în comuna Ghiroda.

După moartea bunicului și a unchiului, a lui Damaschin Cosma și a lui Dr. Aurel Cosma senior, singurii care puteau să-mi dea lămuriri complimentare despre viața și cele petrecute în perioada aceea la Ghiroda, în preajma celui de-

al doilea război mondial, când am cercetat în arhivele și registrele parohiilor respective precum și în colecțiile ziarelor apărute în vremea aceea aflate îndeosebi în Biblioteca Academiei Române din București ca să scot date noi de ordin biografic privind trecutul lor în viața publică românească de altădată, am transcris aceste articole precum și cele următoare adică tot ce publicase pe atunci, în special în anul 1872 și următorii ziarul „Albina” din Pesta. Așa se explică, pentru a elucida în lumina adevărului tot ce s-a scris și publicat în favoarea și în contra bunicului meu, Damaschin Cosma în perioada aceea, că am extras și copiat aici diversele opinii exprimate de partizanii și de adversarii lui printre care era și eminentul inspector școlar onorific Dr. Pavel Vasici, influențat de amicul său, Petru Anca preot în Ghiroda. Voi da în continuare și intervenția explicativă și defavorabilă a lui Dr. Pavel Vasici publicată de ziarul „Albina” din Pesta, nr. 78, duminică, 1/13 octombrie 1872 cu textul apărut în periodic în formă originală deci cu stilul și ortografia de atunci. Iată răspunsul lui Dr. Pavel Vasici din Timișoara:

„Desluciri la atacuri. Temișioara în oct(ombrie) n(ou) 1872. Domnule Redactor, Ca să nu mi se impute: „qui tacet, consentire videtur” deși în cauza alegerii învățătorului din Ghiroda am vrut să nu răspund nimic la toate atacurile nedrepte până nu se va decide cauza dar văzând că niște oameni despoiați de toată priceperea sau dreptatea s-au mestecat în afaceri pe care ei nu le știu judeca – de o parte, iar de alta abuzând de bietul popor simplu, făuresc articole în numele lui, trimit telegrame d-lui episcop cu subscrieri de care subscrișii nu știu nimic și denunță că s-a făcut nedreptate învățătorului Cosma și pentru aceasta ghirozenii vreau să treacă la „unire” (!?) și ce mai știu eu ce născociture numai ca să se răzbune – nu știu în contra cui – trebuie să rump tăcerea și pentru astă dată vă scriu numai atât că învățătorul de care este vorba și pe care s-au aflat niște oameni slabi a-l apăra, este pe cât de necapace în sfera învățătorescă, pe atât de îndrăzneț și nerușinat, că el a dat cel mai slab esamen și că eu nu-l dejudec după răspunsul elevilor, pe cum se pare celor 70 de plugari subscriși în corespondența din „Albina”, nr. 78 ci după întrebările ce nu le-au știut pune elevilor. Și dacă cei 70 de plugari cu care abuză niscai domni din Fabric și doară și de aiurea, în zelul lor cel tare pentru școală ar fi văzut cum sânt de maltratați acei elevi de un învățător nătărău cred că altfel ar judeca. Acest învățător a căzut în anul 1870 în esamenul de calificare neștiind nimic. Cum i-a succes a depune acest esamen în 28 iunie a.c. – este întrebarea. Destul că art. 122, p. 7 din Statutul Organic zice apriat: a prefrige termenul pentru esaminarea acelor indivizi care aspiră la ocuparea vreunui

post profesoral sau învățătoresc și că acesta nu s-a făcut din partea senatului școlar și numitul învățător a mers în 27 iunie la Arad și în 23 s-a întors acasă cu un testimoniu de cvalificațiune și cu calculul suficient fără să i se fi spus în acest testimoniu că e apt pentru o stațiune mai slabă, precum s-a obișnuit și aceasta s-a făcut în absența d-lui episcop, ca președinte al comisiunii esaminatorie și fără știrea mea ca substitut a d-lui episcop în acest prezidiu. Nu mestece cei 70 de plugari numele meu între esaminatorii acestui învățător ci cetească art. din „Feder(ațiunea)”, nr. 95, „Un sensal la consistoriul din Arad” care și aici a jucat un rol eminent și atunci cred că vor judeca altfel dacă nu sânt cu totul orbiți de patimă. Dar acestea toate să le lăsăm până ce se vor petrecta și lămuri; atâta numai fie-mi iertat a adăuga pentru lămurirea adevărului, că eu în puterea datorinței mele, la care m-am deobligat când am primit postul onorific de inspector, am vrut să dau ghirozenilor un învățător eminent și aici am aflat sprijinirea în d-l paroh Anca, în comitetul parohial și în antistia comunală, ba în mai mulți săteni cu pricepere și neseduși de domnii din Fabric; părintele Anca dară, față de această alegere și de mine, nu numai că nu merită a fi calomniat, ci din contră, toată lauda...

Eu am candidat trei învățători calificați și pe Cosma ca să nu-i stric viitorul și să nu compromit testimoniu de cvalificațiune care l-a adus, bun, rău, și partea sedusă a dat celui dintâi 13, celui din locul al 2 și 3 nici un vot și celui mai slab 23 voturi...

S-a făcut a doua alegere și cel mai bun a căpătat 22 de voturi iar aderenții lui Cosma nu au vrut să voteze ci au ieșit. „Volenti non fit injuria”. Da, e drept că am trebuit să cer asistență politică dar cine poartă vina, eu sau cei ce amenințau că vor veni cu bâte? Precum au și venit și care au terorizat și pe cei buni să nu voteze, amenințându-i cu bătaia, precum înșiși votizanții au mărturisit, rogându-se ca să fie scutiți în contra acelorora. Au nu însuși învățătorul Cosma mi-a amenințat mie, în chilia mea, că-mi va arăta el, ridicând pumnul. Te rog, domnule redactor Oare afli cu cale pentru amenințările ce mi se fac de la niște oameni care s-au amestecat în această afacere oficioasă a mea, pe care am întreprins-o cu conoștiința mea cea mai curată ca să fac bine unei comune cu mai mulți de 70 de prunci iar nu unui om stricat și obraznic, să slăbesc din datorințele mele și să-mi îngreunez conștiința, silit de împrejurări – sau să o țin curată și să mă retrag zicând cu profetul: „Pierirea ta din tine Israele!”. Semnat Dr. Vasici.”

Această scrisoare, se vede, că l-a impresionat pe Vicențiu Babeș încât la sfârșitul publicării ei în ziarul „Albina” a mai adăugat cu semnătura „Redacția”,

următoarele din textul cărora extrag concluziile în continuare:

„Iată opiniunea noastră ... Tremitem că noi din cele ce ni s-au trimis din trei părți spre publicare întru interesul și respective în favoarea învățătorului Cosma, partea cea mai mare n-am putut-o afla calificată pentru publicitate și că și cele ce-am publicat, foarte mult le-am modificat din cauza înverșunatelor invective în contra persoanelor principali.

După deslușirile mult stimatului d(omn) inspector școlar Dr. Vasici ni se impare evidente că dl. învățător Cosma i-a înșelat mai întâi bunătatea și încrederea apoi a abuza de ambele. Convivicția, în acest caz, a fost rău răsplătită ca și cam de comun în ziua de astăzi în epoca corupțiilor. Dl. Vasici trebuia să-și cunoască omul mai bine, că nu l-a cunoscut, este fontana răului și dacă este așa, precum se impare, atunci amicului nostru d-lui Dr. Vasici nu poate să-i fie permis a lăsa cauza încurcată și a se retrage din postul de onoare, ci – din toate puterile, cu toate modurile trebuie să stăruiască a îndrepta reul.

Două trebuie investigate și constate cu toată vigoarea:

1. Procedarea oficială la examenul de cvalificațiune și la edarea atestatului. 2. Modul în care, chiar și după testimoniul de cvalificațiune – puțin cvalificatul învățător Cosma, a atras mulțimea poporului în partea sa și l-a ajutat până la fanaticism...

Ulterior s-a dovedit că certificatul de calificațiune obținut de Damaschin Cosma ca învățător și eliberat în ziua de 28 iunie 1872 după trecerea cu succes a examenului de „cvalificațiune” la Consistoriul din Arad a fost valabil și legal iar examenul a fost ținut de o comisie legal constituită. Dovadă în acest sens ne-o prezintă faptul că Damaschin Cosma ales cu procedură legală a funcționat în comuna Ghiroda ca învățător în continuare până în vara anului 1873 când, la dorința sa, ca să scape de unii adversari din comună, și-a cerut transferarea în altă parte iar Consistoriul eparhiei Aradului l-a numit, pe baza acestui certificat de cvalificațiune din 28 iunie 1872, contestat, dar găsit valabil din punct de vedere pedagogic și eliberat în mod legal ca învățător definitiv în marea comună Topolovățul-Mare, în școala nou construită, confirmându-l cu decizia nr. 926 din 12 iulie 1873. Episcopia din Arad i-a dat satisfacție lui Damaschin Cosma și l-a ales printre alții ca să funcționeze ca învățător cu titlu definitiv într-o școală românească confesională care tocmai atunci se construia cu clădire nouă iar învățătorul confirmat în urma alegerii de poporul credincios al bisericii din Topolovăț s-a mutat în această școală pompoasă în ziua de 15 august 1873 la sărbătoarea Adormirea Maicii Domnului” în ziua când învățătorul serba onomastica soției sale, Maria și era o bucurie de familie.

În cele ce urmează voi mai completa prezentarea cazului electoral de la Ghiroda cu încă două articole găsite în colecția ziarului „Albina” de la Budapesta. Amândouă erau trimise de colaboratorul și corespondentul din Banat al ziarului, de Emeric Andreescu, învățător și publicist din Beregsăul-Mare, succesorul lui Damaschin Cosma ca dascăl confesional român la școala din localitatea aceasta. Emeric Andreescu era președintele reuniunii învățătorilor români cu sediul la Timișoara și în această calitate a expediat ziarului „Albina” din Pesta următoarea corespondență care a și apărut în nr. 84 din miercurea de 25 octombrie/ 6 noiembrie 1872. Iată textul articolului semnat „Andreescu învățător”.

„Beregsău în 17 oct(ombrie) – „Reflesiuni și desluciri la epitetul: Un sensul în consistoriul din Arad”. Nu este acum prima dată când unii sclintiți la creieri atacă „Federațiunea” fără pic de precauțiune, acuși pe senguraticii membri ai comisiunii esaminatorie din Arad, acuși întreaga comisiune... Câteva zile după cele petrecute în Ghiroda, comitetul reuniunii noastre învățătoarești conchemat fiind de mai nainte pentru hotărârea zilei de adunare, ne-am adunat mai mulți învățători (între care și un Iuda Iscariotul) și după finea sedinței veni și d-l P. Popovici din Arad cu scopul de consulta în meritul unei conferințe învățătoarești din întreaga dieceză conform propunerii subscrisului făcută pe calea „Albinei”.

După finea consultării să se descopere prin una persoană scandalosul incident de la Ghiroda asemenea celui cu fie-iertatul Șipepețan și după ce ne convinserăm că învățătorul substituit s-a escortat cu puterea și a fost alungat dimpreună cu familia sa fără cruțare, aceasta tratare a unui coleg al nostru ne-a lovit adânc. Această procedură pentru noi, învățătorii atât de atât de degradatoare, ne-a îndemnat a ne adresa prin una telegramă Ilistritatei Sale d-lui Episcop diecezan rugându-l pentru intervenire. Aici dar nu numai P. Popovici ci mai mulți docenți s-au adresat cu rogare la superioritate; și au făcut aceasta pentru că ni văzurăm onoarea și demnitatea atacată. În aceasta se cuprinde „rola eminentă” a d-lui P. P. Aceasta e crima cea grozavă pentru care d-sa este sbiciuit și condamnat. Resum: Nu persoana lui Cosma ci prea dura tratare a unui învățător ne-a făcut a recurge la superioritate nu în favorul lui Cosma ci în al onoarei și veziei corpului învățătoresc”.

Mai transcriu aici și un alt articol al lui Emeric Andreescu publicat cu pseudonimul de „Mircea” în ziarul „Albina” din Pesta, nr. 13 apărut în data de 17 februarie/1 martie 1874:

„Să ne mai vedem de afacerea inspectorilor cu școalele noastre.

Știm cu toții că luându-se inspecțiunea școalelor noastre din mâna domnilor protopopi aici în dieceza Aradului ea s-a încredințat – atunci în pripă la o mulțime de indivizi care cu o foarte mică excepciune nici pe departe nu cunoaște afacerea nici au idee de datorințele față de atare onorific oficiu. Astăzi, după câțiva ani de esperință ne convinseserăm pe deplin, că această măsură a fost greșită căci ea nu corespunde de fel scopului sublimei probleme. Aceasta cutezăm a afirma cu toată puterea cuvântului”.

După publicarea acestor articole în ziarul „Albina” din Pesta am văzut că atmosfera în opinia publică locală în Ghiroda s-a liniștit atât în cercurile oficiale și bisericești cât și în cele ale școlii profesionale dobândind până la urmă, în urma unor mari nedreptăți săvârșite de adversarii săi, câștig de cauză învățătorul Damaschin Cosma. Acest dascăl român atât de popular și iubit de popor a funcționat în continuare până în vara anului 1873. Atunci a plecat cu depline satisfacții și cu bucuria împărtășită și de soția sa care a suferit și ea alături de soțul ei la noua școală din Topolovăț unde au stat până la pensionarea cerută de bunicul când împlinea vârsta de 50 de ani. El era un pasionat fumător de țigări iar fumul de tutun i-a făcut o bronșită. Mai târziu această boală i-a cauzat un astm bronhial care l-a supărat până la moarte întrucât nu s-a putut lăsa de fumat. Această boală l-a obligat să se pensioneze înainte de termen, numai la vârsta de 50 de ani mai ales că din motiv că organismul său dornic și obișnuit cu fumatul de țigări a avut mult de îndurat de repetatele tuse tabacice și de greutatea de respirație. Încă aduc aminte de copil că bunicul expectora multă flegmă din bronși dar nu a fost în stare să se lase de fumat deși era conștient că se chinuia cu această boală. Tot așa îmi aduc aminte că și băieții săi erau pasionați fumători de țigări. Tatăl meu, Meletie avea chiar o cutie de tutun de calitate fină din care singur își confecționa țigarete cu ajutorul unui mic aparat de umplut tuburi cu vârf de carton, din hârtie foarte subțire, care se vindeau în vremea aceea în cutii de o sută de bucăți, gata ambalate de comerț. Dar cel mai pasionat era unchiul meu Dr. Aurel Cosma senior, care fuma zilnic uneori aproape o sută de țigări, la început tot astfel confecționate de el sau de funcționarii din biroul său avocațial iar după Unire când se găseau bune țigarete la tutungerii, avea obiceiul să fumeze așa numitele țigarete „parlamentare” pe care regia română anume le confecționa din tutun excelent pentru parlamentarii României. În primii ani după Unire, îmi amintesc că directorul fabricii de tutun din Timișoara, epigramistul Dion

Mardan²⁴, l-a aprovizionat cu țigări anume confecționate, de calitate extrafină, pentru unchiul meu, care era bun prieten cu Mardan – amicizie pe care am continuat-o și eu ca scriitor și ziarist, deci coleg de literatură și gazetărie cu Dion Mardan. Această pasiune a unchiului meu Dr. Aurel Cosma senior pentru fumatul de țigări, însoțită cu câte o cafea neagră, i-a cauzat moartea, decedând în absența mea la 31 iulie 1931 de sufocare de inimă. Probabil era o boală atavică, moștenită în familie, deoarece și eu sufeream de tânăr de astmă bronhial, din timpul anilor mei de studii la doctoratul din Paris, boală care mi-a provocat un emfizem pulmonar de care sufăr și astăzi deși în viață am fumat foarte rar țigări, uneori însă tutun de pipă, îndeosebi în perioadele călătoriilor mele cu soția mea Mary, obișnuindu-mă sau molipsindu-mă de la marinarii care navigau pe mări îndepărtate, pe unde străbăteam și noi cu vaporul apele străine. Mi-am lungit însă această povestire cu pasiunea familiei pentru fumat, pentru a ilustra că noi, descendenții ne-am învățat de la alții, de la cei mulți, ca să fumăm, urmând pilda rea a bunicului meu Damaschin Cosma. Această pasiune l-a dus și pe bunic la moarte, decedând în ziua de 22 ianuarie 1915 la conacul fermei unchiului meu Dr. Aurel Cosma senior de la Medves, azi Urseni, fermă pe care o administra atunci ca învățător pensionar. Revin acum la însemnarea datelor biografice ale lui Damaschin Cosma în comuna Topolovățul-Mare.

Nu voi intra în istorisirea detaliată a activității sale didactice dar voi accentua că la Topolovăț, Damaschin Cosma a fost foarte iubit de popor și apreciat printre credincioșii bisericii și de preot ca bun cantor la slujbele religioase și ca vrednic dascăl în toate privințele cerute unui învățător confesional. Avea o figură impozantă, un om oacheș și frumos, cu ochi negri și un păr de aceeași culoare neagră. A început să poarte barbă care îi dădea o înfățișare respectabilă. Iar soția sa, dascălița, adică Maria Cosma, era o femeie distinsă, cu ochi albaștri și părul castaniu deschis de aceeași nuanță ca și tatăl meu, Meletie apoi ca și mine. Era cultă și deșteaptă. Se vedea că avea o educație aleasă la curtea domeniilor nobilei doamne Ecaterina Panaiot din Beregsăul-Mare. Cu toate că avea și ea uneori de suferit alături de soțul ei din cauza neajunsurilor generate de traiul mediocru al învățătorilor români din vremea aceea, câteodată și din motivul firii intransigente a lui Damaschin Cosma, care nu se lasă doborât de adversari când știa că avea dreptate, soția sa era și ea

²⁴ Pe numele său real, M. Ar. Dan, profesor al Politehnicii din Timișoara, director al fabricii de tutun, epigramist, întemeietorul cenaclului „Altarul cărții” (1932) din care, patru ani mai târziu, s-a constituit „Asociația scriitorilor români din Banat”. În 1937 părăsește Timișoara și se stabilește la București.

demnă și curajoasă. Nu o putea înfrânge nimic. Era înțeleaptă, cu judecată lucidă și dreaptă. Înfățișarea ei onorabilă și însușirile ei de bună gospodină impuneau tuturor o stimă deosebită. I-a fost un mare sprijin bunicului meu din toate punctele de vedere.

La Topolovățul-Mare, Damaschin Cosma și soția sa au venit cu doi copii mici, cu Aurel și Meletie. Aici li s-a născut un nou fiu la 13 septembrie 1874 pe care l-au botezat cu numele de George în amintirea lui George Panaiot, tatăl soției. Dar acest George Cosma n-a trăit decât un an de zile căci a murit în Topolovăț la 22 septembrie 1875 și a fost înmormântat în cimitirul acestei comune.

În anul următor s-a născut cel al treilea fiu în viață, anume George Cosma (1876–1915), la 2 septembrie 1876, pe care l-au botezat părinții tot cu numele de George, ca și pe cel decedat în urmă cu un an.

În vara anului 1881 și în vara anului 1885, în timpul vacanței, când școlile erau închise și învățătorii erau liberi, acești dascăli confesionali români, conform dispozițiilor oficiale impuse de guvernul Ungariei de atunci, erau obligați să urmeze cursuri de limbă maghiară organizate și ținute la școala normală din Arad²⁵. A fost deci obligat să urmeze aceste cursuri și Damaschin Cosma. S-a dus și el la Arad în aceste două vacanțe, lăsând acasă, în Topolovăț pe soția sa și copii ca să aibă grijă de gospodăria lor rurală și de creșterea celor trei fii ai lor.

Copii lui Damaschin Cosma, Aurel, Meletie și George au dobândit cele dintâi învățături elementare la școala primară confesională a tatălui lor, în școala din Topolovățul-Mare. După aceea tatăl lor i-a condus și i-a înscris pentru continuarea studiilor secundare la Timișoara. Desigur era un mare sacrificiu din partea acestui dascăl român, în vremea aceea cu leafă mică și cu venituri mediocre sau neînsemnate. Totuși ambiția lui Damaschin Cosma era ca toți fiii săi să învețe carte și să devină intelectuali. La Timișoara a fost dus în toamna anului 1880 primul său fiu, Aurel și a fost înscris la liceul piarist unde a urmat toate clasele secundare cu dificultăți de ordin material și financiar dar ca foarte bun elev ajungând în scurtă vreme să mediteze la lecții pe elevi mai slabi și bogați de la care câștiga destui bani pentru nevoile sale personale și

²⁵ Legea 18 din 1879 a stabilit obligativitatea limbii maghiare ca obiect de învățământ în toate școlile elementare chiar și în cele confesionale începând din clasa a II-a. La 30 iunie 1882 nu se mai putea obține diploma de învățător fără a se face dovada cunoașterii limbii maghiare. În consecință s-au organizat cursuri de învățare pentru cei care absolviseră înaintea acestor legi, așa că se organizau cursuri la sediile preparandiilor. Pentru dieceza Caransebeșului, de pildă, prima circulară care menționează astfel de cursuri este datată 5 mai 1883.

mai târziu putând să-i sprijinească și pe frații săi mai mici, pe Meletie și pe George, ca să urmeze și ei studiile secundare.

În primii ani de elev la liceul călugărilor romano-catolici din Timișoara, de altfel singurul liceu pe atunci în acest oraș, unde se învăța în limba germană și maghiară, Aurel Cosma l-a întâlnit întâmplător pe unchiul său Lazăr Cosma care era și el învățător confesional într-un sat dar care avea o fire nestatornică și nu-i plăcea dăscălia, fiind atras în această metropolă bănățeană și amăgit de pasiunea sa pentru a se face ceasornicar. Așa a ajuns învățătorul Lazăr Cosma, frate cu Damaschin Cosma, să abandoneze școala ori să neglijeze menirea didactică pentru care învățase pedagogie la preparandia din Arad, și să-și închine viața și truda pentru meseria de ceasornicar la Timișoara. Când a dat acest unchi Lazăr de micul său nepot, de Aurel Cosma, pe străzile Timișorii, l-a oprit și l-a întrebat ce căuta singur în oraș. Iar când băiatul i-a răspuns că urmează ca elev liceul piarist, unchiul său, o fire aventuroasă l-a îndemnat să se lase de învățătură și să se întoarcă acasă la Topolovăț căci tatăl său, ca om sărac, nu are bani să cheltuiască pentru a-i întreține pe copiii săi într-un oraș așa de mare, cu traiul scump, ca Timișoara. L-a povățuit cu atâta insistență ca să-l determine și pe el la vagabondaj și la aventură încât micul său nepot s-a lăsat influențat de vorbele unchiului Lazăr Cosma. A pătruns în el ideea de copil sărac și fără posibilități de învățătură. Aceasta s-a petrecut la începutul perioadei de elev la liceu când Aurel încă nu ajunsese înrădăcinat în învățământul secundar ca să-și dea seama fiind încă un copil mic, de avantajele folositoare pe care i le putea aduce învățătura, pentru care s-a trudit tatăl său ca să ajungă un om intelectual. Copilul nu avea bani la el și înrâurit nefast de vorbele unchiului Lazăr, a pornit pe jos până la Topolovăț și s-a înapoiat acasă abandonând liceul. Întâmplarea aceasta am mai pomenit-o în paginile anterioare când am scris biografia învățătorului Lazăr Cosma²⁶ fratele tatălui acestui fiu Aurel îndrumat pe căi greșite de unchiul său. Când Damaschin Cosma s-a pomenit la Topolovăț cu fiul Aurel, un copil încă mic, ajuns acasă pe jos căci nu avea bani pentru a plăti trenul, s-a supărat în așa măsură că a pornit din nou cu el la Timișoara, la liceu. De data aceasta însă cu povește bune și părintești care l-au făcut pe micul Aurel Cosma să-și dea seama de importanța învățaturii și să rămână în continuare la studii, devenind în scurtă vreme un elev harnic și elogiât de profesori. Iar când a aflat de această întâmplare și dirigintele clasei sale, profesorul Szolgyemy Janos, l-a îndemnat și acesta cu vorbe frumoase sub influența cărora elevul său român a devenit sânguincios și plin de ambiție

²⁶ Acest text nu am reușit încă să-l găsim. Este posibil să se fi pierdut definitiv.

pentru a învăța bine. Toate clasele liceului piarist le-a urmat fără întrerupere cu succes eminent până în anul 1888 când a trecut examenul de maturitate (baccalaureat), așa numitul „erettsegi vizsga”

Damaschin Cosma și-a dat toată silința ca să procure banii necesari pentru a-i întreține pe copiii săi la Timișoara, pentru a urma nestingheriți învățământul secundar. S-a aranjat cum a putut mai bine ca să aibă cazare și hrană, în afară de cheltuielile reclamate de liceu și cele pentru manualele didactice, caiete sau alte lucruri necesare învățaturii. În această privință harnicul Aurel i-a fost de mare folos căci acest elev generos și bun, datorită câștigurilor pe care le încasa din meditații, a putut să-i ajute pe frații săi mai mici, pe Meletie și George, și să le completeze nevoile materiale și financiare în anii când au urmat și ei, după aceea, la liceu.

Îmi povestea de multe ori, până aproape de a muri, unchiul meu Dr. Aurel Cosma, pățania sa de mic elev la liceul piarist când a fugit din Timișoara să se întoarcă acasă, la Topolovăț, la îndemnul lui Lazăr Cosma care pe atunci abandonase și el școala la care funcționa ca învățător, fiind atras de meseria de ceasornicar și ocupându-se cu mai mare plăcere și predilecție de acest meșteșug. Îmi repeta în istorisirea sa mereu cuvintele unchiului său, Lazăr Cosma, care i-ar fi schimbat destinul, niște vorbe de descurajare ce îi sunau neconținut în ureche. Nu putea să uite cum îi spunea: „Ce cauți tu la școală? Nu vezi că n-ai bani din ce să trăiești în oraș? Du-te mai bine acasă la tatăl tău”. Apoi cu atâta insistență a stăruit Lazăr Cosma să se înapoieze micul elev Aurel la părinții săi încât, influențat de acest unchi netrebnic, nenorocitul copil, fără un ban în buzunar și fără să-i dea măcar unchiului său suma necesară ca să-și plătească trenul de la Timișoara la Topolovăț, a fost nevoit să parcurgă distanța pe jos de-a lungul șoselei ajungând acasă seara, târziu, istovit de oboseală, plin de praf și flămând. Mama sa l-a primit cu blândețe deși nedumerită de această comportare necugetată a fiului său. L-a îngrijit și i-a dat de mâncare. Dar tatăl său, mai sever, s-a supărat când a văzut că părăsise liceul. Când copilul îi spusese cum îl îndrumase unchiul Lazăr să abandoneze școala, Damaschin Cosma era furios împotriva fratelui său învățător, o fire aventuroasă, cu înclinări de vagabondaj. De atunci relațiile între Damaschin și Lazăr Cosma, care nici până atunci nu erau bune, au devenit și mai rele. Copilul rătăcit s-a odihnit peste noapte acasă dar tatăl său a doua zi dimineața l-a dus îndărăt la liceul piarist. Această întâmplare a fost o cotitură spre folos în viața lui Aurel Cosma care atunci s-a transformat într-un elev conștient și harnic, spre norocul lui. Iar profesorii săi de liceu când auziră povestea acestei întâmplări

și întoarcerea sa la învățătură, ca un elev rătăcit fără voia sa, l-au ajutat și l-au condus pe căi bune mai ales văzând că acest copil blând, cu ochi albaștri, plini de lumina sincerității, sânguincios la învățătură și drăgălaș, cu o fizionomie de intelectual, a dat dovada unei comportări disciplinate. Pe vremea aceea elevul Aurel Cosma avea o înfățișare impresionantă de copil drăguț, cu păr castaniu, purtând veșminte îngrijite. Tatăl său Damaschin Cosma a și făcut mari jertfe materiale pentru educarea copiilor săi nu numai din punct de vedere intelectual dar să fie și îngrijiți, îmbrăcați modest însă curat.

La liceul din Timișoara au ajuns să fie trimiși de tatăl lor și ceilalți doi copii ai săi, Meletie și George, după ce aceștia terminaseră cursul claselor elementare la școala tatălui lor. Pe lângă ceea ce primeau ca ajutor bănesc de la Damaschin Cosma, ei au fost ajutați și de fratele lor mai mare, de Aurel Cosma, care începuse să câștige destul de mulțumitor din meditațiile ce le dădea unor elevi mai slabi și înstăriți. Elevul Aurel Cosma a avut și norocul să fie acceptat să doarmă și să mănânce în „alumneul român”²⁷ din Timișoara, un fel de cămin școlar și o cantină pentru acești elevi cazați. „Alumneul român” era o instituție fondată de protopopul Timișorii, Meletie Drăghici²⁸, care era și proprietarul ziarului „Luminătorul”²⁹ redactat de ginerele său, de avocatul Pavel Rotariu. Mai târziu când a ajuns să devină avocat și Aurel Cosma, după terminarea studiilor juridice la Budapesta și obținerea diplomei de doctor în drept – în biroul avocațial al lui Pavel Rotariu și-a făcut anii de stagiu, pentru a ajunge avocat definitiv. Am găsit printre altele în ziarul „Luminătorul” și anunțul despre acceptarea lui Aurel Cosma ca elev în clasa cincia gimnazială în „alumneul român” din Timișoara. Iată textul acestui comunicat apărut în nr. 66 din 18/30 august 1884:

„În urmarea cursului publicat au petiționat 9 studenți pentru a fi primiți în Alumneul. Comitetul în ședința ținută la 24 august 1884 sub prezidiul d-lui protoprezbiter Meletie Draghici a primit sub îngrijirea alumneului pe următorii studenți: Vicențiu Belințan din cl. VII reală, Ștefan Lipovan cl. VI

²⁷ Această instituție este corespunzătoare, într-o anumită măsură, celei a „internatului”.

²⁸ Meletie Drăghici (1814-1891) avocat al familiei Naco (1835-1841), preot în Comloșul Mare (1841), protopop la Jebel (1848-1849) apoi la Timișoara (1853-1889). El a inițiat acțiunea pentru realizarea „alumneului național român” din Timișoara pentru elevii săraci din școlile medii (1868-1888), autor de manuale școlare și traducător între care se numără și lucrarea lui Francesco Grisellini dedicată Banatului.

²⁹ „Luminătorul”, gazetă apărută la Timișoara (1880-1894). Proprietar era M. Drăghici iar redactor-șef, ginerele său P. Rotariu (1840-1919). A fost prima gazetă importantă românească din Banat. Despre viața și activitatea lui Pavel Rotariu vezi A. Cosma, „*Prin Timișoara de altădată*”, Timișoara, 1977, p. 78 – 97.

gimnazială. Dispozițiunile pentru încartiruirea și aprovizionarea cu victualiile necesare s-au făcut astfel că tinerii vor locui în casa d-lui protopop unde vor fi supravegheați în purtarea lor”.

Elevii din clasele secundare se numeau pe atunci la noi ca „studenți” în limba curentă folosită de poporul din Transilvania. Sistemul de cazare și de hrană în „Alumneu” nu era ca într-un cămin și cantină de tipul celor de astăzi ci era organizat din fonduri colectate de la donatori de bunăvoie, întrebuințate apoi pentru plata găzduirii și hrănirii în diverse familii cu imobile potrivite, care se ofereau să primescă astfel elevii acceptați de comitetul „Alumneului”. Acești particulari români se obligau să le dea elevilor locuință și mâncare, fiind plătiți pentru serviciul lor cu banii votați de comitetul „Alumneului”. De obicei se adunau sume suficiente de bani pentru a putea fi primiți în condiții bune în „Alumneu”, repartizați pe la diverși români, un număr care varia, după posibilitățile financiare ale „Alumneului”, în jur de 10 până la 20 de elevi. Desigur, la protopopul Drăghici erau cazați gratuit cei mai buni elevi fără să pretindă nimic în schimb pentru această găzduire fondatorul și președintele „Alumneului”. Banii și sumele colectate de la românii din întregul Banat, sume publicate regulat în ziarele noastre de atunci, îndeosebi în „Luminătorul” și în „Familia”, revista lui Iosif Vulcan de la Oradea, au fost administrate de comitetul „Alumneului” de sub președenția lui Meletie Drăghici, și întrebuințate anual, după valoarea ce o reprezentau la fiecare început de an școlar, ca să poată fi repartizați cei mai buni elevi pe la românii care se învoiau să-i primească în gazdă. Așa a ajuns și elevul Aurel Cosma, fiul învățătorului din Topolovățul-Mare în „Alumneul” de la Timișoara unde avea cazarea și hrană. Acest avantaj personal însă nu l-a împiedicat să se ocupe de meditații ca să mai câștige ceva bani și să-i ajute pe frații săi mai mici, pe lângă cheltuielile suportate de tatăl lor, ca să-și poată urma și acestea învățământul secundar la Timișoara, după ce isprăviseră pe cel elementar în școala din Topolovățul-Mare.

Damaschin Cosma își vedea conștiincios de activitatea sa didactică ca învățător și desigur și de cea de cantor la biserica ortodoxă română, zidită pe la anul 1870. Topolovățul Mare se numea astfel întrucât alături era așezat geograficește un sat mai mic, un fel de colonie sau cătun cu denumirea Topolovățul-Mic, – o așezare de locuitori români, un fel de anexă a comunei mari, fondată pe la începutul veacului al 19-lea. Topolovățul-Mare a fost până în anul 1838 proprietate camerală, menționată pe harta geografică de atunci, la început „Nagytopoly” apoi „Nagytopolovecz”. La cucerirea de la turci de

către armata imperială austriacă, această comună nu avea încă ponderea demografică și economică pe care o găsisse Damaschin Cosma la venirea sa ca învățător aici, dar satul, cu populația și casele rămase din perioada ocupației otomane, s-a dezvoltat în scurtă vreme și localitatea a înflorit din punct de vedere economic, cu frumoase gospodării rurale și agricultură destul de avansată. Topolovățul-Mare avea gară de cale ferată încă din vremea aceea, linia de teren făcând legătură între Timișoara și Lugoj, lângă vestita comună Chizătău, socotită mai veche căci fusese menționată în documente și hărți deja în secolul al 15-lea. În apropiere, la vreo 9 kilometri, se afla satul Lucareț, astăzi aparținând de comuna Brestovăț, o localitate renumită pentru cariera sa de piatră ce se exploata aici deja în timpul acela. Am notat-o în legătură cu biografia lui Damaschin Cosma, pentru că la Lucareț își avea domeniile marele mecenat român Dr. Iosif Gall³⁰, care l-a ajutat mult pe dascălul confesional din Topolovățul-Mare, îndeosebi pe fii săi ca să poată urma școlile cu învățătura mai înaltă. Domeniile din satul Lucareț erau până la începutul secolului al 19-lea proprietate erarială cumpărate pe atunci de un sârb cunoscut cu numele de George Doctorovici dar în realitate se numea Iancovici. Pe la jumătatea secolului aceste domenii au ajuns în stăpânirea Ecaterinei Agora cu care s-a căsătorit în anul 1879 eruditul jurist român Dr. Iosif Gall fiul protopopului ortodox român al Clujului. Începând din anul 1881 Dr. Iosif Gall, abandonând înalta demnitate de magistrat pe care o deținea la Budapesta, a fost ales deputat în parlamentul maghiar și apoi reales în circumscripția electorală a Recașului, de care se ținea satul Lucareț, unde își avea domeniile soția sa, pe care le-a completat cu moșiile achiziționate de el cu titlul de proprietate după căsătorie. Dr. Iosif Gall (1839-1912) era foarte popular în circumscripția sa electorală. Nu era membru al Partidului Național Român, nici aderent al unui program guvernamental maghiar. El candida întotdeauna ca independent, cu program patriotic în spiritul lui Emanuil Gojdu deci pentru o apropiere și înțelegere cu națiunea maghiară. El a ajuns la conducerea fundațiunii Gojdu și în această calitate i-a putut sprijini pe fii lui Damaschin Cosma, cu care se avea bine și îl stima deși învățătorul din Topolovățul-Mare nu era partizanul său ci ținea întotdeauna cu Partidul Național Român. Voi aminti că Dr. Iosif Gall, neavând

³⁰ Iosif Gall (1839-1912), jurist consult și politician român, funcționar la Cancelaria Aulică a Transilvaniei la Viena apoi la ministerul maghiar de justiție, la Curtea de Casație din Budapesta. A demisionat pentru a intra în politică, a înființat în 1884 ziarul „Viitorul”, din 1887 – notar al Camerei Magnaților. O biografie într-un manuscris de 177 de pagini a lui Iosif Gall a rămas de la Teodor V. Păcățianu, „*Un mecenat român*”. O fotocopie s-a aflat și în posesia lui Valeriu Leu.

copii și nici urmași, și-a lăsat toată averea sa pentru fondarea, ca și Emanuil Gojdu³¹, a unei fundații, ca să o administreze Mitropolia de la Sibiu și să dea anual burse de învățământ pentru românii tineri, care voiau să studieze. Mai menționez că Dr. Iosif Gall era secretarul Congresului Național Bisericesc al românilor ortodocși din Transilvania, care a votat în anul 1868 „Statutul Organic”. În politica sa ponderală deși a fost întotdeauna ales împotriva candidatului maghiar al guvernului de la Budapesta și împotriva celui desemnat de Partidul Național Român, nu a avut succesul urmărit și dorit de el, adică să-i împace pe unguri și pe români. În anul 1884 a constituit chiar „Partidul Moderat Român” la adunarea convocată de el și ținută în Budapesta sub președenția mitropolitului Miron Romanul de la Sibiu, partid apoi condus de el, la care au aderat în special românii care erau în serviciul statului. Dar acest partid nu putea să aibă viață lungă și s-a autodizolvat după vreo doi ani de activitate desfășurată fără entuziasm și fără să imprime vreo urmă în opinia publică a neamului românesc, întrucât era potrivnic intereselor pentru care milita Partidul Național Român și era nesocotit și de oficialitățile guvernului maghiar. Acest „Partid Moderat Român” din Ungaria avea și o gazetă oficială, scoasă de publicistul Teodor V. Păcățean cu titlul „Viitorul” și apărea la Budapesta, însă ziarul nu era citit decât de slujbașii români sau de funcționarii de stat, care primeau salarii de la imperiul austro-ungar. După aceea Dr. Iosif Gall s-a retras din viața politică dar a continuat să ajute cu burse și bani, ca un mecenat, unanim recunoscut ca om generos, îndeosebi pe tinerii români pentru a putea urma școli superioare sau profesionale. A fost foarte darnic în această privință, mai ales că era bogat și era la conducerea „Fundațiunii Gojdu”, care acorda burse pentru studenții români. În anul 1887 Dr. Iosif Gall a fost numit „Forendihaz”, un fel de senat cu funcții legislative adică forul suprem al corpurilor legiuitoare ale Ungariei, din care făcea parte de drept și arhieriei români. Această calitate onorifică, pe care o avea până la moarte, i-a dat posibilitate să-i poată sprijini cu mai multă autoritate pe tinerii români care doreau să studieze. Astfel a ajuns magnatul Dr. Iosif Gall să-i ajute la studii și pe copiii învățătorului Damaschin Cosma din Topolovățul-Mare pe care l-a stimat și apreciat ca bun dascăl român. Îndeosebi tânărul Aurel Cosma a avut mare folos de pe urma sprijinului primit prin intervenția magnatului Dr. Iosif Gall, mai cu seamă în anii studiilor sale universitare. Vestita și rentabila carieră

³¹ Emanuil Gojdu (1802-1870), jurist și om politic român. Prin dispoziție testamentară a înființat Fundația care-i poartă numele pentru acordarea de burse tinerilor români studioși și sprijinirea preoților și învățătorilor ortodocși români din Transilvania și Ungaria.

de granit din satul Lucareț care era pe domeniile lui Dr. Iosif Gall a fost de aceasta amplificată și exploatată în stil modern construind și un tren mic cu linii înguste, de la cariera de piatră până la gura de cale ferată din Topolovățul-Mare, care să transporte granitul. A dat posibilitate de lucru nu numai oamenilor din Lucareț dar și celor din Topolovățul-Mare. Așa a ajuns Dr. Iosif Gall foarte popular în regiune. Venea de multe ori pe la învățătorul Damaschin Cosma și îi cunoștea bine pe fiii săi. Astfel se explică faptul că în fiecare vacanță de vară, când își petrecea Dr. Iosif Gall cea mai mare parte a timpului la domeniile sale de la Lucareț, făcea de multe ori vizite în comuna de alături, pe la dascălul român Damaschin Cosma. Fiul cel mai mare al acestuia, Aurel Cosma, a trecut cu succes examenul de maturitate (bacalaureatul) la liceul piarist din Timișoara în luna iunie 1888. Urma ca tânărul adolescent să-și continue studiile în toamna acestui an la Academia de Drept din Debrețin. Magnatul și mecenatele român Dr. Iosif Gall s-a interesat de soarta tânărului Aurel Cosma. Grație lui a obținut Aurel Cosma o jumătate de bursă în valoare de 150 de florini de la „Fundatia Gojdu” pentru studiile juridice de la Academia de Drept din Debrețin. Tot Dr. Iosif Gall l-a recomandat și bunului român Dionisie Poenaru care era procuror la tribunalul din Debrețin unde Aurel Cosma primea „viptul”, adică hrana zilnică (pensiunea), în schimbul că dădea lecții de meditații celor patru copii ai procurorului. Locuința o avea Aurel Cosma închiriată într-o casă din vecini plătind 6 florini chirie pe lună, deoarece avea interesul să aibă o cameră în care să-și poată aduce și pe frații săi mai mici, ca să-și urmeze aceștia în continuare liceul la Debrețin. Așa a ajuns tatăl meu, Meletie Cosma, să fie elev la liceul maghiar din Debrețin, fiind ajutat de studentul în drept Aurel Cosma, locuind în camera închiriată de acesta și hrănindu-se tot cu ajutorul fratelui său mai mare. După terminarea claselor secundare ale liceului din Debrețin, tatăl meu Meletie Cosma a urmat cursurile școlii de carte funduară, pe care le-a absolvit cu succes și a dobândit diploma de baza căreia putea să fie numit „șef de carte funciară” dar el a preferat să rămână în orașul Timișoara ca funcționar, apoi a grefier, la tribunalul local, decât să fie numit într-un post mai bun în altă parte, la o judecătorie din provincie, pe lângă care se găsea o carte funduară.

Damaschin Cosma le trimitea copiilor săi la Debrețin deci numai un supliment de ajutor bănesc, căci cele necesare pentru trai și învățătură erau procurate din venitul și bursa primită de fiul său Aurel care din dragoste de frate s-a aranjat să ducă un trai mai modest ca student numai ca să-i poată sprijini pe frații săi, Meletie și George, ca să urmeze și ei gimnaziul din Debrețin.

Aurel Cosma a trecut la 26 iunie 1889 în mod strălucit așa-numitul „examen fundamental” din primul an al studiilor juridice de la Academia de Drept din Debrețin. Copiii dascălului Damaschin Cosma s-au înapoiat la Topolovățul-Mare pentru vacanța de vară, unde l-au întâlnit din nou pe protectorul lor Dr. Iosif Gall, de la care au primit în continuare sprijinul necesar. Întorcându-se după aceea la Debrețin, ei au urmat învățământul, Aurel pe cel universitar, iar frații săi pe cel secundar. Dar de data aceasta Aurel Cosma fiind în al doilea an de studii juridice, a vrut să facă practică în biroul avocatului Szilagyi Imre, unde găsisse un loc vacant de funcționar destul de bine plătit, cu o leafă lunară de 20 de florini. Își planifica timpul de lucru și de studii astfel că a reușit să fie prezent și la cursurile facultății de drept iar celelalte ore în biroul avocațial. A fost, desigur, nevoit să abandoneze obligațiile avantajoase avute în familia procurorului Dionisie Poenaru care era și membru în comitetul Fundațiunii Gojdu dar a rămas în relații bune cu această familie de români unde a continuat să dea meditații copiilor, nu pentru hrană, ca anul precedent, ci pentru bani. Astfel că pe lângă aceste câștiguri minime, grosul veniturilor realizate de studentul Aurel Cosma era suma lunară de 35 de florini compusă din leafa de 20 de florini primită de la avocatul Szilagyi Imre și cota-parte lunară de 15 florini din bursa anuală încasată de la Fundația Gojdu pe care o primea în continuare în sumă de 150 de florini anual.

În aceste condiții financiare cei trei copii ai învățătorului Damaschin Cosma putea să-și organizeze traiul și cheltuielile de studii în mod chibzuit, fără îndoială cu anumite privațiuni, mulțumindu-se cu o viață mai modestă dar onorabilă, mai ales că și tatăl lor le mai trimitea regulat de la Topolovățu-Mare un sprijin material, după posibilitățile sale mai reduse, în bani și câteodată expediindu-le alimente în natură, ca de pildă slănină, afumături sau brânzeturi. Poșta funcționa bine și pachetele soseau nealterate de acasă până în Debrețin.

În toamna anului 1889 studentul Aurel Cosma a mai câștigat în plus o sumă de 40 de florini anual pentru predarea lecțiilor de limba și literatura română la colegiul reformat din Debrețin. El era singurul dintre frați care prin munca sa suporta cheltuielile tuturor, lăsând pe Meletie și pe George să nu aibă alte griji decât pentru învățătură. Avea un suflet nobil și generos. Fiind student bun și sânguincios, decanul facultății de drept îi aprecia interesul său pentru studii și cunoscându-l ca un român harnic și serios, l-a recomandat să fie numit în acest post, momentan vacant, de profesor de română la colegiul reformat din Debrețin, unde exista o „Fundație Atanasie Balla”, iar printre obligațiile prevăzute de actul de donație era și instituirea unei catedre de la literatura

română și de religie pe seama elevilor greco-ortodocși români. Acest onorariu pe vremea aceea valora mult căci suma de 40 de florini era considerată ca un stipendiu bine plătit pentru acela care ținea prelegerile în limba română pentru elevii de naționalitate română și de religie ortodoxă.

Viața fiilor lui Damaschin Cosma în Debrețin era vădit marcată de unele privațiuni, de care ceilalți studenți și elevi desigur nu le-au simțit în traiul și învățătura lor, având de acasă tot ce le trebuia. Copiii dascălului român erau nevoiți să ducă o existență chibzuită, uneori îndurând chiar zile de mizerie. Dar erau bucuroși că puteau să-și formeze la școlile de atunci o bază de învățătură în limba maghiară, absolut necesară pentru a-și pregăti o carieră în statul austro-ungar. Erau conștienți că numai astfel vor putea servi poporul român și interesele sale de emancipare. Îndemnul îl aveau de la tatăl lor, de la vrednicul învățător confesional român. Totuși, în ambianța caracteristică de oraș eminent maghiar, Debreținul le oferea tentația spiritului vesel și popular al națiunii din câmpia Ungariei. Numai studentul Aurel Cosma era mai reținut în comportările sale față de frenetica viață a Debreținului. Era mai serios și pătruns de răspunderea ce o avea pentru educația școlară a fraților săi care se lăsau uneori captivați de viața trepidantă a acestui oraș, mai ales de cântecele populare ale țărănimii maghiare. Meletie și George erau buni cântăreți și aveau voce sonoră și plăcută, ca și tatăl lor. Viața de tineri a celor trei fii de români din Banat, cu toate lipsurile și unele dorinți neîmplinite, au imprimat în amintirea lor după aceea amprenta acestei existențe de veselie populară de la Debrețin. Fiecare dintre ei se amuza în felul și pe placul său. N-au avut bani suficienți ca să cheltuiască pentru petreceri dar erau martorii acestor petreceri populare ale poporului maghiar. Partea lor de duioasă veselie le-a rămas întipărită în minte. Multe mi-a povestit ulterior, tatăl meu, Meletie și frații acestuia, din cele petrecute în anii trăiți la Debrețin, în special despre cântecele populare pe care le-au învățat și ei. Îmi aduc aminte că tatăl meu îi cânta mamei unele din aceste melodii. Mama nu prea știa să vorbească ungurește căci făcuse școală românească la învățătorul Palici din comuna Jebel și apoi clasele secundare în limba germană la claustrul catolic din Timișoara-Fabric, Lampelgasse, azi strada Mussorski, de lângă piața Aurel Vlaicu. Tatăl meu cunoștea instrumentul muzical „ocarina” și îi cânta de multe ori din el dar îi fredona vestitul cântec popular maghiar: „Nem loptam en eletemben, csak egy csikot Debreceben, megis vertek a vasat, babam szive mai meg hasadt”. În general viața fiilor lui Damaschin Cosma petrecută la Debrețin a lăsat urme de amintiri populare. Sentimentul lor național de români n-a fost alterat de

acest mediu maghiar în care au fost nevoiți să urmeze școala dar în veselia populară a țăranilor unguri din regiunea aceea care veneau mereu la Debrețin cu diverse treburi și câteodată pentru petreceri au găsit izbucniri și expresii cu idei democratice care puteau duce la o înțelegere între națiunile noastre.

Cel mai ocupat dintre fii dascălului de la Topolovățul-Mare era studentul Aurel Cosma care pe lângă studiile sale universitare avea să procure bani pentru întreținerea fraților săi, Meletie și George pe care i-a adus cu sine la Debrețin ca să urmeze și ei învățământul secundar. Aurel avea multă tărie de caracter și de voință. Nu s-a lăsat influențat de petreceri și de coloritul local al veseliei burgheze și populare în care își manifestau ungurii din regiunea Debreținului bucuriile lor naționale. La facultatea de drept a urmat toate cursurile în mod serios și a reușit să treacă tot cu succes strălucit, la 24 iunie 1890, și al doilea „examen fundamental” în științele juridice, după sistemul de învățământ universitar din vremea aceea. După examene s-au întors acasă la Topolovățul-Mare fiii lui Damaschin Cosma. Vacanța de vară au petrecut-o pe lângă părinții lor. La toamnă însă fiecare a plecat pe un propriu de viață, pe care le hărăzise destinul. Astfel, Aurel a trebuit să se prezinte să-și facă stagiul militar, Meletie s-a dus la „școala cărții funduare”, ca să primească diploma de „șef de carte funciară” iar George a rămas acasă pe lângă părinți. Acest fiu, cel mai mic dintre copii lui Damaschin Cosma, nu avea firea serioasă a fraților săi ci mediul din Debrețin l-a influențat să pornească pe o cale aventuroasă, de petreceri și de alte plăceri ce le oferea viața de atunci. George era un tânăr frumos, cu ochi verzi și părul negru. Încă din anii adolescenței îi plăceau femeile care se îndrăgosteau ușor de acest băiat cu o înfățișare cochetă și cuceritoare, deștept și descurcăreț. În scurt timp a plecat la Timișoara unde și-a găsit rosturi plăcute de viață. Fără să caute ca să termine clasele liceului, s-a mulțumit să între ca funcționar, cu studiile și pe baza certificatelor gimnaziale obținute până atunci, bucurându-se de simpatia tuturor datorită caracterului său agreabil de om vesel. De la părinți n-a mai primit nici un ajutor bănesc, croindu-și singur un drum în viață. Fiind foarte iscusit și priceput în toate – un fel de inteligență naturală – s-a angajat la diferite treburi sau servicii, desigur onorabile, câștigându-și fără prea multă osteneală existența. Dar toți banii pe care i-a câștigat, i-a risipit în farmecul unei existențe efemere, ispitit de plăceri și bucurii sau, mai bine zis, încurajat și de femei care îl adorau ca pe un tânăr excepțional de frumos și cu maniere cuceritoare. Nu cunoștea mizeria, era întotdeauna bine îmbrăcat, chiar elegant după moda de atunci. Pentru George Cosma viața cosmopolită a Timișorii în care se complăceau

să trăiască cetăținii orașului într-un amalgam de existență socială marcată numai de expansivitatea bucuriilor, era un mediu ambiant extrem de seducător care l-a ispitit să se lanseze uneori la niște plăceri dezaprobată de părinții și frații săi. El a rămas fiul tipic al Timișorului de altădată. Așa l-am cunoscut și eu. George Cosma a reușit întotdeauna să trăiască bine și după placul său iar cu firea sa aventuroasă a găsit și posibilități să treacă în, câteva rânduri, din Austro-Ungaria în România aflând îndeosebi la Turnu-Severin, libertatea de viață românească pe care o căuta.

Vacanța de vară a anului 1890 copiii lui Damaschin Cosma acasă, în sânul familiei, pe lângă părinții lor și în mediul rural al comunei Topolovățul-Mare. Și-au adus aminte de viața petrecută în Debrețin și aveau ce să povestească tatălui lor și mai cu seamă mamei care era o femeie bună și înțelegătoare, mai puțin severă decât soțul ei dascăl. Când au plecat așa departe de casă, în acest mediu străin și necunoscut, în toamna anului 1888, Aurel avea vârsta de 21 de ani deci maturizat în gândire și judecată, un tânăr serios, cu perspective frumoase de viitor. Părinții puteau, prin urmare, să se bizuie pe caracterul său sobru și în special pe dragostea sa de frate mai mare, ca să-i lase în grija studentului Aurel Cosma pe tatăl meu Meletie care avea pe atunci 16 ani iar George, copilul oacheș și năzdrăvan, cu apucături infantile și jucăușe, numai 12 ani, ca să-i ducă cu el la Debrețin unde să urmeze și aceștia învățământul secundar. Acești trei frați formau o familie unită iar Aurel era autoritar dar cu o iubire sinceră și generoasă față de frații săi mai mici care îl ascultau și nu ieșeau din sfera indicațiilor sale duioase și părintești. Damaschin Cosma avea încredere în fiul său mai mare ca să-și trimită și pe ceilalți doi copii ai săi de la Debrețin ca să fie împreună decât să-i lase de capul lor, fără control patern, la o școală din Timișoara. În toamna anului 1890, când Aurel Cosma trebuia să plece pentru a-și face serviciul militar la școala de ofițeri de artilerie din Sibiu, învățătorul din Topolovățul-Mare s-a gândit să-i trimită pe ceilalți doi fii ai săi la o școală din Timișoara ca să urmeze în continuare învățământul secundar și să stea împreună întrucât avea o mare încredere în seriozitatea lui Meletie care împlinea deja vârsta de 18 ani și deci putea să-l îndrume pe căi bune pe acest frate mai mic, pe George Cosma care manifesta de pe atunci înclinări spre o viață mai ușoară. Astfel au ajuns Meletie și George din nou la Timișoara aduși de tatăl lor în acest oraș zgomotos, cu numeroase tentații urbane pentru un copil crescut într-o localitate rurală.

Damaschin Cosma era cunoscut cu Mihai Petrovici (1844-1890) deci de o vârstă cu el, căsătorit cu Ecaterina Panaiot (1848-1913), soră cu soția sa,

Maria Panaiot, mama fiilor săi. Mihai Petrovici era sârb și a fost funcționar locuind cu familia sa în Timișoara, cartierul Fabric, în „Karpfen-Gasse”. Acesta tocmai murise în luna ianuarie a anului 1890 dar văduva sa, mătușa Kati (Ecaterina Petrovici născută Panaiot) locuia cu copiii cu tot în același loc în suburbia Fabricului, pe atunci strada „Crapului”. Avea relații foarte bune cu această cumnată distinsă și generoasă ca și soția sa. Cu ajutorul ei și a copiilor lui Mihai Petrovici a reușit să-i găsească lui Meletie și George un „cvarțir”, o găzduire convenabilă prin apropiere. Așa a rămas Meletie Cosma ca să urmeze la Timișoara cursurile pentru pregătirea șefilor de carte funduară iar George Cosma să învețe mai departe la o școală secundară din oraș. Desigur s-au împrietenit cu verișorii lor, cam de o vârstă cu ei. Constantin Petrovici era cu un an mai tânăr decât Meletie iar Dușan Petrovici, rămas pe urmă celibatar, avea aceeași etate cu George. Pe atunci Evelina Petrovici, căsătorită ulterior cu Dușan Lazits, abia împlinise 13 ani. Damaschin Cosma din sărăcia lui de dascăl în Topolovățul-Mare a făcut din nou alte sacrificii materiale ca să poată să le dea fiilor săi o educație bună și să le asigure un viitor pentru o carieră convenabilă. Meletie Cosma și-a găsit n scurt timp după aceea un post de funcționar „diurnist” la tribunalul din Timișoara, plătit cu o leafă de 30 florini pe lună. Când a primit diploma de „șef de carte funciară”, a fost repartizat la o judecătorie rurală din provincie dar el nu s-a îndurat să plece din acest oraș cu o viață extrem de frenetică și cu numeroase cafenele ci a preferat să-și continue cariera la tribunalul din localitate ca să ajungă funcționar „definitiv”, apoi grefier. Desigur, ar fi avut mai multe avantaje dacă ocupa postul de șef de carte funciară și ar fi fost mai bine plătit dar și el era tentat de a trăi în acest mediu urban al Timișorii de altădată cu tot farmecul pitoresc al canalelor care brăzdau suburbia Fabricului, unde această funcție de șef de carte funciară nu era acordată unui român. Așa a rămas tatăl meu în Timișoara unde avea grijă în continuare de fratele său mai mic, de George care însă a ajuns, cu verișorul său Dușan Petrovici și mai ales datorită noilor legături de prietenie ce le-a făcut cu alți tineri, domnici de viață ca și el, să cunoască bucuriile și plăcerile unui trai mai galant. S-a angajat și George Cosma ca funcționar în servicii particulare, la comercianți sau industriași timișoreni unde câștiga destul de bine dar toți banii îi risipea pe chefuri sau cu femeii care începeau să-i admire calitățile sale de om atrăgător. Tatăl său, învățătorul de la Topolovățul-Mare, nu mai putea să-i înfrâneze elanul acestui fiu pornit pe căi greșite. Dar după pensionare, dascălul român a venit la Timișoara și și-a găsit o locuință în „Spion-Gasse”

unde își avea casa și învățătorul confesional Traian Lungu³² din suburbia Fabricului, tatăl scriitoarei Emilia Lungu³³ cu care era prieten. Atunci a căutat Damaschin Cosma, îndeosebi îngăduitoarea mamă, să-l îndrume pe fiul lor George să apuce pe căi serioase ca și frații săi mai mari reușind, până la urmă, să-l însoare ca funcționar de oraș cu o fată bogată și frumoasă, cu Ioana Vasiiu din satul Cerna de lângă Liebling, în anul 1902. Asupra acestui episod din viața lui George Cosma însă voi reveni mai târziu.

Mă voi ocupa, în cele ce urmează, de biografia lui Aurel Cosma, fiul cel mai mare al lui Damaschin Cosma, care i-a adus bucurii și cinste, în viața sa ulterioară, ca avocat. După cum am văzut, tânărul Aurel Cosma a plecat în toamna anului 1890 la Sibiu ca să-și facă stagiul militar. El a primit în continuare bursa de student în valoare de 150 de florini pe un an de la Fundația Cosma și pe timpul milităriei dar această sumă nu era suficientă ca să locuiască în oraș ca ceilalți colegi ai săi de la școala militară din Sibiu ci a fost nevoit să doarmă și să mănânce în cazarmă. Dar de ce a întârziat tânărul Aurel Cosma cu obligațiile sale de stagiul militar pentru care a fost nevoit să-și întrerupă studiile universitare? Explicația mi-a dat-o chiar unchiul meu când îmi istorisea pățaniile sale din anii tinereții. Iată lămuririle:

În vremea aceea liceul piarist din Timișoara – unicul de altfel în acest oraș – n-a primit elevi cu certificate de absolvirea școlilor primare confesionale române ci numai cu atestate emise de terminarea școlilor elementare maghiare sau germane recunoscute de oficialități. Astfel, după ce absolvise patru clase primare la școala tatălui său în Topolovățul-Mare a fost nevoie să urmeze alte clase primare la școli germane sau maghiare. Aurel Cosma și-a început învățământul primar în toamna anului 1873 când avea 6 ani și când tatăl său își inaugurase activitatea didactică la noua școală confesională română din Topolovățul-Mare. Când a împlinit 10 ani ar fi trebuit să-și continue studiile secundare la Timișoara dar s-a izbit de opreliștea invocată de direcția liceului

³² Traian Lungu (1830-1917), absolvent al Preparandiei arădene, învățător la școala ortodoxă din Fabric de unde românii au fost eliminați de sârbi ca o consecință a separațiunii bisericești. În consecință Traian Lungu a reușit să înființeze o școală nouă în care a predat până la sfârșitul vieții. A colaborat la diferite gazete din Transilvania și Banat.

³³ Emilia Lungu-Puhalló (1853-1932), fiica lui Traian Lungu, învățătoare, publicistă și scriitoare. Își urmează soțul, ofițer în armata imperială prin diferite garnizoane din Croația și Bosnei-Herțegovina. În 1892 revine la Timișoara. Este autoarea unei lungi serii de articole răspândite prin cele mai importante periodice românești din Banat și Transilvania, dar și a unor romane, nuvele și schițe, unele rămase încă în manuscris. Un dens text memorialistic cu privire la Emilia Lungu-Puhalló la A. Cosma jr. în „*Prin Timișoara de altădată*”, Timișoara, 1977, p. 103-113.

călugărilor piariști care l-a îndrumat să mai facă aceste clase elementare la o școală primară sau germană. A întârziat deci cu trei ani, până în toamna lui 1880, când a fost acceptat și înscris ca elev la liceul piarist, prezentând certificatele cerute. Așa a ajuns Aurel Cosma, după terminarea învățământului românesc din școala confesională a tatălui său, să mai facă, prin urmare să mai învețe, trei ani la școlile primare în limba germană și maghiară. Așadar, în toamna anului 1877 a fost primit cu certificatele eliberate de tatăl său direct în clasa a doua primară din școala germană comunală a cartierului Timișoara-Fabric unde l-a avut ca învățător pe Francisc John. În clasa următoare, tatăl său mai avea posibilități bănești să-l trimită la Timișoara. Și atunci, Aurel Cosma a fost nevoit să stea acasă, la părinți, în Topolovățul-Mare și să învețe ca elev particular apoi să se prezinte la examenul din clasa a treia pe care a trecut-o cu succes la școala primară din comuna Recaș. Ultimul an, adică clasa patra a urmat-o din nou la Timișoara tot la școala comunală din cartierul Fabric unde l-a avut ca învățător pe Kramer Frigyes iar catihet pe dascălul Traian Lungu. Având acum certificatele școlare necesare, a putut să fie înscris în toamna anului 1880 ca elev la liceul piarist din Timișoara pe care l-a urmat neîntrerupt și l-a absolvit cu certificatul de maturitate (bacalaureat) în luna iunie 1888.

Același lucru s-a petrecut și la înscrierea tatălui meu Meletie Cosma ca elev la liceul piarist din Timișoara. Și el a trebuit să întârzie cu învățământul secundar întrucât și Meletie a fost nevoit să completeze pe cel primar de la școala tatălui său cu altul în limba maghiară și germană din Fabricul Timișorii. Era o mare nedreptate această greutate aplicată și invocată de oficialitățile maghiare pusă în calea elevilor români dornici să-și continue studiile secundare deși guvernul Ungariei recunoscuse prin aprobarea „Statutul Organic” funcționarea școlilor confesionale române și valabilitatea dovezilor de învățământ emise de acestea³⁴.

Copiii lui Damaschin Cosma aveau un sprijin la Timișoara în familia lui Mihai Petrovici, funcționar cu stare bună, căsătorit cu mătușa lor Ecaterina Panaiot, soră cu mama lor. Acesta avea un frate cu întinse relații printre cetățenii orașului îndeosebi în cartierul Fabric, fiind un om cunoscut ca foarte

³⁴ Toate aceste abuzuri privind de fapt recunoașterea valabilității învățământului primar în limba română, pe de o parte legal, juridic recunoscut, în practică însă negat, cum s-a întâmplat și cu frații Cosma și cu mulți alți elevi români, țin de politica de maghiarizare de după 1867 și mai ales după 1875, adică după instalarea în fruntea guvernului de la Budapesta a lui Koloman Tisza. Dacă în 1850 românii reprezentau, la liceul piarist din Timișoara, jumătate din numărul total (48,6%), în 1899 vor mai fi doar câțiva (6,4%). Numărul claselor crește, dar numărul românilor scade vertiginos.

priceput agent economic și comerciant, în special în problemele de vânzări de imobile și altele de acest gen. Învățătorul din Topolovățul-Mare se avea bine cu familiile lor și prin aceștia și cu alți prieteni din populația orașului. Raporturile lui Damaschin Cosma cu familia cumnatului său, Mihai Petrovici, și copiii ei, mai cu seamă Evelina măritată apoi cu Dușan Lazits, armurier în Timișoara, la unchiul meu Aurel și la tatăl meu Meletie. Și ei se simțeau mai atașați, în mod sincer, de aceste familii bune și generoase, de verișorii primari mai mult decât de verișoara lor Viki Faur fiica unchiului lor, Lazăr Cosma. În timpul cât erau elevi la liceul piarist din Timișoara, Aurel și Meletie Cosma se bucurau de unele atenții și avantaje din partea familiei lui Mihai Petrovici care era un om foarte bun și darnic. El s-a îngrijit de copiii cumnatului Damaschin Cosma ca să afle „cvarțir” adică gazdă convenabilă prin apropiere, unde să primească mâncare și cazare când tatăl lor nu se putea descurca n chip practic în această privință și nu avea alte posibilități mai lesnicioase.

Dar să revin la perioada când și-a făcut stagiul militar studentul Aurel Cosma la școala de ofițeri de artilerie din Sibiu unde fusese repartizat la recrutare. Pentru unchiul meu era o lume nouă pe care o găsisese în societatea intelectualilor români din acest centru național al poporului nostru. A luat contact direct cu fruntașii Partidului Național Român care își aveau sediul în acest oraș. A participat la unele baluri și petreceri organizate de români unde a fost bine primit de toate cercurile protipendadei neamului nostru, în special era foarte anturat de tinere fete de intelectuali români care erau atrase nu atât de uniforma lui militară cât mai ales de chipul său frumos, de tânăr cu lumina azurie a ochilor săi, de podoaba castanie a părului său dar îndeosebi de manierele sale distinse și de eleganța comportării sale în societate. A produs o profundă impresie, plăcută și admirabilă înfățișarea sa demnă și cuceritoare. Astfel a fost remarcat de marele fruntaș al politicii românești, Partenie Cosma, deputat în Dieta Ungariei și director general al băncii „Albina” din Sibiu³⁵ dar a stârnit un deosebit interes favorabil în ochii soției acestuia. Maria Cosma, nepoata mitropolitului Miron Romanul, s-a grăbit să-l prezinte ficei sale Lucia care tocmai începuse să fie scoasă în lume adică în cercurile înaltei societăți de intelectuali români din Sibiu. Lucia Cosma a fost plăcut surprinsă de apariția acestui tânăr bănățean anturat de personalități marcante ale vieții publice și sociale din Sibiu, mai ales de prietenele ei, de vârsta ei care parcă încercau să-l

³⁵ Partenie Cosma (1837-1924), avocat, preot, om politic român ajuns în 1881-1883 în fruntea Partidului Național Român din Transilvania, chiar președinte al Comitetului Executiv, socrul lui Aurel Cosma Senior.

aibă în cercul lor mai intim. Ce sentimente o fi avut pe atunci Lucia Cosma pentru acest tânăr în uniformă, nu pot ști nici presupune. Cred că nici Lucia și nici Aurel Cosma nu bănuiau pe atunci că soarta îi hărăzise să devină, după câțiva ani, soț și soție. Ei au ajuns să se căsătorească la 23 septembrie 1894 la Sibiu. Mătușa Lucia îmi povestea că nunta ei din duminica aceea era ca în povești, ceremonia religioasă fiind ca un basm, în fruntea clerului aflându-se însuși mitropolitul Miron Romanul, unchiul ei.

După 7 luni, la terminarea școlii militare de artilerie din Sibiu, Aurel Cosma a fost repartizat să facă serviciul la vestita baterie călăreață (Reintende Batterie) din Timișoara unde a continuat să locuiască în cazarmă și a mâncat la popota ofițerilor întrucât puținii bani rezultați din ceea ce primea de la armata austro-ungară precum și bursa pe care i-o plătea în continuare Fundația Gojdu, nu-i ajungeau să-și permită să locuiască în oraș, la nivelul rangului său. Dar avea posibilitatea ca în orele libere să se întâlnească prin acest oraș îndrăgit de el cu verișorii și cu prietenii săi. De acasă, de la dascălul sărac din Topolovățul-Mare nu mai putea aștepta nici un ajutor căci Damaschin Cosma avea să se îngrijească de ceilalți doi copii ai săi, de Meletie și de „Giuri”, trimiși să-și urmeze școala la Timișoara. După terminarea serviciului militar, Aurel Cosma s-a dus să petreacă un scurt timp în casa părinților săi în Topolovățul-Mare unde veniseră în vacanță și frații săi mai mici, Meletie și George. De la începutul toamnei din anul 1891 a plecat la Budapesta pentru continuarea studiilor universitare.

În capitala Ungariei și-a reînceput Aurel Cosma noua sa perioadă de studenție, anii de doctorat în științele juridice, în condiții de trai tot mai anevoioase deoarece nu avea decât bursa de 150 de florinți pe an, sumă care nu-i ajungea ca să trăiască. El și-a rezolvat problema traiului în mod onorabil intrând într-un serviciu public ca funcționar de unde primea un salariu mulțumitor pentru nevoile sale. În orele de înainte de amiază își făcea munca de birou iar după prânz, când se țineau cursurile la facultatea de drept din capitala Ungariei, putea să frecventeze regulat prelegerile profesorilor săi. I-a comunicat imediat tatălui său la Topolovățul-Mare această bucurie, care era foarte mulțumit că nu mai cerea sprijinul său patern pe care, de altfel, nici nu i l-ar fi putut da. Aurel Cosma a fost angajat ca funcționar la poliția capitalei maghiare iar numirea sa se datora căpitanului suprem al acestei poliții, lui Török Janos, fostul primar al Timișorii care avea obiceiul să-i ajute pe tinerii veniți din acest oraș³⁶.

³⁶ Török Janos a fost primar al Timișoarei în perioada 1876-1885.

Nu voi menționa aici, în toate amănunțele, viața de student a lui Aurel Cosma, pe care am dezvoltat-o într-o amplă biografie. Voi aminti numai că acest eminent vlăstar al modestului dascăl Damaschin Cosma din Topolovățul-Mare a reușit, prin străduințe proprii, să-și termine studiile juridice și să obțină diploma de doctor în drept. Între timp a menținut prin corespondență legătura cu familia lui Partenie Cosma din Sibiu iar în câteva rânduri îndatoririle de ofițer de artilerie l-au chemat în acest oraș unde s-a reîntâlnit cu frumoasa Lucia Cosma. Au căzut de acord să se căsătorească. Părinții ei, Maria și Partenie, erau încântați de această afecțiune reciprocă ce se înfiripase între tineri. Am văzut mai sus că nunta s-a celebrat în duminica de 23 septembrie 1894 la Sibiu într-un cadru festiv. Erau numeroși oaspeți din partea miresei dar mirele nu putea aduce nici părinții săi săraci, nu atât din pricina lipsei de bani cât mai ales că Damaschin Cosma, suferind de astmă, a trebuit să-și ceară pensionarea înainte de vreme. A fost însă o nespusă bucurie pentru învățătorul român din Topolovățul-Mare îndeosebi pentru soția sa care-și vedeau asigurat viitorul și cariera fiului cel mare. Iar când a venit Lucia Cosma la Timișoara a rămas plăcut impresionată de distincția acestei femei nobile care a devenit soacra ei și pe care a început să o iubească și să o admire cu respectul unei ființe pe care o datorează o fiică pentru o adevărată mamă. De multe ori mi-a evocat mătușa Lucia în termeni duioși și admirativi personalitatea acestei mame-soacre, de o finețe și de o inteligență fermecătoare dar în același timp și sobră, întotdeauna cu gânduri luminate de o minte lucidă și cu un suflet angelic.

După pensionare, învățătorul Damaschin Cosma a mai rămas o perioadă de timp îndelungat în Topolovățul-Mare unde înfiripase o mică gospodărie rurală. Când și-a văzut treburile și interesele rezolvate s-a mutat la Timișoara găsindu-și o locuință în casa proprietarului Hubsc din „Spion-Gasse” (Kemutca), astăzi strada „Timocului” unde își avea casa învățătorul Traian Lungu cu care era prieten și care îi și recomandase această locuință. Iar după ce fiul său, Dr. Aurel Cosma și-a deschis un birou de avocatură în palatul Mocioni, alături de Banca „Timișana”³⁷, de la etajul întâi, unde se instalase cu locuință închiriată împreună cu soția sa Lucia Cosma – unde astăzi se află marele magazin universal de construcție recentă pe terenul vechiului palat Mocioni, între timp demolat, adică magazinul „Bega”, – bunicul meu, Damaschin Cosma ca învățător pensionar, a intrat ca funcționar să lucreze în cancelaria avocațială a fiului său primind pentru munca sa un salariu lunar care să-i completeze pensia. După câțiva ani bunicii mei s-au mutat din „Spion-Gasse” într-o altă

³⁷ Înființată în 1885.

locuință mai aproape de centrul românesc al cartierului Fabric lângă așa-numita cafenea „Turkischer Kaiser”, în strada „Drei Konig Gasse” (Harom kiraly utca), la nr. 21, viz-a-viz de restaurantul cu han pentru căruțe cu firma „La Țapu” unde trăgeau sătenii care veneau cu trăsuri din partea Recașului deci și cei din Ghiroda și cei din Topolovățul-Mare cu care îi făcea plăcere să se mai întâlnească și să mai bea în curtea sau grădina hanului câte un pahar de vin sau o halbă de bere. În această locuință a murit bunica mea, Maria Cosma, în ziua de 2/15 decembrie 1904.

După mutarea și stabilirea la Timișoara a părinților, au găsit la ei cămin și adăpostire copiii Meletie și George. Damaschin Cosma și îndeosebi mama lor iubitoare i-a primit cu drag pe acești fii care au avut de suferit atâtea neajunsuri cu lupta lor pentru existență. Fiul mijlociu, Meletie, un tânăr serios și-a aflat rosturi de trai cu o muncă de funcționar în justiția maghiară locală de atunci dar cel mai mic, răsfățat cu numele de Giuri a fost un izvor permanent de necazuri pentru părinți căroră le-a adus destule ponoase cu purtarea sa ușuratică. De multe ori a reușit să-i domolească entuziasmul febril pentru aventură fratelui său Meletie. Dar ajungând să-și câștige singur existența, uneori cu metode pe care Meletie la dezaproba, acest frate mai mic, căzând în mreaja ispitelor și a desfrâului, sub influența unor prieteni destrăbălați, a început să apuce pe căi lipsite de virtute. Așa s-a îndepărtat de căminul părintesc și s-a ferit de dojana plină de iubire ce i-o făceau părinții sau Meletie. La un moment dat a fost lăsat să-și urmeze după plac destinul prevestitor de rele. Răul însă n-a venit căci era destul de prudent și mai ales extrem de deștept ca să se descurce în viață fără urmări reprobabile. Dar acest trai, cu nopți pierdute în chefuri, i-a afectat în rău organismul. Dintr-un tânăr frumos și chipeș a devenit un om chinuit de o boală care începuse să se cuibărească în pieptul său. El n-a ținut cont de aceste avertismente ce i le-a dat o tuse tabacică și, câteodată, niște semne alarmante de oftică. Și-a continuat viața cu femei alungate de societatea oamenilor liniștiți. S-a ferit însă din calea celor care puteau să-l povestească la părinți sau la fratele său avocat și la cel de la tribunal. Într-o vreme l-a luat unchiul meu Dr. Aurel Cosma ca funcționar în biroul său avocațial alături de Damaschin Cosma crezând că astfel va fi supravegheată mai de aproape comportarea sa și că în acest mediu își va remedia moravurile de înclinări spre o viață aventuroasă și va porni pe un drum de îndreptare. Însă în scurtă vreme și-a luat zborul ca o pasăre închisă în colivie. Nimeni nu știa ce afaceri învârtea și cum a făcut iarăși rost de niște bani pentru că neastâmpăratul Giuri a pornit din nou în călătorie. A voiajat mult și pretutindeni. Își făcuse relații peste tot

și avea prieteni și dincolo de granițele monarhiei, în România, unde, desigur, se complăcea în desfășurarea unor treburi ușoare și rentabile, deoarece trăia bine printre frații români din țara liberă. Am găsit printre ilustratele trimise de Giuri tatălui meu, Meletie, în care avea încredere și de care s-a atașat de mic, încă din anii petrecuți la Debrețin – câteva cărți poștale sosite din România, îndeosebi din orașul Turnu-Severin, unde se pare că făceau popasuri mai îndelungate și îi mergea bine. Astfel de ilustrate primite de la Giuri erau multe, unele chiar ulterioare, când a făcut voiajuri după căsătoria sa cu Ioana Vasiu din satul Cerna, însoțit de soția sa. Mai târziu avea bani destui din zestrea acestei neveste frumoase, fiica unui țăran bogat. Dar nimeni nu știa ce făcea și cum trăia la Turu-Severin. Se părea că George Cosma era un tânăr dornic de libertate, mai ales dornic să facă și să întreprindă în viață tot ce inima îl îndruma. Acest zbulcium sufletesc îl cuprindea pe Giuri tocmai în perioada când fratele său Meletie căuta să se însoare și el, ca și avocatul Dr. Aurel Cosma și să-și găsească o soție potrivită.

La tribunalul din Timișoara printre colegii săi funcționari era și un român cu numele de Cornel Schelejan, cu care s-a împrietenit și care până la urmă l-a pețit la verișoara sa Elena Pocan, fiica parohului din comuna Jebel – o partidă excelentă, spunea Cornel, lăudând această fată bogată și frumoasă, cultă, cu clasele terminate la școala secundare a claustrului Notre-Dame din Timișoara-Fabric. Aceasta era mama mea, cu care apoi Meletie Cosma s-a căsătorit în anul 1899. Pe vremea aceea bunicul meu Damaschin Cosma locuia încă în casa lui Hubsch din „Spion-Gasse”. Toate acestea mi le povestea mama mea în ultimii ani când mă duceam s-o văd. În prezent ea mai trăiește cu o putere vitală și cu o minte impresionant de lucidă, în ciuda vârstei venerabile de aproape o sută de ani. Ea se născuse în comuna Căpăt la 17/29 aprilie 1881. Tot mama mea Elena mi-a istorisit în continuare, cu lux de amănunte, uimitor de reînviată în memoria ei, că acest Cornel Schelejan era frate cu Hermina Haneș, amândoi fiind copiii preotului cărturar Vincențiu Schelejan de la biserica Sf. Ilie din suburbia Fabric³⁸. Așa am ajuns să fiu văr de gradul trei cu pictorul Brutus Haneș, cu pianista profesoară Hortensia Haneș și cu juristul dr. Tiberiu Haneș.

Insist asupra evocării lui Cornel Schelejan, pentru că el mi-a făcut demersurile și actele legale, necesare, pentru a putea primi pensie de copil minor urmaș al unui funcționar de stat. Autoritățile financiare ale monarhiei

³⁸ A condus alături de George Ardeleanu „Reuniunea de lectură română” din Timișoara înființată în 1875, dar care-și încetase activitatea câțiva ani mai târziu, așa încât cei doi au reactivat-o la 9 iulie 1882.

austro-ungare mi-au acordat o pensie lunară de 30 de coroane de la moartea tatălui Meletie Cosma în ziua de joi 5 decembrie 1907, pe când urmam clasa întâia la școala maghiară elementară din cartierul Fabri. Valoarea unui florin era de două coroane. Prin urmare această pensie de copil era de 15 florini încasată pe lună de mama mea văduvă, în afară de pensie ce o primea ea după tatăl meu în sumă de 60 de coroane lunar. În ultimul an al vieții sale, tatăl meu a fost pensionat din cauza bolii care îi provocase moartea astfel că văduva a primit o pensie calculată după ajutorul de boală plătită de statul maghiar la decesul funcționarului său. În ultima perioadă a activității sale în justiția monarhiei, Meletie Cosma era grefier de tribunal. Eu mi-am primit pensia de copil minor și după ce mama mea, Elena, s-a recăsătorit în primăvara anului 1913 cu expert-contabilul Constantin Ardelean pe atunci funcționar la banca „Păstorul” din piața Fabricului (actuala piața Traian) apoi la banca „Timișana”, unde a ajuns contabil-șef și după aceea director. Acest „Costi bacsi”, așa-i spuneam eu, era fiul meseriașului Nicolae Ardelean, episcopul principal al bisericii Sf. Ilie din cartierul Fabric și locuia în strada noastră, în Rudolf-Gasse, nr. 16 (azi str. Ovidiu). Se cunoscuseră din anul 1903, când părinții mei se mutaseră în casa lor, actualul imobil din strada Ovidiu, nr. 4, unde mai trăiește mama mea, văduva Ardelean, în etate trecută de 96 de ani. Astfel avea de atunci ocazia să-și remarcă viitoarea soție, trecând zilnic prin fața ferestrelor casei noastre. M-a impresionat remarcabila memorie a mamei mele Elena, la această vârstă, când era mai sănătoasă decât mine și mânca de toate, cu poftă, fără să țină un regim alimentar drastic, nesuferind de nici o boală. Nici scleroza nu și-a imprimat încă semnele prevestitoare de bătrânețe deși îi plăcea să mănânce grăsimi, slănină și mezeluri, bucurându-se zilnic de câte un păhărel de bere, rachiu sau coniac, și de vin. Locuia tot în casa ei, fiind îngrijită de fiica ei Lucia Ardelean, rezultată din a doua căsătorie, azi căsătorită cu Nicolae Calinovici. Mă duceam să o văd pe mama mea care nu încetă să-și depene în culori duioase viața ei de pe vremea aceea și anii copilăriei mele. Așa a ajuns să-mi povestească și despre nunta ei cu primul soț, cu Meletie Cosma, cu tatăl meu.

Mama mea își reamintea despre Cornel Schelejan că a fost un bun funcționar și priceput în treburile legislației maghiare de atunci, un prieten atașat și statornic. Înclinările sale pentru o viață fără zăgazuri însă l-a făcut să se însoare cu o evreică împotriva voinții tatălui său preot ortodox român care l-a repudiat după aceea. Evreica l-a părăsit și Cornel Schelejan a rămas să-și ducă viața de holtei, de unul singur, întotdeauna elegant îmbrăcat și cu

floarea la butonieră. Așa l-am cunoscut de copil, când venea la tatăl meu și apoi la mama mea rămasă văduvă, pe când eram în clasele primare maghiare din suburbia Fabric. Cornel a dus o viață de boem. După ce tatăl meu a fost numit cu titlu definitiv ca funcționar de tribunal și primea un salariu majorat la 50 de florini pe lună, Cornel Schelejan i-a spus că acum avea deja o situație ca să se însoare. Așadar a ajuns, condus și recomandat de amicul Cornel, în pețite la fata popii din Jebel. Tinerii s-au plăcut. Tatăl meu era un bărbat frumos, prezentabil și impunător deși sobru și de o distincție îngrijită înfățișare, serioasă și demnă. Din azurul ochilor săi radia o bunătate și o lumină de sinceritate care învăluia convorbirea sa cu viitoarea lui mireasă și cu părinții ei. Mama fetei era bucuroasă că putea să-și mărite fata cu un mire din Timișoara căci era foarte legată de acest oraș prin strămoșii ei din cartierul românesc al Fabricului. Cu toate că mama mea pe atunci avea numeroși pretendenți la căsătorie, ca o fată frumoasă și cu zestre, printre care și pe teologul Iosif Matei, viitorul paroh din Fabricul Timișorii, părinții ei erau încântați să-și vadă fata lor măritată cu fratele vestitului avocat român Dr. Aurel Cosma din Timișoara, cu acest tânăr care le inspira încredere. La rândul său, a fost și Meletie înrâurit de chipul gingaș și plăcut, cu ochi bruni și păr de aceeași culoare, a drăgălașei domnișoare care urma să-i devin soție. Desigur, această căsătorie a fost imediat aprobată și de fostul învățător confesional din Topolovățul-Mare, întrucât Meletie se va însura cu fata unui preot român de vază și va avea o stare materială bună. Avocatul Dr. Aurel Cosma și soția sa Lucia, fiica reputatului om politic român de la Sibiu, au fost și ei plăcut surprinși cum și-a găsit și și-a ales Meletie această mireasă, făcându-le o bună impresie atât Elena Pocan cât și părinții ei. Nunta lui Meletie Cosma cu Elena Pocan s-a celebrat în biserica ortodoxă română din comuna Jebel în după amiaza zilei de duminică, 21 februarie 1899, stil vechi, (5 martie 1899, stil nou). Nași au fost maiorul Ioan Theodorovici³⁹ de la Comenduirea Pieții din Timișoara, ofițerul român din armata austro-ungară, pe atunci având cel mai înalt grad militar, binecunoscut în opinia și viața publică a românilor timișoreni ca un generos mecenat, om cu avere, celibatar și fără familie iar al doilea naș era fratele mirelui, avocatul Dr. Aurel Cosma care i-a ținut locul soției sale Lucia Cosma prezentă și ea dar care nu putea împlini acest rol de nășie deoarece era tocmai atunci în doliu după unchiul ei, mitropolitul Miron Romanul de la Sibiu. Vârșnicul maior Theodorovici din armata austro-ungară era în conducerea băncii „Timișana” și prieten cu tânărul

³⁹ Un manuscris în formă dactilografiată aparținând lui A. Cosma-jr. și cuprinzând biografia acestui ofițer român, se află în Arhiva Mitropoliei Banatului.

avocat Dr. Aurel Cosma care îndeplinea funcția de jurisconsult al acestei bănci române. Așa a ajuns să fie invitat popularul ofițer cunoscut ca ostaș din revoluția lui Kossuth de la 1848 dar mai ales un darnic sprijinitor al tuturor acțiunilor culturale și artistice ale românilor timișoreni, să fie chemat ca naș la cununia din Jebel. Atunci s-a descoperit că preoteasa parohului din această comună, adică mama miresei, era de fapt rudă cu el întrucât și el se trăgea dintr-o familie de meseriași din suburbia românească a Fabricului, înrudită de aproape cu strămoșii timișoreni ai preotesei.

Părinții tatălui s-au îngrijit în prealabil ca tinerii căsătoriți să-și găsească după cununie o locuință pregătită pentru ei. Damaschin Cosma le-a închiriat două camere în actuala stradă Simion Bărnuțiu, pe atunci Magyar utca, în a treia casă aflată pe partea dreaptă cum intrai în această stradă largă, venind dinspre piața de fân, pe atunci „Szena ter”, azi Piața „Badea Cârțan”. Tatăl miresei i-a mobilat această locuință cu tot ce era necesar iar mobilierul de atunci, îmi spunea mama mea, îl are și astăzi. Preotul Teodor Pocan din Jebel l-a cumpărat, acest mobilier, ca zestre cu suma de cinci sute de florini fiind ales de cuscră sa, Maria Cosma, ca să fie asemănător cu acela pe care îl primise de la Partenie Cosma nora ei Lucia, ca dotă. Din această locuință de lângă piața de fân, părinții mei s-au mutat în „Haupt-Gasse”, în centrul Fabricului ca să fie tatăl meu mai aproape de serviciu, de la tribunal, având aici tramvai până în Cetate. Au locuit aici într-un apartament de la etajul imobilului vecin cu frecventatul han și restaurant „Marokaner”, aproape de podul Begheifului, pe actuala strada „Dacilor” pe atunci numită de unguri „Fo utca”. În această locuință din „Haupt-Gasse” s-a născut primul lor băiat, Aurel Cosma, cel dinaintea mea, în ziua de 5/18 ianuarie 1900 care însă a decedat după șase luni, la 3/16 iulie 1900. Unchiul meu, avocatul Dr. Aurel Cosma îi cumpărase un cărucior elegant pentru copil, cu acoperiș și perdele laterale, pe care mama mea l-a folosit apoi pentru mine, botezându-mă tot cu numele Aurel. Era dorința unchiului meu care se părea că nu putea să aibă copii cu Lucia și a vrut un urmaș, nepot de la fratele său Meletie care să-i poarte numele.

Între timp bunicii mei, Damaschin Cosma cu soția, cu domiciliul în „Spion-Gasse” („Kem utca”) fiind prea departe de cartierul locuit de grosul populației românești și și-au schimbat locuința și s-au mutat în apartamentul menționat în rândurile anterioare, aproape de vestita cafenea „Turkischer Kaiser”, pe atunci locul de convertire și înfățișare citadină a elitei cartierului (intelectuali și meseriași, în special burghezii mică), azi demolată, la începutul străzii Tigrului. Bunicii mei au închiriat aici în „Drei Konig Gasse”, nr. 21, azi

strada „Bicaz” (fosta „Trei Crai”), un apartament în casa cu parter compus din două camere la stradă și dependințe.

Ca să fie mai aproape de bunici, părinții mei s-au mutat și ei într-un alt apartament, pe care l-au găsit pe atunci liber, în casa de la stradă, alăturată de casa în care stătea meseriașul român Petru Toader adică în „Begajjob sor”, nr. 21 de pe malul drept al râului Beghei – un braț al acestuia care curgea de la biserica Sf. Ilie, aflată dincolo de podul de fier zis „Napoleon” spre „Turkische Kaiser” în direcția parcului orășenesc deci prin fața casei închiriate de părinții mei de la proprietarul Petru Toader. În această casă, azi imobilul cu nr. 21 din strada „Belinschi”, m-am născut eu în odaia de la stradă, în ziua de miercuri 12/25 martie 1901, seara, la orele 18 și un sfert, cum îmi spunea mama mea. Era sărbătoarea „Bunei Vestiri” la catolici, prăznuită ulterior și de noi, românii ortodocși, după Unire și după înființarea Patriarhiei Ortodoxe Române de la București⁴⁰, de când ziua de 12 martie cădea în ziua de 25 martie și am prăznuit și noi, românii, „Buna Vestire” după calendarul gregorian, de stil nou, abandonând stilul vechi, zis iulian (introdus de Iuliu Cezar). Calculul acestor două sisteme de calendar se făcea întotdeauna prin socotirea diferenței de zile care le despărțeau și care din secol în secol deveneau tot mai mari, cu o zi în plus, conform indicațiilor astronomice. Astfel, în veacul al 18-lea, pentru a ajunge la data zilei din calendarul papei Grigore care stabilise pe vremuri stilul nou față de calendarul iulian, se adăuga diferența de 11 zile iar în veacul al 19-lea cea de 12 zile și, în sfârșit, în veacul al 20-lea, la începutul căruia m-am născut eu, se adaugă 13 zile. Astfel, fiind născut în ziua de 12 martie 1900 după stilul vechi, autoritățile maghiare de atunci mi-au înregistrat nașterea la 25 martie 1901, după stilul nou, cel oficial al calendarului aplicat pretutindeni. Am făcut această divagație de la cursivitatea însemnărilor ca să explic această problemă prea puțin cunoscută de generațiile actuale.

Prin urmare în anul nașterii mele, la 25 martie 1901, locul meu natal se găsea pe partea dreaptă a canalului Bega, pe malul destul de larg al unui braț al acestui râu, trecând prin fața casei închiriate de părinți, pe atunci, tramvaiul cu cai, „tramcarul” ce pornea din apropiata piață „Malon ter”, unde erau vestitele mori de altădată, până în cetate, pe la „Turkische Kaiser” și prin „Drei König-Gasse”, pe unde circula și azi tramvaiul electric. Această albie a brațului din ramificația multiplelor canale care brăzdau pe vremuri cartierul Fabricului, a fost astupată în anul 1912, când s-a aplicat de primăria municipiului Timișoara

⁴⁰ Prin legea de la 23 februarie 1925. Primul patriarh, investit la 1 noiembrie 1925 a fost Miron Cristea fost episcop de Caransebeș și Mitropolit Primat.

planul de sistematizare. Atunci a fost demolată și biserica Sf. Ilie construită în anul 1826 de protopopul român Vasile Georgevici⁴¹, în care am fost botezat, și a fost zidită în anul 1912 actuala biserică în locul casei dărâmate care și astăzi servește pentru cult. Fizionomia acestei străzi a păstrat aspectul de altădată cum era pe vremea când m-am născut dar în cealaltă parte, pe unde curgea apa râului Bega, astupată în anul 1912, și unde fuseseră clădită încă de pe atunci biserica nouă și alte case, actuala stradă „Belinschi” (fosta stradă „Șaguna”) nu mai are înfățișarea de odinioară.

Tot ce istorisesc în aceste rânduri sânt povestite de mama mea. Ea și-a reamintit cu duioșie de această perioadă din prima sa căsătorie cu tatăl meu Meletie Cosma. Tot de la ea am aflat o mulțime de amănunte din care voi nota aici numai câteva. Mi-a spus că nu puteam fi botezat după naștere în zilele următoare întrucât ne găseam în postul Paștilor iar biserica noastră ortodoxă română nu oficia astfel de slujbe pentru botezarea noilor născuți. Așadar, au așteptat și părinții mei să treacă postul religios și am fost botezat în duminica de Paști după liturghia Învierii, în vechea biserică Sf. Ilie, demolată în anul 1912. Naș la botezul meu era tot maiorul Ioan Theodorovici care îi cununase pe părinții mei. Bunica mea Maria Cosma, ca bună gospodină, a avut grijă să-mi organizeze un ospăț copios, la care a participat cu nașul toată familia lui Damaschin Cosma deci și avocatul Dr. Aurel Cosma și soția sa Lucia. Lipsea numai George Cosma care era călătorit în România. Dar mai ales lipseau părinții mamei mele, preotul Teodor Pocan și preoteasa care erau ocupați în Jebel tocmai în prima zi de Paști. Dar au venit și ei a doua zi, în luna de Paști, când a continuat ospătarea în cercul familiei. Bunicii din Jebel nu puteau veni deoarece preoții comunei, unde erau două parohii și o singură biserică, aveau îndatoriri religioase cu oficierea slujbelor de Paști dar a doua zi a praznicului Învierii, l-a putut lăsa pe colegul său din cealaltă parohie și pe capelanul său să facă slujba liturghiei, astfel că părintele Teodor Pocan și-a găsit posibilitate și timp ca să participe la ospățul botezului meu. Mama mea îmi spunea că nu înțelegea nici acum, ca și atunci, cine a fixat duminica Paștilor ca ziua botezului meu și cine a stăruit în această privință, întrucât se știa că bunicii mei de la Jebel nu puteau veni la praznicul și după liturghia Învierii duminica

⁴¹ Vasile Georgevici a fost unul dintre militanții bănățeni ai mișcării naționale române din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Vezi în această cheștiune lucrările memorialistului A. Cosma-jr., „*Un mic istoric al bisericei române din Timișoara Fabric*”, Timișoara, 1926; „*Din trecutul românilor timișoreni*”, Timișoara, 1938, dar și lucrarea mai recentă aparținând lui N. Bocșan și L. Gyémánt, *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „*Banatica*”, I, 1971, p. 345-362.

înainte de amiază, în două servicii divine separate, ca și acum, deci nu ca în părțile din România veche unde aceste două slujbe se oficiau în continuare. Aici vreau să amintesc că bunicul Teodor Pocan, de naștere din comuna San-Benedic de lângă Blaj, fiul unor țărani greco-ortodocși români, a terminat liceul greco-catolic din Blaj și a trecut examenul de maturitate (bacalaureatul) cu succes strălucit pe vremea când directorul liceului era marele scriitor și filolog Timotei Cipariu iar după aceea a urmat Academia de teologie la Sibiu, avându-l pe Nicolae Popea ca profesor care l-a îndrăgit pe eminentul său student. Ulterior, când a ajuns Nicolae Popea episcop de Caransebeș, el a fost acela care l-a adus ca preot în Banat pe vrednicul său elev, Teodor Pocan, apreciindu-l foarte mult⁴². În vremea aceea Teodor Pocan era cel dintâi preot ortodox român cu bacalaureat și studii academice de la Teologia din Sibiu, ales și numit în eparhia Caransebeșului. În anul nașterii mele și în timpul copilăriei, această căsuță mică, la fel ca și cea de alături a proprietarului meseriaș Petru Toader, român de vază al cartierului, era de construcție obișnuită a clădirilor urbane de la periferia orașului. Se găsea pe drumul principal ce venea dinspre arhaicul cartier românesc din jurul bisericii Sf. Ilie, numit de sârbi „Vlașca Mare” adică mahalaua românească, din direcția șoselei ce lega Timișoara de Lugoj, prin Recaș. Căsuța mea natală era situată în șirul clădirilor ce se înșirau de-a lungul malului drept al canalului Bega, un braț important al râului care brăzda pe vremuri suburbia Fabricului și prin fața căreia trecea și atunci, ca și acum, tramvaiul. Mai târziu priveam acest imobil care și-a păstrat înfățișarea de altădată, cu un interes nedeslușit, poate melancolic și duios, când îmi vedeam căsuța în care m-am născut și când veneam la noua biserică Sf. Ilie din Fabric, construită în anul 1912 după demolarea celei vechi din actuala piață „Petru Maior” („Iscola ter”), unde era în fața bisericii vestita cârciumă „Crucea Albă”, locul de întâlnire a meseriașilor și credincioșilor români din cartierul Fabric. Bunica mea Maria Cosma venea zilnic să-și vadă nepoțelul sugar adică pe mine, după cum îmi povestea mama, ajutând-o în treburile de gospodărie casnică și la bucătărie. Dar ar fi vrut să-și găsească fiul și nora o altă locuință mai aproape de a ei. Așa s-a întâmplat că la câteva luni de la nașterea mea, dorința bunicii s-a realizat. În prezent căsuța cu locuința în care m-am născut se află în actuala stradă „Belinschi”, nr. 21 (fosta stradă „Șaguna”). Printre persoanele care o vizitau pe mama mea în vara anului 1901 deci după ce aflaseră părinții mei că vor avea un fiu, era și văduva Victoria Manția care locuia în casa ei proprie, a treia clădire-parter din strada „Delavrancea”, pe

⁴² Nicolae Popea a ocupat scaunul episcopal de Caransebeș în perioada 1889-1908.

atunci „Tauben-Gasse” („Galamb utca”), cum veneai pe trotuarul drept de la cafeneaua „Torok csaszar” deci mult mai aproape de bunicii mei Cosma care locuiau în imobilul de tip parter, la nr. 21 din „Harom kiraly utca”, actuala stradă Bicaz. Doamna Victoria Manția i-a spus că are în casa sa o locuință care se face liberă și deci părinții mei se pot muta aici dacă vor. Așa a ajuns tatăl meu Meletie Cosma și mama mea, cu mine, fiind copil sugar, să-și schimbe locuința la sfârșitul verii din anul 1901 și să se mute la Victoria Manția, proprietara casei. Era o cunoștință veche a mamei mele de pe vremea când se numea Elena Pocan și când, ca fetiță de preot, fusese adusă de tatăl ei de la Jebel în pensiune la distinsa și culta româncă, văduva telegrafistului de la poștă, Manția din Timișoara. Atunci mama mea avea vreo 12 ani, când fusese înscrisă de parohul ortodox român din comuna Jebel să urmeze învățământul secundar la claustrul Notre-Dame din Fabric, din actuala Piață „Aurel Vlaicu” – în vremea aceea unicul institut de învățământ secundar pentru fete. La călugărițele catolice mama mea a urmat, începând din anul 1893, patru ani de școală medie în limba germană. Un preot de vază, ca bunicul meu din Jebel, dorise ca fata lui să fie educată după moda și sistemul de atunci pe care numai fiicele fruntașilor vieții publice și cei cu avere și-o puteau permite. Mama îmi povestea că tatăl ei plătea 12 florini pe lună văduvei Victoria Manția pentru întreaga pensiune, cazare și mâncare. Victoria Manția era fiica pictorului Kövary, un român greco-catolic care se ocupa cu zugrăvirea bisericilor române, pentru ambele culte ale poporului nostru (ortodox și unit), precum și prapori. Doamna Manția avea și un frate notar într-o comună, cu numele tot de Kövary, întrucât uniții aveau uneori obiceiul să-și maghiarizeze numele.

În noua locuință cu odăi mari și cu ferestre la stradă, din „Tuben-Gasse” au locuit părinții mei până în anul 1903 când bunicul meu de la Jebel le-a cumpărat actuala casă din strada „Ovidiu”, nr. 4, pe atunci „Rusolf-Gasse”, nr. 3 unde mai stă mama mea și azi. Preotul de la Jebel i-a completat zestrea fetei sale cumpărând această casă pentru părinții mei fiindcă nu voiau să-i vadă mereu mutându-se dintr-un loc într-altul. În continuare, îmi spunea mama, n-a putut înțelege de ce a fost cumpărată o casă așa departe când era de vânzare pe atunci și casa doamnei Victoria Manția unde locuiau.

În această „Galab-utca”, azi strada numită „Barbu Delavrancea”, pe cealaltă parte a uliței, pe trotuarul din stânga, locuia de una singură, într-un apartament de curte, mătușa Kati, văduva lui Mihai Popovici după ce copiii ei se așezaseră cu familiile lor în altă parte. În această locuință a decedat la 6 iunie 1913 Ecaterina, sora mai mică a bunicii mele, Maria Cosma.

Damaschin Cosma era bucuros să-și vadă pe fiul său mijlociu instalat mai aproape de locuința lui iar mama mea mai avea avantajul să fie în vecinătatea casei, viz-à-vis de cafeneaua „Turkischer Kaiser”, unde locuia verișoara sa Mina, sora lui Cornel Schelejan și măritată cu funcționarul de bancă Toma Haneș. Hermina Haneș locuia în casa strămoșească a familiei ca văduvă cu trei copii ai ei, cu Brutus, Hortensia și Tiberiu. Mătușa Mina se trăgea din aceeași familie din care era originară și bunica mea, Elena Pocan, preoteasa din Jebel – familie înrudită cu maistorul cojocar Ioan Theodorovici, tatăl ofițerului din armata austro-ungară care a fost naș la cununia părinților mei și la botezul meu.

Apartamentul acesta din strada „Barbu Delavrancea” („Tauben-Gasse”) era mai vast decât cele ocupate anterior de părinții mei. El a putut servi pentru ospățul de la nunta lui George Cosma cu Ioana VasIU din Cerna, celebrată la biserica Sf. Ilie din Fabric în anul 1902. Bunicii mei, Damaschin Cosma și mai ales bunica Mariți, cum îi spunea bunicul, erau foarte îngrijorați de soarta fiului lor cel mai tânăr care ducea o viață de om neînsurat risipindu-și toți banii pe care îi câștiga ca funcționar la întreprinderi particulare, complăcându-se într-un trai cu petreceri și plăceri. La insistența lor, Giuri s-a căsătorit dar mireasa a fost găsită tot de el. Cumnatul mătușii Cati, agentul Petrovici a vorbit cu sora sa măritată cu meșterul căldărar Utvineanțu din „Rudol-Gasse” ca soțul acesteia umblând prin sate să câștige comenzi pentru confecționarea de căldări, cu acest prilej să-i afle o mireasă potrivită pentru Giuri. Așa a ajuns să fie însurat și George Cosma cu fiica unui gospodar înstărit din comuna Cerna, aproape de gara Liebling. Ioana VasIU era o fată cu zestre convenabilă și cu avere dar mai ales era frumoasă și prezentabilă, bine îmbrăcată, ca o tânără doamnă, distinsă și cu oarecare cultură. De aceea îi plăcea și lui Giuri de ea, îndeosebi că era și mireasa ahtiată de o viață mai domnească, de lux și plăceri. Deci avea și Ioana aceleași înclinări ca și mirele pentru petreceri. Părinții Ioanei VasIU erau mândri să-și mărite fata cu un domn de la oraș, în special că mirele era frate cu vestitul avocat Dr. Aurel Cosma și fiul unui dascăl român. După căsătorie, George Cosma și soția sa și-au găsit un apartament în piața de fân, în actuala Piață „Badea Cârțan”. Mi-aduc aminte că i-am văzut și eu, ca mic copil, când am fost cu părinții mei să le facem o vizită.

În scurtă vreme după aceea, bunica mea, Maria Cosma, a murit la Timișoara în dimineața zilei de 15 decembrie 1904, la orele 11 de congestie cerebrală. Astfel a fost înregistrată moartea de către tatăl meu, Meletie, la ofițerul stării civile a municipiului Timișoara la matricola 1298/1904, fila

199. În mențiunea acestei înregistrări se arată: Numele de botez și familie, ocupația și domiciliul tatălui – „George Panaiot proprietar de pământ în Beregsău”, mama – „soția lui George Panaiot, născută Maria Vucovits în Beregsău”. În presa vremii au fost publicate numeroase și elogioase articole și informații la moartea buncii. Cel mai nemângâiat a fost Damaschin Cosma care își deplângea soția. Noi locuiam deja în casa de pe „Rudolf-Gasse”, nr. 3, imobil cumpărat de bunicul preot la Jebel prin intermediul și cu sprijinul agentului Petrovici, de la fostul proprietar Kunovski. Imobilul achiziționat era convenabil pentru că avea o grădină și curte dar trebuia complet renovat – motiv pentru care îl vânduse și fostul proprietar. Lucrările de reparații au fost efectuate în primăvara anului 1904 deci înainte de moartea buncii Maria, de arhitectul Keller. Casa a fost cumpărată în vara anului 1903 iar proprietatea a fost transcrisă pe numele părinților mei, Elena Cosma născută Pocan și Meletie Dușan Cosma, în câte o jumătate egală. Partea de proprietate adică jumătate din imobil, după moartea tatălui meu în decembrie 1907, a fost înregistrată la cartea funduară cu titlul de moștenire legală, conform legilor în vigoare în vremea aceea, pe numele meu ca fiu legitim minor, trecut sub tutela legală a unchiului meu, avocatul Dr. Aurel Cosma. Iar când am fost declarat major de Tribunalul Timișoara – Secția Orfanală, unchiul meu m-a luat efectiv și în chip generos, ca un frate bun al decedatului meu tată, sub îngrijirea sa fără ca să mai facă procedura de altminteri inutilă, a înfierii (adoptiunii), întrucât purtam și aveam numele său. De altfel, unchiul meu mi-a purtat de grijă ca să-mi urmez școala după moartea tatălui meu adică liceul apoi Universitatea din București, trimițându-mă pe cheltuiala sa și trei ani la Paris, în Franța, unde mi-am făcut studiile universitare în continuare și unde mi-am luat doctoratul la Facultatea de Drept din Paris, în științe politice și economice. Până la terminarea studiilor secundare în Timișoara, am locuit în casa copilăriei mele, în sânul familiei mamei mele recăsătorită în primăvara anului 1913 cu tatăl meu vitreg, Constantin Ardelean de la care am avut două surori din a doua căsătorie a mamei, pe Lucia Ardelean care mai trăiește și pe Lenuța Ardelean care a decedat. Când am fost legal declarat major, la stăruința unchiului meu, i-am dat dreptul de proprietate la jumătatea imobilului din strada „Ovidiu”, nr. 4, Timișoara-Fabric, tatălui meu vitreg, Constantin Ardelean. În continuare eram considerat ca fiul lui Dr. Aurel Cosma, purtând numele de Aurel Cosma junior.

După moartea buncii mele, Elena Pocan, pe care însă preotul Teodor Pocan a adus-o să fie îngropată în cimitirul din Timișoara, în calea Buziașului,

alături de sora sa, formând un singur loc pentru veci pentru ambele familii în acest cimitir comunal, loc pe care l-a cumpărat bunicul meu din Jebel. Aici a fost și el înmormântat în 1909 când a murit. Mormântul comun mai cuprinde azi și osemintele celorlalți morți, decedați ulterior, ca: tatăl meu, Meletie Cosma, bunicul Damaschin Cosma (1915), George Cosma (1915), acesta fiind îngropat deasupra fratelui meu Aurel (1900), apoi tatăl meu vitreg, Constantin Ardelean (1965) și fiica sa Lenuța Stiniguță născută Ardelean (1942).

Bunicile mele de la Timișoara și cea din Jebel au decedat cu sufletul mulțumit că fiul și fiica lor au ajuns să aibă o casă proprie în acest oraș îndrăgit de ele și să nu mai fie nevoiți să locuiască în apartamente închiriate, ba la unul, ba la altul, schimbându-și domiciliul din loc în loc. A fost ambiția și a bunicului preot Teodor Pocan, ca zestrea fetei să o investească într-o casă în Timișoara. Așa a ajuns tatăl meu să devină proprietar de casă în cartierul românesc din suburbia Fabricului. Casa a fost cumpărată în vara anului 1903 dar noi ne-am mutat în ea în toamna aceluiași an când am plecat din locuința ocupată de noi în „Tauben-Gasse”, la văduva Victoria Menția.

Casa din „Rudolf-Gasse”, nr. 3 (azi strada „Ovidiu”, nr. 4) trebuia radical renovată, atât în exterior cât și în structura sa interioară. Noi ne-am instalat provizoriu într-o cameră de la stradă unde m-am îmbolnăvit de difterie de care am scăpat atunci ca prin minune dar această boală mi-a lăsat urme de debilitate în organismul meu plâpând și, desigur, niște bronși șubreziți în plămâni mei afectați. Cred că de atunci mi se trage și bronșita precum și astmul cu emfizem pulmonar contractat în anul 1924 când locuiam în Cartierul Latin al Parisului, la etajul unui imobil din „Place Maubert”, pe vremea când eram student la doctoratul Facultății de Drept. Insist asupra acestui amănunt întrucât mama mea mereu îmi aducea aminte de clipele dramatice prin care a trecut de teamă să nu mă piardă și pe mine ca pe fratele meu Aurel decedat în vara anului 1900. Cel mai îngrijorat era însă unchiul meu Dr. Aurel Cosma care își pusese nădejdea în mine ca să-i perpetuez numele. Probabil că această boală mi-a fost provocată de aerul insalubru al camerei în care ne-am mutat în casa cumpărată, cu pereții pătruși de umezeală și poate chiar și de mucegai. De aceea ne-a vândut proprietarul Kunovski așa de ieftin acest imobil, el cumpărându-și, cu prețul încasat, o altă casă pe „Vadember utca”, azi strada „Uzinei”, pe malul râului Bega, aproape de turbinele hidraulice de la capătul suburbiei Fabricului pe unde intră Begheul în Timișoara. În disperarea lui, tatăl meu l-a chemat imediat pe mediul suburbiei, pe Dr. Weil Adolf iar unchiul meu a adus doi medici din cetate dintre care unul militar, ca să mă scape de moarte și să facă

orice pentru a mă vindeca. Cei trei medici au ținut un consult și n-au găsit nici un remediu ca să mă salveze. Fiind un copil sub vârsta de trei ani, nu puteau să-mi facă operația clasică de a-mi perfora gâtul și să-mi introducă prin gaura tăiată un tub de cauciuc până la plămâni, ca să pot respira. Neavând aer mă sufocam întrucât flegma cauzată de boala difteriei îmi înfunda cile de respirație. Am fost, așa zicând, abandonat de doctori. Mama îmi povestea în repetate rânduri cum am fost salvat totuși de medicul lor de casă, de doctorul cartierului Weil Adolf. Acesta văzând că nu era posibilă o intervenție chirurgicală din cauza vârstei mele de abia doi ani împliniți, a avut un moment de fericită inspirație și mi-a provocat un șoc natural care să-mi permită să expectorez flegma depusă în larix, de difterie. Mi-a înfășurat tot trupul gol într-un cearșaf muiat în apă rece și mi-a provocat o reacție, o tresărire care mi-a zguduit tot corpul meu de copil mic. Șocul era așa de puternic încât am expectorat sub forța frigului simțit, toată flegma ce îmi înfunda căile de respirație. Am fost salvat datorită Dr. Weil Adolf care m-a tratat apoi cu metoda cunoscută de medici până am ajuns în scurtă vreme să mă vindec. Dar boala și-a lăsat urme de slăbiciune în organismul meu debil. Aceasta-i povestea adevărată a primei mele maladii infantile.

Părinții mei au închiriat în casa de alături o cameră cu bucătărie ca să stea aici până la terminarea renovării imobilului nostru. Reparațiile au început în luna martie și arhitectul Keller le-a terminat în vara anului 1904 când am putut să ne mutăm așa zicând într-o casă nouă, renovată după placul părinților mei. S-a făcut o fațadă frumoasă, o structură nouă de interioare, și o scară exterioară pentru pod, suprimându-se vechea scară din interiorul clădirii. S-a amenajat o carte interioară, pe care mai apoi tatăl meu a despărțit-o în două cu un gard, în față plantând pomi fructiferi și flori în câteva straturi marginale pe lângă pereții casei din vecini iar în spate o curte pentru gospodăria casnică, în fund de tot era grădina pentru zarzavaturi și legume unde tatăl meu a mai plantat alți pomi fructiferi și a făcut straturi pentru rădăcinoase și alte legume trebuincioase la casa omului. Mi-aduc aminte și eu, copil fiind, cum îl asistam pe tatăl meu la treburile gospodărești, când construia garduri intermediare, cămări și cotețe în a doua curte, cum planta pomi în curtea interioară din fața casei, cum sădea și semăna flori și cum făcea alte lucruri necesare în noua sa casă. Tatăl meu se pricepea la toate și era un bun gospodar. În casă nu aveam curent electric întrucât nu era nici un cablu al uzinei de unde se putea trage curent electric în această stradă. Ne foloseam încă mulți ani de-a rândul cu lămpi de petrol. Nu era în partea aceasta a orașului nici canalizare sau

apaductul introdus de municipalitate astfel că în curte aveam decât o latrină, ca în toate casele din acel cartier, apa potabilă o aduceam de la o fântână publică din piața de alături sau de dincolo de pod.

Tatăl meu, om foarte puternic, cu inițiative casnice utile, încă în vara anului 1805 și-a dat seama cât de greu era să cari apa cu mâna de la o fântână publică a cartierului. Atunci s-a hotărât să sape în prima curte din fața casei și deci a bucătăriei, o fântână proprie, „arteziană”, tocmind lucrătorii unei firme specializate în acest domeniu, să vie să ne facă o fântână. A primit în acest scop sumele necesare de la bunicul din Jebel care îi mai dădu-se anterior și banii necesari pentru procurarea materialelor lemnoase necesare confecționării gardurilor interioare și a cămărilor pe care tatăl meu le-a construit cu deosebită pricepere, ca de exemplu diferitele cuie și benzi metalice de legătură. Avea ciocane, clește, o diversitate de unelte meșteșugărești. Mi-aduc aminte cum îl asistam când lucra ca un iscusit meseriaș în după amiezile când nu avea serviciu la birou. Pentru lucrările introducerii unei fântâni arteziene, ne-am dus să facem comanda la o firmă, pe atunci unica, cu materiale și lucrători specializați în această privință. Ne-am dus pe malul drept al Begheului până la „Blau fele szeszgyar” – Fabrica de Spirt, pe „Nyar-utca”, splaiul „Peneș Curcanul” de azi, lângă care am găsit renumita întreprindere particulară pentru săpături de fântâni. Așa am ajuns să avem casa noastră bine amenajată cu cele trebuincioase, după posibilitățile de atunci.

Vreau să amintesc aici că părinții mei au mai avut o fetiță născută în 1904 care n-a trăit decât trei zile. I-au dat numele de Lucreția în amintirea sorei mai mare a mamei mele, Lucreția Cadariu născută Pocan (1875–1893) care murise de tuberculoză ca și soțul ei, preotul Traian Cadariu din Șanovița (1868 –1898). Această fică, Lucreția, a fost înmormântată în groapa unde își dormea somnul de veci fratele meu aurel (1900) și unde ulterior a fost înmormântat și George Cosma (1876-1915).

Bunicul meu, Damaschin Cosma, rămăsese văduv, locuia de unul singur în apartamentul său din „Drei Konig Gasse”. Lucra în continuare ca funcționar în biroul de avocat al fiului său Dr. Aurel Cosma dar venea să mănânce la noi simțindu-se ca acasă la fiul său, Meletie, unde îl atrăgea îndeosebi dragostea sa pentru mine. Mai târziu, în anii următori, când unchiul meu cumpărase ferma de la Medvea, azi în hotarul satului Urseni, l-a trimis pe Damaschin Cosma să administreze acest domeniu achiziționat cu bani împrumutați de la Banca „Timișana” care i-a ipotecat proprietatea rurală. Bunicul meu a stat în această funcție plătită de unchiul meu ca administrator și a locuit la conacul fermei

până la moarte, unde a decedat în ziua de 22 ianuarie 1915 deci în timpul primului război mondial. După moartea soției, bunicul și-a luat o femeie care să-i poarte gospodăria și să-l îngrijească, ca să nu stea singur. Am cunoscut-o și eu pe această „Malci neni”, așa-i spuneam eu, dar nu cunoșteam alte amănunte despre ea decât că era o văduvă de intelectual de la țară, bună gospodină, devotată și harnică, o femeie cinstită care i-a devenit în scurtă vreme o consoartă atentă și iubitoare, îngrijindu-l pe bunic cu deosebită afecțiune mai ales în clipele când astmul și flegma bronchială îi cauza supărătoare dificultăți de respirație. În vacanțele de vară sau cu alte ocazii, când mă duceam să stau mai multe zile la ferma unchiului meu, doamna Malci a avut grijă de mine ca să am de toate ce doream și în special să mă simt bine. Îmi oferea bunătăți culinare pregătite de ea. Îmi plăcea mai ales pâinea moale cu coajă rumenită pe care o făcea ea. Singură o frământa și o cocea în cuptorul din bucătărie. Aici s-a mutat bunicul cu mobilele sale. Avea la conac două camere mari și o bucătărie și mai mare. Mie mi se rezervase odaia specială destinată unchiului Aurel când venea la fermă. Oamenii de la fermă îi spuneau „Domnul Mare” spre deosebire de mine care eram pentru ei „Domnul Mic”. La această fermă s-a retras unchiul meu Giuri după ce a divorțat de soția sa, Ioana VasIU.

Revenind la îmbolnăvirea și moartea tatălui meu Meletie Cosma, voi nota în continuare cele ce mi le-a istorisit mama mea, Elena, evocându-mi dramaticele zile pe care le-a petrecut în anul 1907.

Tatăl meu avansase în funcția de grefier la Tribunalul din Timișoara, fiind un funcționar corect și priceput în legislația maghiară privind mai ales procedura penală. A fost repartizat să lucreze în funcția de grefier pe lângă judecătorul de instrucție cu numele Kötözt. În această calitate îl asista întotdeauna pe șeful său de la procuratură, pe masivul domn Kötözt, sănătos și puternic care putea ușor să reziste frigului în timp de iarnă, când era nevoit să se deplaseze în sate pentru anchete judiciare sau pentru a asista la autopsierea cadavrelor, victimele crimelor. În aceste deplasări era întotdeauna asistat de grefierul său Meletie Cosma, pentru întocmirea actelor legale sau a proceselor-verbale, ale declarațiilor sau altor documente în interesul justiției. Deplasările acestea se făceau în trăsură deschisă chiar în timp de ger și zăpadă, când era frig insuportabil sau vreme umedă din cauza ploilor. Protocolul impus de justiția maghiară pentru a impune sătenilor un respect și a se înfățișa, grefierul cu judecătorul său, într-o ținută deosebită și distinsă, aceștia nu aveau voie să poarte căciulă ci erau obligați să-și acopere capul numai cu tradiționala pălărie neagră de fetru, așa numitul „Halbzilinder” (melon). În aceste condiții tatăl

meu, la începutul anului 1907, s-a îmbolnăvit contractând la cap o răceală, un fel de „influență” sau inflamație a creierului. A fost nevoit să stea acasă și să fie consultat de medici. Nu avea gripă, nici febră întrucât fusese bine îmbrăcat, cu palton de iarnă. Dar capul fiind expus gerului a fost atins de boală, o boală pe care nici medicii nu puteau să o explice ori să o deslușească. Au constatat o oarecare moliciune a creierului formulând un diagnostic imprecis, în termenii „au fost muiați creierii” dar această atingere a potențialului lor mintal nu a slăbit capacitatea de luciditate. Mîntea i-a rămas întreagă deci creierii, în perioada acestei afecțiuni au rămas normali. Totuși, au stabilit medicii, că deși creierii au o putere funcțională intactă, ei nu mai prezentau o vitalitate și energie biologică. Pentru medici era o boală necunoscută, pe care căutau să și-o explice prin tatonări și presupuneri de ordin științific medical, dar nu reușeau să indice nici un fel de tratament. Medicii din Timișoara l-au trimis pe tatăl meu la Budapesta să fie văzut și consultat de savanții din capitala Ungariei, care să-i deslușească boala și să indice o medicație sau terapeutică adecvată. Mult s-a interesat unchiul meu de boala fratelui său Meletie și a făcut tot posibilul ca să-l ajute. Atunci s-a oferit ca prieten și coleg avocatul Dr. Szigeti, bun amic al tatălui meu și de naștere din satul Căpăt de lângă Buziaș, unde se născuse și mama mea pe vremea când preotul Teodor Pocan la începutul carierii sale clericale era paroh în acest sat – zic s-a oferit să-l conducă la Budapesta pe Meletie Cosma, avocatul Dr. Szigeti având bună relații în capitala Ungariei și cunoscând Chiar lumea medicală de la spitalul indicat de doctorii din Timișoara. La Budapesta a fost tatăl meu internat câteva zile la spitalul respectiv și a fost atent examinat de profesorii în medicină de acolo. Dar nici aceștia n-au reușit să lămurească boala, declarând-o până la urmă ca fiind o boală necunoscută și inexplicabilă, întrucât mîntea era nevătămată și pacientul putea să vorbească și să judece în mod extrem de lucid. Totuși au opinat pentru pensionare, neindicând nici un tratament. În concluzie, tatăl meu s-a întors acasă la Timișoara și a fost pensionat de boală la începutul anului 1907. A fost nevoit însă să stea după aceea în pat, deoarece boala s-a agravat, provocându-i dureri și o paralizie la membrele inferioare ale corpului. Nu se putea mișca din pat, începând din lunile de vară. Agonia lui a fost lungă și chinuitoare, mereu văitându-se de dureri provocate de această paralizie parțială, care nu avea aparent nimic comun cu capul, în care creierii funcționau în continuare în chip normal, putând să judece și să-și dea seamă de gravitatea paraliziei care îl chinuie. Tatăl meu era mobilizat în pat și luni de zile a fost îngrijit cu devotament plin de afecțiune de mama mea iar un „sanitar” (felcer

medical) venea zilnic să-i aplice un tratament prescris de doctorii locali care însă n-a dat rezultate, nici măcar de ameliorare. Această boală a durat până la moarte. Ea e-a fost fatală și de fapt incurabilă. În vremea aceea știința medicală era încă în unele cazuri nevoită să dibuiască și să găsească soluții de tămăduire prin aplicarea unor metode terapeutice folosite la încercare. Dacă ar fi trăit în zilele noastre desigur, tatăl meu ar fi fost salvat de știința medicală avansată, doctorii punându-i un diagnostic exact și bun, apoi trădându-l cu medicamente eficiente. Dar în vremea aceea medicii nu știau precis de ce boală suferea. Nu știau nici din cauză a murit, după cum nici noi nu știm ce i-a procurat decesul – boala de la creier sau paralizia picioarelor pe care n-am reușit să ne explicăm de unde a venit și ce motive au generat-o?

Tatăl meu, Meletie Cosma a murit în seara de joi, 5 decembrie 1907, la orele 18 și un sfert după lungi și grele chinuri iar în după amiaza de sâmbătă 7 decembrie 1907 la orele 14 și jumătate a fost înmormântată cu pompă funebră în cimitirul comunal din cartierul Fabric, „Calea Buziașului”, alături de mama sa Maria Cosma, unde se află acum mormintele întregii familii. Convoiuł mortuar pornind de acasă, din strada „Rudolf-Gasse”, nr. 3, a traversat arterele principale ale suburbiei, prin „Drei Konig-Gasse” și pe la piață, prin „Hapt Gasse”, apoi pe Calea Buziașului până la cimitir.

După moartea tatălui, ca să nu rămână mama văduvă, bunicul meu Teodor Pocan s-a pensionat ca preot și s-a mutat la Timișoara ca să trăiască alături și împreună cu fiica sa și cu mine care eram pe atunci în clasele primare ale școlii elementare maghiare din cartierul Fabric. În anul 1907, la cererea sa, a fost numit în parohia sa și alături de el, un capelan, cu drept de succesiune, în persoana tânărului preot Ioan Surlașiu, căsătorit cu Viorica Ionescu, fiica celui alt paroh din a doua parohie a comunei Jebel, adică a lui Ioan Ionescu. Acesta avea, printre alți copii, și pe fiul său mai mare, pe Dr. Iuliu Ionescu, devenit mai târziu subprefectul județului Timiș-Torontal. În anul 1908, după pensionare, bunicul Teodor Pocan și-a vândut casa, proprietate personală, din comuna Jebel, cu prețul mii de florini, colegului său, titularul celeilalte parohii adică lui Ioan Ionescu. Aceasta a cumpărat-o ca zestre pe seama fiicei sale Viorica-Surlașiu, ajuns paroh în locul bunicului meu. Amintesc aici că fiul lui Ioan Surlașiu și al preotesei Viorica, era preotul Liviu Surlașiu, ajuns ulterior în locul tatălui său paroh în Jebel iar după aceea paroh în Timișoara, cartierul Maiere (sec XVIII –Elisabetin), la biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”. Astăzi și acest preot, Liviu Surlașiu este mort. Prin urmare, bunicul meu, preotul Teodor Pocan, și-a vândut casa și proprietatea sa anexă

pe lângă acest imobil, lui Ioan Ionescu, urmând ca ginerele său, noul paroh Ioan Surlașiu, să se mute cu familia în casa antecesorului său. Parohia lui Teodor Pocan avea de la biserică, în afară de venitele ce le aducea preoția și o sesiune bună și bogată, de câteva zeci de iugăre de pământ adică holde cu cereale sau alte însămânțări. Casa însă era proprietatea sa personală și putea deci să o vândă. Acest imobil era bine situat, aproape de biserica comunei Jebel, pe atunci în fața vastei câmpii de zonă verde, ce se întindea până la fereastră, cu o viziune largă până la gara locală. De această casă putem vedea când venea din partea stângă trenul de la Timișoara când îl așteptam pe tatăl meu Meletie care își petrecea cu noi duminicile în perioada când eu cu mama, locuiam la bunic, în special în lunile de vară sau în acelea când se făceau în anul 1904 lucrările de renoații la casa noastră cumpărată în „Rudolf-Gasse”, nr. 3 din cartierul Fabric al Timișorii. Îmi amintesc că această casă era învecinată cu cea a fostului protopop Ioanovici, în care pe atunci era instalat oficiul poștal al comunei iar în continuare, la colțul străzii, în fața bisericii era școala confesională română și locuința dascălului Palici, la care urma cursul învățământului primar și mama mea, avându-l coleg de școală, printre alții, și pe bunul ei prieten de mai târziu, pe Dr. Vasile Loichiță, poet și decan al Facultății de Teologie din Cernăuți. Casa bunicului meu, pe care o vânduse cu 2 000 de florinți preotului Ionescu, avea la fațadă pentru odăi mari, o vastă curte cu un monumental dud în care mereu vedea seara cum se culcau găinile cu cocoșul deasupra lor, preferând acest culcuș decât cotețul rezervat pentru orătării. Aceste imagini mi le-am păstrat în amintire încă de mic copil. Îmi plăcea să mă joc de unul singur prin șoproane. Într-o șură era trăsura bunicului cu care ne ducea la gară, un „Steierwagen” luxos, trăsură pe care o cumpărase pentru a-i putea servi la deplasări sau la primiri de oaspeți. Cai nu avea dar întotdeauna se ofereau credincioșii săi din parohie să vină cu caii lor în caz de nevoie sau când îi chema părintele. În schimb bunicul avea în grajdul din curte o vacă de lapte care îi dădea zilnic laptele necesar pentru traiul familiei precum și pentru vânzare. În dosul curții era marea, largă și adâncă grădină de legume și de zarzavaturi, de pomi fructiferi și de tufe cu agrișe sau coacăze, în care îmi plăcea de mic să-mi găsesc plăceri infantile, pentru a culege poame și a mă zburda de unul singur în acest paradis al naturii. Am menționat aceste reminiscențe de copil întrucât ele mi-au oferit bucurii de neuitat. Îmi mai plăcea să mă plimb cu mama prin comuna Jebel, pe la cunoscuții ei sau ai bunicului, păstrând de atunci în memorie numeroase icoane deslușite altădată în acest sat și mediu românesc. I-am îndrăgit încă de atunci pe țărani harnici

și întotdeauna veseli ai neamului românesc, pe acești voinici reputați în toată regiunea pentru bravurile lor, uneori pătimase dar cu manifestări de dreptate socială și națională. Îmi mai amintesc că în timpul când mai trăia și funcționa bunicul ca preot în Jebel, mereu venea la Timișoara și ne aducea de la el fel și fel de alimente necesare, ca de pildă: făină, mălai, brânzeturi, fasole, nuci, alune sau alte fructe etc.

Prețul de 2 000 de florini rezultat din vânzarea casei de la Jebel, bunicul a împărțit-o în două, dându-i jumătate mamei iar cealaltă jumătate pentru Adrian Cădariu fiul celeilalte fiice decedate, a Lucreției Pocan căsătorită cu preotul Traian Cadariu din comuna Șanovița. Adrian Cadariu s-a născut în această comună la 29 august 1893 iar la câteva luni după aceea mama sa, Lucreția Cadariu a murit în Jebel, acasă la părinți, în vârstă de numai 21 de ani, îmbolnăvindu-se de tuberculoză contactată de la soțul ei, preotul Traian Cadariu (1868 – 1898). Adrian Cadariu, unicul meu văr primar fiind minor, tutorele său legal a depus această sumă de o mie de florini la Sedria Orfanală a Tribunalului Timișoara de unde Adrian primea treptat, la stăruințele unchiului meu, avocatul Dr. Aurel Cosma, ca tutore legal al minorului, sumele necesare pentru a-și urma școala medie la gimnaziul apoi la școala superioară de comerț din Timișoara unde a trecut cu succes examenul de maturitate (bacalaureatul economic și comercial) în preajma războiului mondial din anul 1914. După moartea părinților, Adrian Cădariu a fost luat de bunica sa Elisabeta Chitescu la Timișoara, care avea case proprii în acest oraș fiind originară din suburbia Fabricului, și l-a crescut după posibilitățile ei de trai și cu banii primiți de la Sedria Orfanală a tribunalului, din suma depusă de tutorele legal și provenită de la bunicul său, Teodor Pocan. Într-o vreme a locuit Adrian și la noi, mai ales în anii când bunicul nostru a venit de la Jebel și și-a trăit ultimii ani ai vieții în casa mamei mele cumpărată de el. Bunica lui Adrian era văduva parohului Iosif Cadariu din comuna Șanovița decedat în anul 1894 deci antecesorul fiului său Traian Cadariu la biserica din această comună (tatăl lui Adrian). Bunica lui Adrian, Elisabeta Cadariu născută Chitescu a decedat în Timișoara în anul 1916 când nepotul ei era mobilizat în primul război mondial și căzut în captivitate pe frontul din Galiția. În casa noastră din „Rudolf-Gasse”, nr. 3 a mai locuit o vreme și sora bunicii lui Adrian, anume Sidonia Maniu născută Chitescu care a jucat un rol important în perioada înființării și organizării Reuniunii Femeilor Române din Timișoara fiind președinta acestei reuniuni precum și fratele acesteia, Braica Chitescu zis Cucu. În cartierul Fabric români aveau obiceiul să-i numească pe locuitorii băștinași cu o poreclă moștenită de

fiecare de la străbuni. Astfel și familia Chitescu era cunoscută după porecla de „Cucu”.

Bunicul meu, Teodor Pocan, prin prezența sa de la început ne-a adus o lumină de mângâiere în familia noastră, lipsită de căldura ce o simțeam în timpul cât trăia tatăl meu. Bunicul meu nu era fumător și nu-i plăceau țigările sau tutunul. În schimb îi plăcea să bea din când în când un păhărel de vin negru de Miniș pe care îl aduceam, copil fiind, de la o vestită cârciumă din „Herren-Gasse” de dincolo de podul „Napoleon” ce trece peste ambele brațe ale râului Bega – brațul stâng formând albia din care se desprindea ramificația de canale întortocheate spre diferite fabrici și uzine, pe la morile lor, constituite pe vremuri pentru a furniza forța motrică a apei. Paralel curgea cealaltă albie a râului Bega, pornită de la stăvilarul din dosul bisericii Sf. Ilie și pe unde se transportau lemnele aduse din pădurile dealurilor bănățene apoi, plutind pe suprafața apei, ajungeau la stația finală de lângă actualele blocuri de apartamente recent construite în zona din apropierea „Băilor Neptun”. Între aceste două albii ale Begheiului, de la stăvilar până la punctul final al captării lemnului transportate pe apă, se afla o fâșie de pământ largă de vreo câțiva metri care servea drept promenadă pentru locuitorii cartierelor din suburbia Fabricului. Pe această alee care era folosită de oameni și pentru a ajunge spre Cetate mai direct traversând cartierele fără să te împiedici de canale sau de numeroasele poduri de lemn cu morile respective de la intersecții – pe aici mă duceam de multe ori cu mama ca să-l conducem pe tatăl meu Meletie când mergea la serviciul său de la tribunal. Pentru noi era o plimbare plăcută întrucât această limbă de pământ era îngrijit amenajată, ca o alee din parc, pentru populație. În anul 1912 însă, când s-a făcut lucrările de canalizare ale Begheiului, și când s-a demolat și vechea biserică ortodoxă română Sf. Ilie, a fost săpată și aleea aceasta, eliminând pământul care forma promenada. Atunci s-a format o singură albie pentru râul Bega și au fost astupate și diversele canale ce brăzdau suburbia Fabricului. Atunci a fost astupată și albia brațului de canal ce curgea prin fața casei mele natale. Pe acest loc, completat cu pământul scos din fâșia ce servea odinioară drept promenadă pentru oameni, s-a ridicat în anul 1912 actuala biserică Sf. Ilie a credincioșilor români ortodocși din suburbia Fabricului.

În anii când locuia la noi bunicul meu Todor Pocan stătea într-o odaie mică din curtea cu mine și vărul meu primar Adrian Cadariu fiul decedatei surori a mamei mele. Formam o familie de patru ființe care se înțelegeau și se iubeau. Duceam în comun o viață plăcută pentru a risipi durerea cauzată de

moartea tatălui meu Meletie. Ne mai distram seara, pe lângă lampa cu petrol, cu unele jocuri de familie cunoscute în vremea aceea ca de pildă jocul de cărți „durac”. Ne jucăm pe „nuci” dar mama și bunicul ne lăseau de obicei să câștigăm noi, eu și Adrian. Apoi mama îl ajuta pe bunic să-și tragă cizmele din picioare. La început mă minunam că de ce purta bunicul cizme sub reverendă. Încălțăminte era de bună calitate și nu se observa sub reverendă că n-ar fi fost ghete. Explicația era că bunicul, ca mulți preoți de la țară, unde drumurile și străzile erau pline de noroi, era nevoit să poarte cizme.

În scurt timp bunicul s-a îmbolnăvit și a fost nevoit să stea la pat. Medicul a constatat că avea o „hidorfie” adică apă la ficat. Burta i s-a umflat iar medicul a venit de câteva ori s-i extragă apa de la ficat. Boala s-a agravat, a devenit incurabilă. Bunicul a murit în ziua de marți, 16 martie 1909 în vârstă de aproape 70 de ani (născut în San-Benedic la 8 septembrie 1839). A fost catafalcat în camera de la stradă, de lângă poarta casei, unde fusese catafalcat și tatăl meu. I s-a făcut o înmormântare pompoasă prohodul fiind oficiat de un sobor preoțesc de opt preoți în odăjdii. Și bunicul era îmbrăcat în sicriul de metal în frumoase odăjdii aurite. Convoitul mortuar a urmat aceeași cale până la cimitirul comunal din Calea Buziașului ca și itinerariul parcurs la înmormântarea tatălui meu adică prin actualele străzi de la casa noastră din „Ovidiu, nr. 4, „Belinschi”, „Bicaz”, Piața „Traian”, „Dacilor”, „Ștefan cel Mare”, „Calea Buziașului”. Bunicul a fost înmormântat alături de soția sa, preoteasa.

De când nu mai putea bunicul să ne aducă la Jebel diferite provizii alimentare necesare pentru traiul nostru, acestea au început să ne sosească de la ferma unchiului meu, Dr. Aurel Cosma.

Bunicul meu, Damaschin Cosma, după ce a luat în primire ferma de la Urseni (Medves) să o administreze abandonând postul de funcționar în biroul de avocat al unchiului meu Dr. Aurel Cosma, venea de obicei sau el personal sau trimitea pe un om de la fermă, în fiecare săptămână, să ne aducă în căruță atât unchiului meu, în locuința sa din casă proprie, „Baross utca”, nr. 5, azi strada „Dr. Marinescu” în cartierul Fabric, precum și nouă, la mama mea văduvă, în „Rudolf-Gasse”, nr. 3, tot ce ne trebuia din ceea ce producea gospodăria fermei. Aveam de la fermă, unchiul meu și noi, mai ales zarzavaturi proaspete și fructe de sezon în cantități suficiente, în special minunatele cireșe pietroase și vișinele amare. Într-o vreme venea de la fermă în fiecare dimineață și o femeie să ne aducă lapte proaspăt muls, uneori și brânzeturi. Distanța nu era mare. O făceam și eu pe jos într-o oră mai ales când eram elev de liceu și

făceam parte dintr-o formație de cercetași și eram antrenat să fac marșuri până în satele apropiate. Așa că o plimbare pe jos era foarte agreabilă. De la fermă era un drum direct până la „Ciarda Roșie” și de acolo pe „Calea Buziașului” până la arminția (vama comunală) de la intrarea în Timișoara. De la fermă mai era un alt drum direct, prin satul Urseni, spre Moșnița-Nouă și Moșnița-Vechi de unde era originar bunicul.

Ferma era situată de-a lungul șoselei ce lega satul Urseni de comuna Giroc și avea o întindere de la marginea vestică a satului până aproape de hotarul Girocului, cu o suprafață ce depășea două sute de jughere de pământ. Ferma se găsea între acest drum carosabil și râul Timiș. La mijlocul acestei șosele era un drum ce ducea spre conacul fermei, cu o foarte vastă curte. Calea aceasta, aparținând proprietății, era mărginită în stânga de holde cu lanuri iar în dreapta de grădinile cu zarzavaturi, flori, cu pomi fructiferi și cu o parte viticolă. Când intrai în curtea fermei, la dreapta era conacul unde locuia bunicul Damaschin Cosma și consoarta sa Malci iar în continuare clădirile grajdurilor cu vite și cai deasupra cărora era podul cu fân. În stânga porții de la intrare erau hambarele și magaziile unde se depozitau cerealele iar în continuare, în direcția satului, erau clădirile de tip rustic rezervate pentru familiile muncitorilor agricoli angajați cu titlul permanent sau anual. În fundul curții erau cocinile pentru porci, cuștile pentru câinii de pază cărora li se dădea drumul numai în timpul nopții. Erau câini foarte răi care hoinăreau noaptea și făceau rondul fermei încât nimeni nu avea curajul să se apropie de conac și de domeniu. N-am ajuns să mă împrietenesc cu acești câini și deci noaptea nu ieșeam nici eu din casă. Curtea fermei era dominată de monumentală fântână cu cumpănă e lângă care erau jgheaburile pentru adăpatul cailor și vitelor. Într-o altă parte a curții era cotarca construită cu pereți de lăteți spaționați în care să poată pătrunde curentul de aer pentru a zvânta știuleții de porumb depozitați în aceste cotărce (pătule). În colțul sudic al curții erau șoproanele cu unelte și mașini agricole și alături locul unde erau căruțele, carele și trăsurile. În special aici erau puse la adăpost mașinile pe atunci moderne pentru secerat și semănat pe care unchiul meu le cumpăraseră pentru a introduce o agricultură mecanizată, de tip american. Mai erau și alte mașini de import din America achiziționate de unchiul meu pentru a da un randament mai mare și mai avansat muncilor agricole. Aceste mașini le cumpăraseră de la firma „Karner”, unică în Timișoara, care vindea mașini americane și le avea depozitate în vasta curte a firmei sale din „Uri-utca”, azi strada „13 Decembrie”, marea arteră din fața Gării de Nord unde în prezent pe locul acestei curți au fost construite imensele blocuri de

apartamente. Noile mașini agricole au revoluționat pe atunci lumea sătenilor care le admirau și le apreciau la practica lor valoare. Nu voi mai înșira ce se afla la fermă. Voi sublinia însă că munca de productivitate a agriculturii a fost excelent condusă și administrată de bunici.

Mai târziu s-a stabilit și George Cosma la ferma unchiului meu, ca un frate mic și dornic să ducă o viață mai retrasă de lume, fiind decepționat de purtarea soției de care s-a despărțit, și mai ales fiind doborât de boala care a început să-i macine plămâni. Ca un fiu rătăcitor, s-a pocăit și s-a întors la tatăl său, bun și iertător. El a devenit un util gospodar pe lângă administratorul fermei. A învățat să conducă mașinile agricole în special cele achiziționate pentru mecanizarea agriculturii. A fost un supraveghetor autoritar dar cu blândețe amicală și cu tact în mijlocul muncitorilor agricoli. Toți îl respectau pe George Cosma care, într-adevăr, și-a schimbat viața altădată ușuratică și cu anumite predispoziții pentru un trai de plăceri. S-a lăsat de beutură și de tutun, de fumat. A venit la fermă cu gândul să-și ispășească greșelile tinereții și supărările ce le cauzase părinților, chiar și fraților săi. Am găsit printre corespondențele rămase de la tatăl meu Meletie și câteva rânduri primite de la Giuri din Turnu-Severin unde a petrecut în luna iunie 1906 cu soția Ioana o perioadă, desigur, în plăceri, că și nevasta sa, ca fată de țăran bogat, devenită doamnă, s-a complăcut să-și risipească zestrea pe lucruri inutile, pe modă și pe trai în condiții luxoase. Apoi în luna august 1906, Ioana le-a scris părinților mei din Băile-Herculane unde își petrecea singură viața în sezonul de vârf al stațiunii balneare în timp ce Giuri a rămas în România – nu știu în ce scop și pentru ce fel de interese – unde se pare că învățea niște afaceri cu banii Ioanei. Rezultatul a fost că gospodarul plugar VasIU din comuna Cerna s-a supărat în așa măsură încât a provocat divorțul între fiica sa și ginere. George Cosma nu avea altă soluție decât să se retragă la ferma fratelui său mai ales că îl amenința tuberculoza. La conacul fermei dormea într-un pat în tindă, la aer liber, ca să-și amelioreze neajunsurile boalei. În 1914, la izbucnirea primului război mondial, a fost mobilizat și înrolat în armata austro-ungară ca simplu soldat fără vreo gradăție militară întrucât George Cosma nu avea studii medii complete, nici diplomă de maturitate care să-i fi dat dreptul de a intra într-o școală de ofițeri. El a fost dus atunci cu trupa de ocupație în Bosnia pe frontul deschis împotriva Serbiei. Aici însă boala sa de piept s-a agravat așa de mult încât a fost retrimis la spitalul militar din Timișoara unde a zăcut în pat cu lungi și grele chinuri decedând în ziua de joi, 24 iunie 1915 deci după moartea tatălui său Damaschin Cosma care își dădu sufletul și el în grele suferinți la

conacul de la ferma din Urseni în ziua de vineri 22 ianuarie 1915. Moartea lui George Cosma am găsit-o înregistrată în matricolele parohiei Sf. Gheorghe din Timișoara-Fabric, azi „Piața Traian”, la poziția nr. 36/1915, cu următorul text: „Decedat 11/24 iunie 1915 de 39 de ani, supraveghetor de economie, născut în Topolovăț, a murit de pneumonie și de tuberculoză, înmormântat la 13/26 iunie 1915 de Ioan Oprea adm. paroh”. Deci „uica Giuri” a murit de pneumonie și tuberculoză fiind înmormântat de viitorul protopop al Timișorii, de Ioan Oprea, în cimitirul comunal din Calea Buziașului, alături de părinții săi și de fratele său Meletie, în groapa în care fusese înhumat anterior fratele meu Aurel în anul 1900 și sora mea Lucreția (1904).

Bunicul meu Damaschin Cosma a suferit de astmă și în preajma morții avea crize groaznice de sufocare deși se lăsase de mult de fumat. În astfel de chinuri similare a murit și fiul său Dr. Aurel Cosma în seara de vineri, 31 iulie 1931 la orele 10 suferind crize acute și vehemente de insuficiențe respiratorii și cardiace. Se pare că astmul și emfizemul meu, o boală pe care o am din tinerețe, este atavică și am moștenit-o din familie. Bunicul a murit fiind îngrijit până în ultima clipă de soarta sa, Malci. Unchiul meu a fost imediat anunțat și a plecat la ferma din Urseni să-l aducă pe tatăl său decedat la Timișoara ca să fie înmormântat, alături de soția sa Maria, în cimitirul comunal din „Calea Buziașului”. El a angajat întreprinderea de pompe funebre (Varga „Szent Margit” elso temetkezesi vallalat) din Timișoara-Fabric binecunoscută și reputată în oraș care își avea sediul aproape de casa noastră în „Tel utca”, azi strada „Renașterii”, ce făcea legătura între actuala stradă „Ovidiu” și cea a „Telegrafului”. Domnul Varga Imre, pe care l-am cunoscut și eu destul de bine pentru că trecea zilnic prin fața ferestrelor casei noastre din „Rudolf-Gasse”, cu oamenii întreprinderii lui i-a transportat corpul neînsuflețit al bunicului meu într-un frumos sicriu de metal de la conacul din comuna Medves unde murise până la biserica Sf. Ilie cea nou construită și aici a fost expus decedatul până la slujba prohodului. Ca fost dascăl confesional român ortodox i s-a făcut pioasa pomenire și și serviciul divin al înmormântării în biserica parohială a suburbiei Fabric de care ne țineam și noi. Damaschin Cosma a murit în ziua de vineri, 22 ianuarie 1915 și a fost înmormântat în ziua de duminică, 24 ianuarie după oficierea sfintei liturghii. Liturghia și prohodul s-au făcut de un mare sobor de preoți, decedatul fiind un vrednic fiu și slujitor al bisericii noastre străbune. Convoiul funerar a pornit de la biserică spre cimitirul comunal de lângă Calea Buziașului pe drumul obișnuit, pe unde fusese condus în luna decembrie 1907 și tatăl meu Meletie adică fiul lui Damaschin Cosma. Necrologul tipărit în

chenar negru și împărțit la rude avea următorul cuprins:

„Anunțăm cu adâncă durere că bunul nostru tată, socru și bunic DAMASCHIN COSMA învățător gr. Or. Român î(n) p(enzie) după lungi și grele suferinți a trecut la cele eterne în 22 ianuarie 1915 st(il) n(ou) la orele 7 p.m. în etate de 70 de ani. Rămășițele pământești ale neuitatului defunct se vor duce spre odihnă veșnică după ritul gr. Or. Română în 24 ianuarie st(il) n(ou) la orele 11 a.m. din sfânta biserică gr. Or. Română din Timișoara-Fabric la cimitirul de lângă strada Buziaș. Fie-Ți somnul lin! Aurel Cosma nepot, Dr. Aurel Cosma și George Cosma fii, Lucia noră”.

Necrologul l-a redactat unchiul meu și l-a dat întreprinderii de pompe funebre ca să-l tipărească și să-l distribuie. Printre semnatarii acestui anunț mortuar figura și mama mea, fosta văduvă a lui Meletie Cosma, deoarece ea se recăsătorise în ziua de joi, 27 februarie 1913 cu contabilul Constantin Ardelean fiul meseriașului român și prim-epitrop al bisericii Sf. Ilie, Nicolae Ardelean și al Rozaliei, locuitori și ei în „Rudolf-Gasse”.

După ce a murit bunicul meu care administra cu pricepere ferma de la Medves, găsindu-ne și în anii primului război mondial fiind mobilizat în armata austro-ungară și unchiul meu, proprietarul fermei, ca ofițer, nu a mai avut cine să se ocupe de gospodărie și de agricultură. Plata datoriilor la banca „Timișiana”, pentru achitarea creditului acordat cu ipotecă, a fost suspendată și amânată pe baza unui moratoriu legal ca și toate datoriile pe durata războiului. Dar ferma trebuia să producă și să dea cuvenitul randament pentru că proprietarul avea interes să scape de datoriile contractate. Apoi era și o obligație impusă de legi care cereau cultivatorilor de pământ recolte cât mai bune și bogate căci statul austro-ungar avea nevoie de produse agricole și de alte venituri similare pentru a-și susține războiul. Unchiul meu a fost nevoit să dea ferma în arendă realizând în loc de foloase numai pierderi. A făcut în mai multe rânduri experiențe triste până la terminarea războiului iar după Unire și-a vândut ferma ca să scape de numeroasele deficite unui țăran bogat cu numele Mioc, socrul de mai târziu al magistratului Bujor Imbroane (acesta a fost fiul cel mare al omului politic Dr. Avram Imbroane⁴³). Într-un rând s-a

⁴³Avram Imbroane (1880-1938), ziarist și om politic român originar din actualul Banat sârbesc. În 1911 s-a stabilit la Lugoj unde a publicat la „Drapelul”. În 1914 trece în România, se implică în mișcarea de voluntari. În 1918-1919 militează pentru integritatea Banatului, este solicitat în delegația noastră la Conferința de Pace de la Paris. După o scurtă trecere prin Partidul Poporului – ca mulți alți intelectuali bănățeni între care de pildă, Cornel Groșorean – va ajunge important militant al PNL.

oferit să arendeze această fermă, încă în timpul războiului, verișoara unchiului meu, fiica lui Lazăr Cosma căsătorită cu dascălul Simion Faur, pledând în favoarea ei vechea zicală că „sângele apă nu se face”. Dar în pofida acestui proverb al poporului, mătușa Vetii s-a dovedit și mai profitoare ne lăsând unchiului aproape nimic din ceea ce producea ferma. El fiind mobilizat ca ofițer și dezgustat că până și neamurile îl înșeală, s-a hotărât să-și vândă ferma. A trebuit însă să aștepte terminarea războiului și Unirea ca să-și realizeze planul de vânzare.

Amintirea lui Damaschin Cosma a fost pios comemorată după Unire prin înființarea unor așezăminte de cultură românească sau a unor alte institute similare care să-i poarte numele. Astfel printre acestea era și „Biblioteca Damaschin Cosma” de la „Casa Învățătorilor” din Timișoara, strada „Remus”, donând pentru augmentarea acestei biblioteci o mie de volume și Dr. Aurel Cosma (vezi ziarul „Nădejdea” din Timișoara, nr. 465). Voi mai aminti aici și „Casa Națională DAMASCHIN COSMA din Beregsău”, fondată și organizată în comuna unde funcționase bunicul meu ca învățător român la școala confesională greco-ortodoxă. Revista „Luceafărul” din Timișoara a publicat în nr. 6 pe luna iunie 1936 un articol cu fotografia lui Damaschin Cosma despre această „Casă Națională”.

Pentru mine însă perioadele petrecute la ferma unchiului pe lângă bunicul Damaschin Cosma, ca elev de liceu și mai ales în anii adolescenței mele, mi-au rămas în memorie ca duioase amintiri, cu nenumăratele sale zile pline de bucurii. Aproape toate vacanțele școlare, cele de Crăciun și de la Paști, dar îndeosebi marile vacanțe de vară, au fost pentru mine ocazii binefăcătoare de recreații și reculegeri, în aerul liber și tonic de la țară, unde mi-am putut reface și reconforta debilitatea mea fizică, de care sufeream de mic, de când avusesem „difteria” la nici trei ani împliniți de viață. Chiar și în cele trei vacanțe de vară, de câte o lună, petrecute în „Colonia de Copii” din comuna Nădrag, în anii 1912, 1913 și 1914, nu mi-o oferea conacul grădinile florale și gospodăria fermei administrate de bunic, unde mi-am completat timpul vacanțelor de vară. Pe atunci atât elevii cât și profesorii lor se bucurau pe deplin de vacanțele de școlare, după libera lor voie, fără să fie obligați la alte îndatoriri, ca și acum. Atunci vacanțele erau ale noastre și făceam ce doream în timpul lor. De aceea ferma de la Medves era un punct de atracție pentru mine.

Și pentru unchiul meu Dr. Aurel Cosma și pentru soția sa Lucia reprezenta această fermă de la Medves un loc de recreație în anii dinaintea războiului mondial, mai ales în lunile de vară, când grădina cu pomi fructiferi dădea

în abundență poame de sezon de excelentă calitate și când straturile cu flori împrăștiau minunate parfumuri florale. Invitau la fermă în unele după-amieze numeroși prieteni din elita intelectualilor români, așa numita protipendada personalităților marcante ale vieții publice și economice românești din Timișoara, cu soțiile și copiii lor, ca să se bucure și ei de un repaus plăcut, pe care-l putea oferi această fermă. Desigur, în acest loc și cu astfel de conveniri sociale se discutau și problemele importante ale neamului nostru și diversele interese reclamate de apărarea drepturilor poporului român din părțile timișene, precum și pentru propășirea lui. Unchiul meu era promotorul și conducătorul acestor acțiuni cu substrat național. Aici se puneau la cale nevoile directive în acest sens. Ferma constituia un paravan în dosul căruia autoritățile maghiare nu puteau bănuși sau pătrunde cu vigența lor potrivnică neamului nostru. La fermă își invita și mătușa Lucia Cosma, vestita cântăreață a românilor, doamnele din anturajul ei adică înflăcăratele soții ale frunțașilor politici cu care se consulta și pregătea noi manifestații culturale românești, concerte și petreceri cu program distractiv, la Timișoara. Grupul de excursioniști pleca din Gara de Nord a Timișorii cu trenul spre stațiunea balneară Buziaș în primele ore ale după-amiezii și nimeni nu putea bănuși că acești români încotro pornesc, lumea crezându-i că fac o călătorie de plăcere care era îngăduită oricărui cetățean. Trenul, în vremea aceea, dinaintea primului război mondial, avea traseul cel vechi și trecea prin cartierele orașului, prin Cetate și Maiere (Elisabetin). Gara Medves era a doua după Chișoda. Ajungeam cu trenul în câteva minute și apoi pe jos, de la gara locală la conacul fermei, în alte câteva minute, într-o frumoasă plimbare făcută în grup.

Când venea „domnul mare” cu goști la fermă, soția sa, mătușa Lucia Cosma pregătea acasă și aducea de la Timișoara coșul cu gustările pentru invitați, pe care le oferea în grădina cu flori și fructe a fermei, căci era foarte pretențioasă și cu gusturi rafinate, ne fiind mulțumită cu ceea ce putea da doamna Malci și „domnul bătrân”, adică bunicul, din produsele domeniului, în afară, desigur, de fructele atât de delicioase, proaspăt culese din pomi, uneori chiar de invitații cărora le făcea plăcere acest lucru. Mătușa Lucia avea acasă ca personal de serviciu două surori, una bucătăreasă pricepută și alta cameristă, însărcinată și cu dereticarea locuinței. Nu el considera ca servitoare ci le trata ca persoane devotate și discrete care cunoșteau menajul casei și tainele stăpânei. Acestea pregăteau încă de la Timișoara cele dorite de stăpân adică diversele gustări de după-amiază, sendviciuri cu salam sau șuncă precum și alte bunătăți și fursecuri pentru ceai și cozonac pentru cafea. Amândouă

veneau și ele la fermă cu invitații deodată ca să servească gustările aducându-le într-un coș în care mai puneau și tacâmurile sau farfuriile necesare. Oaspeții stăteau vreo câteva ore la fermă până la trenul de seară când se întorceau cu toții la Timișoara făcând aceiași plimbare pe jos până la gara căilor ferate maghiare, Medves.

În timpul vizitei de după amiază, doamnele și copiii lor preferau să stea cu mătușa Lucia în grădina fermei care era imensă și plină de variate plante și flori, mai cu seamă de pomi roditori încărcăți cu fructe de sezon, din care oaspeții se serveau singuri, după bunul lor plac. Domnii făceau plimbări însoțiți de unchiul meu, uneori și de „domnul bătrân”, bunicul Damaschin, pe cărările sau drumurile despărțitoare de holde și lanuri, admirând bogata recoltă agricolă sau oamenii care lucrau la seceriș sau la alte munci reclamate de agricultură în acest sezon de vară. Excursiile se făceau întotdeauna după-amiaza, într-o zi lucrătoare a săptămânii și când vremea era frumoasă, cu cer senin.

Eu, de obicei, mă găseam în vacanță la fermă când veneau astfel de invitați, în cea mai mare parte prietenii intimi și devotați sau admiratori ai unchiului sau ai mătușii, care își aduceau și copiii de vârsta mea. Eu eram considerat ca „domnul mic” și în această calitate mă ocupam de tineret, ca să le ofer distracțiile dorite, fie la pomii cu fructe, fie la plimbare pe drumul ce ducea de la conac până la malul râului Timiș, unde era o mică plajă de nisip fin, printre sălciile ce își aplecau crengile spre apa repede și curgătoare. În partea aceasta aspectul era pitoresc. Oamenii locului îmi povesteau că Timișul era pentru ei un râu primejdios fiindcă mereu le amenința holdele însămânțate pe întinsul hotarului iar pe la finele secolului trecut, prin anii 1877 și 1886 le-a inundat întregul hotar până aproape de satul Medves și de cealaltă parte a apei și satul Uliuc.

Unchiul venea regulat la ferma sa, de obicei după-amiaza, ca să vadă cum merg treburile în agricultură și ce recoltă promitea pământul. Mai ales sâmbăta după-amiaza venea ca să aducă banii necesari și mărunți pentru plata muncitorilor agricoli angajați cu ziua. Evidența contabilă o ținea bunicul și plata o făcea tot el în fiecare sâmbătă seara după terminarea zilei de lucru și după plecarea unchiului care se înapoia la Timișoara cu trenul de la sfârșitul după-amiezii.

Dumineca mă duceam cu bunicul la biserica din sat unde întâlneam, în haine de sărbătoare, pe harnicii țărani din Medves. Asistam cu bunicul meu la liturghie. Epitropul și dascălul școlii confesionale ne invitau întotdeauna în

strană, în scaunele de onoare rezervate oaspeților sau cântăreților de seamă. Unicul era deja bătrân și nu mai putea să cânte ca odinioară, în schimb eu, care învățasem „glasurile” și cântecele bisericesti, troparele și stihoavnele din „Octoih” și din cărțile tipărite cu litere cirile, de la învățătorul Nicolae Nicorescu de la școala confesională a cartierului Fabric și cantorul bisericii Sf. Ilie, eu mă încumetam să cânt în strană la stăruința localnicilor. Românii ortodocși aveau în satul acesta o biserică veche, datând de la finele secolului al 18-lea, cam din anul 1777, zidită într-un stil ca toate bisericile noastre din Banat, cu un turn înalt și țuguiat, de proporții destul de impunătoare. Mai era la Medves, cam pe la marginea de răsărit a satului, și o bisericuță romano-catolică, cu turn de lemn în formă pătrată, întrucât Medveșul avea și câțiva locuitori unguri. Grosul locuitorilor îl reprezentau românii de rit ortodox. Erau în hotarul satului mai multe ferme mici deținute de proprietari maghiari. Numai ferma unchiului era românească dar cumpărată de la un ungur.

Ași avea atâtea să povestesc despre viața mea petrecută la ferma din satul Urseni, îndeosebi din anii copilăriei mele și în special din prima perioadă a adolescenței mele, când mă complăceam ca orice „măcălău” să-mi dau aere de tânăr – dar toate aceste amintiri nu formează tematica însemnărilor prezente. De aceea închei această lungă istorisire biografică a bunicului meu, Damaschin Cosma, completată cu numeroase date intercalate privind copilăria și prima mea tinerețe, accentuând încă odată că cele mai plăcute, folositoare și distractive vacanțe le-am petrecut la ferma unchiului meu de la Urseni.

Întrucât mi-a mai rămas un spațiu liber până la finea paginei deci a primei părți a prezentului volum, mai ales că toate aceste însemnări le-am redactat direct prin dactilografie, voi mai aminti că bunicul meu, la interdicția unchiului, a continuat să trimită mamei mele, Elena Ardelean, chiar și după recăsătorirea ei, toate proviziile necesare pentru menajul culinar, precum și proviziile de iarnă produse la fermă, ca de pildă: făină, cartofi, fasole, fructe pentru compot și prune pentru magiun, în afară de poamele de sezon, pepeni și lubenițe, apoi nuci și diversele legume din recolta succesivă a grădinii. Unchiul a considerat-o pe mama mea în continuare ca pe o cumnată bună iar pe noul ei soț, un om devotat și de încredere.

Dr. Aurel Cosma-junior.

POSTFAȚĂ

Am încheiat aceste pagini care formează prima parte a însemnărilor despre unchiul meu, Dr. Aurel Cosma, cetățean de onoare al municipiului Timișoara și primul prefect român al acestui oraș precum și primul prefect român al județelor unificate Timiș-Torontal după Unire. El a fost un mare tribun al românilor bănățeni. A fost revoluționarul din toamna anului 1918 când a înființat și condus Consiliul Național Militar Român din Timișoara și a pus bazele gărzilor naționale române în județul Timiș. Activitatea sa elocventă și prestigioasă ca primul decan român al Baroului Avocațial din Timișoara și apoi ca parlamentar, deputat și senator, mai ales ca ministru de lucrări publice în guvernul de la București, a fost scoasă în evidență în chip strălucit de presa vremii. Toate amănuntele privind această activitate publică le voi dezvolta în diverse capitole și evocări sau amintiri personale care vor forma seriile următoare. Aici am rezumat numai date despre familia sa culese de mine din arhive vechi și registre de stare civilă sau matricole parohiale, privind originea familiei Cosma îndeosebi bunicii și părinții lui Dr. Aurel Cosma și despre frații săi. Am expus pe larg biografia bunicului meu Damaschin Cosma și a soției sale, mama tatălui meu Meletie, distinsa fiică Maria a macedo-românului George Panaiot, precum și datele biografice ale fraților lui Dr. Aurel Cosma, ale lui Meletie și George, completate cu lămuririle istorisite de bunicul meu, de unchiul Aurel și în special de mama mea Elena recăsătorită cu al doilea soț, Constantin Ardelean. Mama mea, fostă văduvă a lui Meletie Cosma, actualmente Elena Ardelean, mai trăiește și azi în vârstă de 96 de ani trecuți și este uimitor de sănătoasă, lucidă la minte și de o judecată logică, putând și acum să-mi evoce cu plăcere și duioșie amintirile ei din prima căsătorie. Acestea le-am notat în paginile următoare printre rândurile cuprinzând datele biografice ale bunicului Damaschin. În ultima parte a prezentului volum sunt adunate de-a valma și fără sistematizare metodică, dar în expunere fidelă, diferitele amintiri personale din copilăria și din adolescența mea

Timișoara, septembrie 1977

Dr. Aurel Cosma-junior

ANEXA II

Date privind bunica mea, Maria

căsătorită cu Damaschin Cosma învățător confesional român în Beregsău
precum și despre părinții ei¹

Aurel Cosma

Eram copil când a murit bunica mea Maria Cosma dar îmi aduc aminte de acest jalnic eveniment care l-a îndurerat zguduitor pe bunicul meu, Damaschin Cosma, învățător în pensie care locuia în vremea aceea cu chirie într-o locuință de două camere, cu ferestrele la stradă în imobilul parter fără etaje în strada „Trei Crai” („Drei König” Gasse) zisă „Haron Kiraly utca”, astăzi „Strada Bicaz”, nr. 21. Bunica mea Maria Cosma a decedat în vârstă de 58 de ani la orele 11 în ziua de joi, 2/15 decembrie 1904 și a fost înmormântată în sâmbăta de 4/17 decembrie 1904 în cimitirul comunal din cartierul Fabric de pe calea Buziașului unde își are și acum mormântul alături de ceilalți membrii ai familiei.

Prin reforma administrativă a fostului stat maghiar, starea civilă a populației Ungariei era evidențiată și ținută începând din anul 1894 de primăriile orașelor sau comunelor. Anterior și concomitent și de atunci încoace, în continuare erau înregistrate cazurile de stare civilă adică nașterile la botez, cununile și decesele, și în matricolele din registrele purtate de parohiile respective.

Am cercetat în arhiva stării civile a primăriei municipiului Timișoara actele înregistrate la moartea bunicii mele Maria Cosma. Am găsit următoarea înregistrare în limba maghiară pe care o transcriu în românește.

„Declararea morții Mariei Cosma la ofițerul stării civile din Timișoara.

Datat în Timișoara la 16 decembrie 1904. S-a prezentat în fața subsemnatului substitut al ofițerului stării civile, Dușan Cosma de profesie funcționar la tribunalul regal, domiciliat în Timișoara II, Str. Rudolf, nr. 3 și pe care subsemnatul substitut al ofițerului stării civile îl cunoaște personal, care a anunțat următorul caz de moarte:

¹ Acest text, inevitabil, face adeseori referiri la aceleași evenimente și la aceleași persoane ca și cel dedicat bunicului, Damaschin Cosma de aceea și notele de subsol, explicative sunt cu mult mai puține.

Numele de familie și de botez a decedatei: soția lui Damaschin Cosma născută Maria Panajoth, religia greco-ortodoxă, situația: soție de învățător pensionat, locuința: Timișoara II, str. Trei Regi (Harom Kiraly utca), nr. 3, locul nașterii: Timișoara, vârsta: 59 de ani, numele de familie și de botez al soțului: Damaschin Cosma, numele de botez și de familie, ocupația și domiciliul tatălui: decedatul George Panajoth proprietar de pământ în Beregsău, mama: decedata soție a lui George Panajoth născută Maria Vucovits din Beregsău, locul morții locuința decedatei, momentul morții: 15 decembrie 1904, ora 11 dimineața, cauza morții: apoplexie cerebrală (veres agygyuta), observație: declarantul i-a spus că decedata i-a fost mamă. Citindu-se, s-a aprobat și s-a semnat: ss Ștefan Schul substituit de ofițer al stării civile, ss Dușan Cosma. Numărul matricolei: 1298/1904, fila 199”.

Despre înmormântarea bunicii mele Maria Cosma am găsit publicată următoarea informație în ziarul românesc din Timișoara, în nr. 11 din duminica de 12/25 decembrie 1904 – anul I – din gazeta „Dreptatea” și „Lumina Poporului”.

„+Maria Cosma n. Panaiot, soția d-lui învățător pens(ionat) Damaschin Cosma și mama d-lui avocat Dr. Aurel Cosma, a răposat aici, în Timișoara, în 2/25 decembrie 1904 în etate de 58 de ani. În mormântarea i s-a făcut sâmbătă după amiază la orele 2, la care a participat toată inteligența română din loc și mulți de la sate. Funerariile le-a celebrat dl. prot. Dr. Traian Putici cu asistența d-lor preoți Teodor Pocan din Jebel și Iosif Matei din loc și a d-lor învățători Nicolae Nicorescu din loc, Simion Faur din Chisetău și Gheorghe Caba din Moșnița. În biserică, după serviciul obișnuit, dl. protopop a ținut o vorbire funebrală pătrunzătoare, arătând ce soție nobilă, mamă bună și iubitoare și creștină adevărată, a fost adormita în Domnul. Conductul funebru a fost aranjat de societatea „Pietas” de aici; frumosul sicriu de metal era dus de o trăsură de gală cu 4 cai iar mulțimea de cununi a fost așezată pe trăsură separată. Cum defuncta s-a bucurat de stima tuturor care o cunoșteau, toți s-au grăbit să o petreacă pe drumul cel din urmă și așa înmormântarea aceasta a fost una din cele mai frumoase și impozante. Dumnezeu să o odihnească n pacc iar celor cu jale să le dea mângăiere și tărie sufletească ca să poată suporta marea pierdere ce au îndurat”.

În vremea aceea bunicul meu Damaschin Cosma, ca învățător trecut la pensie, își petrecea zilele lucrând în biroul de avocatură al fiului său Dr. Aurel Cosma care își avea cancelaria la etajul întâi alături de banca „Timișana”, ca avocat al acestui institut bancar, în vechea și istorica proprietate a familiei

Mocioni. În această casă, tot la etajul întâi, își avea anterior unchiul meu Dr. Aurel Cosma, și locuința, după ce s-a căsătorit în anul 1894 cu Lucia Cosma, fiica marelui om politic român din Ardeal și deputat în parlamentul Ungariei de altădată, a lui Partenie Cosma, director general al băncii „Albina” din Sibiu, - deci înainte de a-și cumpăra casa din cartierul Fabric, unde a trăit până la moarte. De când era văduv, bunicul Damaschin venea să mănânce la noi pentru că îi plăcea cum gătea mama bunătați culinare învățate de la decedata bunică, soacra sa, care era o foarte bună gospodină dar mai ales pentru că se simțea bine în familia noastră fără pretenții de etichetă și într-un mediu de intimă comoditate. La celălalt fiu al său, la unchiul meu avocat, căsătorit cu Lucia Cosma, se ducea mai rar deși era angajat ca funcționar în biroul său de avocatură, întrucât mătușa mea Lucia îi inspira respectul ce se datora unei fiice de mare om, vestit în toată românimea, pretutindeni. Lucia Cosma avea o deosebită considerație pentru decedata ei soacră, poate că o considera de origine nobilă dar mai ales pentru că era o femeie distinsă și cultă, cu o ținută demnă și impunătoare. Lucia avea chiar o afecțiune și o stimă pentru mama soțului ei. În repetate rânduri mi-a mărturisit-o ulterior. Mi-a confirmat-o și mama mea.

Bunica mea Maria Cosma era născută la 17 septembrie 1846 în Timișoara iar sora ei mai mică, Ecaterina era născută tot în Timișoara la 23 noiembrie 1848, căsătorită cu funcționarul sârb Mihai Petrovici (1844–1890) și a decedat ulterior, la 6 iunie 1913 în Timișoara. Erau fiicele lui George Panaiot din Beregsău. Bunicul meu se lăuda cu drept cuvânt că soția lui era din neamul vestit al Panaioiților originar din părțile albaneze ale Macedoniei din care se trăgea și familia Mocioni. Iuliana Panaiot (1787-1858) era căsătorită cu Ioan Mocioni. Damaschin Cosma, bunicul meu, ne povestea în familie cum a cunoscut-o pe fiica lui George Panaiot care era fratele nobilei stăpâne a domeniilor Vucovici din Beregsău adică a Ecaterinei Vucovici născută Panaiot. Când a venit ca tânăr învățător în comuna Beregsău la începutul anului 1866 a întâlnit la curtea domeniilor pe văduva lui George Panaiot cu cele două fiice ale sale, pe domnișoarele Maria și Ecaterina Panaiot. S-a îndrăgostit de cea mai mare și s-a căsătorit apoi cu Maria Panaiot în ziua de 13 noiembrie 1866, stil vechi. La Beregsău a stat până la finele anului 1871 când a fost ales de popor ca învățător în Ghiroda, aproape de comuna Moșnița Veche de unde era el de naștere. Mama soției sale era tot Maria din neamul Vucovici care s-a atașat după cununie de fata ei măritată cu dascălul român iar mai târziu i-a urmat la domiciliul lor din Ghiroda unde a și murit. Am găsit înregistrat decesul

ei în protocoalele parohiei Ghiroda, înscris făcut de parohul comunei, Petru Anca, care a și înmormântat-o în cimitirul din Ghiroda. Am extras din acest registru pentru morți următoarele date: Maria, soția răposatului George Ioan Panaiotu de 49 de ani, decedată la 16 martie 1873 stil vechi (28 martie stil nou), născută în anul 1824 în satul Petarda adică Claria (Klaryfalva). Satul acesta era situat aproape de Beregsău, în zona dintre comuna Checea și Chichinda. Am aflat că ea era în serviciul domeniilor Vucovici din Beregsău unde l-a cunoscut pe soțul ei George Ioan Panaiot administratorul moșiei numit pe atunci „provisorul” întregii averi a nobilei familii. Doar sora sa era căsătorită cu nobilul stăpân al moșiei adică Ecaterina Panaiot cu Vucolus Vucovici. Am cercetat și registrele parohiale din comuna Beregsău unde am aflat înscris la matricola 45/1867 decesul lui „George Panaiot care a murit în vârstă de 64 de ani la 20 iunie 1864, proprietar de pământ, născut la Timișoara”. El a fost înmormântat în cimitirul din comuna Beregsău. Am cercetat după aceea alte surse documentare și am găsit că George Panaiot era născut la Timișoara în ziua de 1 aprilie 1799 stil vechi și a venit la Beregsău în anul 1826, unde și-a trăit restul vieții alături de sora sa iubită, Ecaterina Panaiot, pe întinsele domenii din Beregsău, proprietatea lui Vucolus Vucovici, nobilul domn al comunei. Ecaterina Vucovici l-a adus pe fratele său George Panaiot de la Timișoara ca să le administreze și să le conducă domeniile.

George Panaiot era deci originar din Timișoara. Pe atunci, în anul 1826, când a venit la Beregsău și s-a stabilit lângă sora sa, avea vreo 27 de ani, un tânăr cultivat la școli germane din Timișoara și apoi la Viena, necăsătorit și distins. Vorbea și scria deci bine limba germană la modă în vremea aceea în familiile de elită. Desigur, știa foarte bine limba sa maternă, pe cea română, precum și limba sârbească întrucât fiind greco-ortodox de religie, biserica română era pe atunci încă sub dominația ierarhiei sârbești. Mediul în care a trăit toată viața purta vădită amprenta a ortodoxiei și a nobilimii. La Beregsău a devenit un om stimat și iubit de toată populația în cea mai mare parte românească. Era energic dar bun și blând, încrezător în oameni. Pe mulți i-a ajutat din propria sa avere împrumutându-i cu bani și alte ajutoare materiale, lăsând în urma sa numeroase încurcături soției și ficelilor sale, mai ales unele procese câștigate de neamuri. A fost un bărbat corect din toate punctele de vedere. Domeniile cumnatului și sorii sale le-a administrat cu pricepere și cinste. La curtea nobilă a stăpânilor săi a cunoscut-o pe viitoarea sa soție, pe Maria din neamul Vucovici, pe străbunica mea care era și ea în serviciul domeniilor. După aceea fetele ei, bunica mea Maria și sora ei Ecaterina, au crescut în

mediul și atmosfera de înaltă societate de la această moșie, dobândind o aleasă educație și cultură în limbile română, sârbă și germană. De aceea și bunica mea Maria Cosma avea un scris frumos și corect dar avea îndeosebi multe cunoștințe în diverse discipline de învățatură, o cultură generală puțin obișnuită în vremea aceea la o secție de dascăl român, și în special aptitudini și pricepere de bună gospodină. După moartea stăpânei Ecaterina Vucovici și apoi în urma decesului fratelui ei George Panaiot, văduva Maria Panaiot a rămas cu cele două fete, singură și părăsită, neajutorată și lipsită de avere, cu toate că George era și el mare proprietar de pământ. Bunurile sale au ajuns pe mână altor rude și oameni cărora le acordase credit și diferite foloase, le dăduse și bani erau uzufruct de pământ. În această situație deplorabilă și neajutorată, soacra bunicului meu, a învățătorului Damaschin Cosma, era bucuroasă de venirea tânărului dascăl român, curajos și plin de încredere, când a putut să-și mărite cu el pe fiica cea mare, pe Maria Panaiot.

Ecaterina Panaiot, sora lui George Panaiot, era căsătorită cu Vucolau Vucovici nobilul proprietar al domeniilor din comuna Beregsău. Acesta era fiul lui Sava de Vucovici, proprietarul anterior al moșiei de la care a moștenit Vucolau Vucovici domeniile din Beregsău, după ce s-a căsătorit cu Ecaterina Panaiot. Am găsit și înregistrarea morții lui Jovan de Vucovici care a murit în Timișoara la 21 mai 1828 stil vechi, decesul fiind înscris în protocoalele episcopiei sârbești din Timișoara-Cetate la nr. 217/1828, articola VII cu următoarea însemnare: „Ioan de Vucovici proprietar al satului Beregsău a murit în ziua de 20 mai 1823 și s-a înmormântat la 22 mai la Beregsău în cripta familiară situată la biserică”. Iar în registrul pentru morți al parohiei comunei Beregsău am aflat înregistrat la 21 mai 1828 acest deces de la Timișoara sub nr. 461/1828. Înmatricularea morții lui Ioan de Vucovici a făcut-o parohul din Beregsău când a fost adus corpul neînsuflețit ca să fie depus în cavoul familiar de la biserica din Beregsău și Vucolau Vucovici, căsătorit cu Ecaterina Panaiot iar înregistrarea morții sale a fost trecută în matricola pentru decedați a parohiei din Beregsăul-Mare sub nr. 707/1829 acesta decedând la Timișoara în ziua de 18 decembrie 1829 stil vechi adică 30 decembrie stil nou. Este de notat că toate parohiile ortodoxe greco-orientală, cum erau cele ale bisericilor române și sârbe, se făceau înscrierile în matricolele de stare civilă cu data, după calendarul iulian adică după stil vechi, în timp ce parohiile bisericilor catolice, ce se țineau de Vaticanul de la Roma, operau aceste înregistrări după calendarul gregorian deci după stilul nou folosit în actele emise pe tot cuprinsul imperiului austriac și în țările din apus. Diferența între aceste două

calendarare varia de la un secol la altul crescând cu câte o zi în veacul următor. Astfel, în secolul al 18-lea de la 1701 până la 1800 diferența era de 12 zile, ea fiind exprimată de exemplu = 1 ianuarie stil vechi (iulian) fiind egal cu 12 ianuarie stil nou (gregorian). Tot astfel în secolul următor, din anul 1801 până în anul 1900, diferența a devenit de 13 zile adică în toată perioada veacului al 19-lea de pildă 1 ianuarie stil vechi (iulian) era socotită după stilul nou (gregorian) ca fiind ziua de 13 ianuarie. În secolul al 20-lea, de la 1901 până la anul 2000, această diferență a devenit de 14 zile, calculându-se de exemplu 1 ianuarie stil vechi echivalent cu 14 ianuarie stil nou. Dar în secolul al 28-lea s-a adoptat aproape pretutindeni stilul nou, cel introdus de Papa Gregorie, el devenind calendarul oficial în cele mai multe țări cu populația creștină. Mai fac excepție de la această regulă așa numiții „stiliști”, îndeosebi clerul ortodox recalitrant al unor biserici greco-orientale, prin care și habotnicii călugări de la muntele Athos care și-au păstrat cu sfințenie tipicul și ritualul tradițional cu respectarea calendarului vechi, introdus de reforma împăratului roman Iuliu Cezar adică stilul iulian.

Ecaterina Panaiot a rămas deci văduvă la vârsta de vreo 35 de ani, femeie încă tânără, cu o fetiță, Maria Vucovici, rămasă în viață căci prima ei fetiță, Sofia, îi murise chiar cu câteva luni înainte de nobilul ei soț Vucolau de Vucovici. L-a avut însă pe lângă ea pe bunul ei frate George Panaiot de o vârstă cu vreo patru ani mai mică care i-a rămas credincios până la moarte și s-a ocupat cu toată gospodăria moșiilor și conacului. Ecaterina Panaiot s-a căsătorit, cum era pe atunci obiceiul în familiile de nobili, la o vârstă foarte tânără. Nu avea la cununie decât vreo 15 ani. Am găsit această căsătorie a lui Vucolau de Vucovici cu Ecaterina Panaiot înregistrată în matricola parohiei ortodoxe din Tmișoara-Cetate iar cununia a fost celebrată în catedrala sârbească a episcopiei în ziua de 22 august 1809 stil vechi (3 septembrie 1809, stil nou). Din această căsătorie au rezultat două fete și anume: Sofia Vucovici născută în Beregsău la 22 ianuarie 1811 stil vechi (3 februarie stil nou), exact la doi ani după căsătorie. Fata le-a murit însă la 30 august 1829 stil vechi (11 septembrie stil nou), cu vreo trei luni înainte de tatăl ei când împlinise frumoasa vârstă de 18 ani. A doua fată s-a născut în ziua de 11 august 1816 cu numele de Maria Vucovici adică după stilul nou la 23 august dar nici aceasta n-a avut norocul să trăiască decât vreo 26 de ani, fiind decedată la 5 februarie 1842 stil vechi (17 februarie stil nou) după cum rezultă din matricola pentru decedați sub nr. 405/1842 a parohiei Beregsăul-Mare.

George și Ecaterina erau copiii lui Ioan Panaiot care era căsătorit cu Elena și care a mai avut cu ea și alții copii. Pe aceștia i-am găsit înregistrați în matricolele pentru botezați la parohia sârbească din Timișoara-Cetate, păstrate la episcopia sârbească, în lipsă de arhieru titular și administrată de protopopul Slobodan Kostici, în perioada dinaintea celui de-al doilea război mondial în anii 1941-1942 când am cercetat arhiva.

Am scos din tomul IV al botezaților următoarele nașteri de copii, fete și băieți, ai lui Ioan Panaiot și ai soției sale Elena, desigur, toate înregistrate cu data stilului vechi (iulian):

1. La 17 ianuarie 1795 st.v. s-a născut prima fiică, Catherina, naș fiind la botez Ioan Jifkovici iar preotul care a botezat-o era Ștefan Branovac. Aceasta era Ecaterina Panaiot căsătorită apoi cu Vucolau Vucovici din Beregsău.

2. La 1 aprilie 1799 st. v. s-a născut George Panaiot tată fiind înregistrat Ioan Teodor Panaiot și mama Elena iar naș la botez același Ioan Jifkovici și preotul care l-a botezat, tot parohul Ștefan Branovac.

În tomul V al botezaților i-am găsit înregistrați, în continuare, pe următorii copii ai lui Ioan T. Panaiot și ai soției sale Elena, tot în arhiva parohiei sârbești din Timișoara-Cetate:

3. La poziția 17: Maria Panaiot născută la 9 iulie 1800 st.v. naș la botez, Jovan Jivkovici, părinți. Ioan Panaiot și soția sa Elena, botezată de protopopul Constantin Șuboniu.

4. La poziția 75: Elisabeta Panaiot născută la 21 septembrie 1801 st. v., naș la botez - Pavel Jifkovici, părinți: Ioan Panaiot și soția sa Elena, botezată de capelanul Mihailo Craiovan.

5. La poziția 138: Alexandru Panaiot născut la 23 decembrie 1802 st.v. – naș la botez, Jovan Jifkovici, părinți: Ioan Panaiot și soția sa Elena, botezat de protopopul Constantin Șuboniu.

6. La poziția 299: Constantin Panaiot născut la 23 aprilie 1805 st. v. – naș la botez Jovan Jifkovici, părinți: Ioan Panaiot și soția sa Elena, botezat de capelanul Ioan Petrovici.

Am mai găsit în alte evidente de stare civilă ecleziastică și pe următorii trei copii ai lui Ioan Panaiot și ai soției sale Elena, fără înregistrarea zilelor de naștere, și anume pe fii lor Teodor Panaiot și pe Kuzman Panaiot precum și pe fiica lor Natalia Panaiot căsătorită apoi cu „von Widak”. Despre acești nouă copii ai lui Ioan T. Panaiot și ai soției sale Elena avem deci cunoștință din documente cercetate de mine.

Investigând mai departe arhiva parohiei de la catedrala sârbească din Timișoara-Cetate, am găsit înregistrată, în volumul II, și nașterea lui Ioan Panaiot adică a tatălui străbunicului meu, George Panaiot.

Ioan Panaiot, „fiu legitim a lui Teodor Panaiot și Ana”, s-a născut la 24 noiembrie 1771 st. v. (5 noiembrie, stil nou) în Timișoara, naș la botez fiind „Ioan fiul lui Nicolae Bozagia din Mehala” iar preotul care l-a botezat: Chiril Alexandrovici.

Teodor Panaiot adică bunicul străbunicului meu George Panaiot, era o figură de vază a Timișorii de altădată, cu mare prestigiu și importanță în viața publică și economică a orașului. În actele rămase după moartea bunicii mele Maria Cosma am aflat și unele obiecte și hârtii care atestau rolul jucat de familia Panaiotilor în trecutul Banatului, în special al orașului nostru, Timișoara. Este suficient să evoc că Iuliana Panaiot, născută în anul 1787 și decedată la 2 iulie 1858 st. v. era căsătorită în anul 1805 cu Ioan Mocioni, strămoșii vestitei familii Mocioni din Banat. Prin ascendență comună am fost deci și eu înrudit cu această familie originar tot macedo-română deci cu Andrei² și Alexandru Mocioni de Foeni care au desfășurat în secolul al 19-lea o însuflețită activitate pentru promovarea intereselor poporului nostru din Banat și pentru dobândirea drepturilor sale nesocotite de stăpânirile străine de neam. Despre Teodor Panaiot am descoperit interesante date privind anul 1790 când a fost propus ca să fie numit senator al orașului Timișoara adică atunci când au fost desemnați cei 6 senatori și 30 de consilieri. Astfel pe lista celor 6 senatori ai comunității ilirice (ortodoxe) era propus să fie numit și comerciantul Teodor Panaiot. Ceilalți erau: Ioan Jifkovici producător agricol, Axente Ivacovici funcționar la Magistratura orașului Timișoara precum și comercianții Toma Vuici, Dinga Trstenik și Glegor Borchici. În vechiul registru principal „Castrum civium”, păstrat sub lacăte ferecate în arhaicul tezaur cu blindaj al fostei primării municipale, am găsit introdus printre cetățenii cetății Timișoara și pe Teodor Panaiot la anul 1772 admis atunci ca să-și exercite ocupația de comerciant iar pe „dominus Ivacovici Axente, iliric, la anul 1794” ca funcționar al Camerei orașului deci al Primăriei venit din Petrovce (Sirmium). Tot în acest registru, „Castrum civium”, era trecut ca locuitor cu drept de cetățenie a orașului Timișoara și „dominus Zsivkovici Ion, greco-neunit, la anul 1790” care a fost naș la botezul copiilor lui Ion Panaiot. Iar la anul 1830 era înregistrat Constantin

² Andrei Mocioni de Foeni (1812-1880), militant pentru emanciparea românilor din Imperiul Habsburgic, membru în Senatul Imperial (1860-1867), apropiat colaborator al lui Andrei Șaguna pentru separațiunea bisericească și înființarea Mitropoliei Românești din Imperiu.

Panaiot, fiul lui Ion Panaiot, cu ocupația de comerciant, în calitate de cetățean al orașului Timișoara, figurând deci în evidența „Castrum civium”. Probabil și preotul român Vasile Murgulovici de la biserica ortodoxă din Beregsău de pe vremea dăscăliei bunicului meu, Damaschin Cosma, era rudă cu pantofarul Eftimie Murgulovici originar din Beregsău și venit la Timișoara unde era admis și înscris ca cetățean în „Castrum civium” la anul 1882. L-am aflat aici înregistrat și pe Constantin Panaiot, după cum am arătat mai sus, în dreptul anului 1830, cu ocupația de comerciant, care era identic cu fiul lui Ion Panaiot născut în Timișoara la 23 aprilie 1805 st. v. Pe parcursul investigațiilor mele am lămurit și unele date privind alți copii ai lui Ion Panaiot. Astfel, Kozma I. Panaiot și-a făcut în anul 1830 școala la Timișoara și apoi la Budapesta unde i-am pierdut urma iar Teodor I. Panaiot s-a mutat la Novi-Sad și în anul 1842 a solicitat cetățenia austriacă.

Teodor Panaiot a mai figurat cu semnătura și sigiliul său de ceară pe lista celor 11 cetățeni ai Timișorii pe plenipotența dată la 14 iunie 1790 lui Simion Petrovici ca să-i substituie la Dieta din Pojon (azi Bratislava) și să-i reprezinte acolo, susținând în numele lor interesele orașului. Iar pe o altă procură am găsit pusă și semnătura lui Teodor Panaiot alături de alți opt cetățeni fruntași ai orașului Timișoara dată la 18 iunie 1790 care mai purta și semnătura altor delegați de vază, câte doi din comuna Sânicolaul-Mare, doi din Lipova și trei din Ciacova, aceasta fiind adresată lui Vasile Nicolici, directorul școlilor naționale și aceluiași Simion Petrovici, ca să-i reprezinte împreună cu alții la Majestatea Sa Împăratul în chestiunile privilegiilor naționale.

Se pare că fiul acestui Teodor Panaiot și al Anei adică Ioan Panaiot, căsătorit cu Elena și având mai mulți copii, a fost un comerciant foarte bogat, cu bună stare materială, îndeosebi un om de o înaltă poziție socială întrucât și-a putut mărita prima lui fiică, pe Ecaterina Panaiot, cu fiul vestitului Sava Vucovici (1740-1811)³. Se știe că după introducerea „Urbariului”, împăratul Iosif al II-lea dăduse dispoziție să fie vândute la licitație publică unele domenii din Banat pentru a-și crea astfel noi și mari financiare pe seama tezaurului imperial. În temeiul acestui ordin imperial au reușit să cumpere întinse moșii unii oameni cu avere printre care sârbi și macedo-români, în special foști negustori stabiliți în această parte a Ungariei. Deodată cu achiziționarea acestor domenii, noii proprietari au dobândit și titlul de nobil. Așa a devenit

³ Sava Vucovici, născut la Mostar în 1740, este unul din donatorii cei mai importanți (20000 de florini) pentru Marele Gimnaziu de la Novi Sad, domn de pământ la Beregsăul Mare, a decedat la Novi Sad în 1811.

bogatul sârb Sava Vucovici, originar din Novi-Sad, stăpânul latifundiilor din comuna Beregsăul-Mare, fiind totodată înnobilit. Tot astfel au ajuns negustorii macedo-români, frații Constantin, Ioan și Nicolae Popovici cunoscuți sub numele de Mocioni, să cumpere domeniul imperial din comuna Foeni și să dobândească titlul de nobili pe la anul 1783.

Sava Vukovici (1740-1811) era unul din cei 3 frați, din părinți ale căror nume n-am mai căutat să-l cercetez, dar am descoperit că era primul născut la Novi-Sad înainte de plecarea familiei la Fiume (azi Rjeka), orașul de port din nord-estul Mării Adriatice. Era deci născut în anul 1740 în orașul Ujvidek (Neoplanta) căruia sârbii îi spuneau Novi-Sad. Sava Vukovici s-a căsătorit cu Sofia Iovanovici Șakabent rudă cu mitropolitul Șakabent. Familia sa a trăit o vreme în orașul Fiume unde s-au născut ceilalți doi frați ai săi. Acești Vukovici au fost fondatorii bisericii ortodoxe sârbești din Fiume precum și ai palatului parohial de acolo, cu numeroase locuințe pentru închiriat, ca să poată aduce venituri suficiente și necesare întreținerii bisericii. Unul din întemeietorii acestor așezăminte bisericesti ale sârbilor din Fiume era și fratele Teodor Vukovici, născut în acest oraș, căsătorit apoi cu Ana Sumlyai și a doua oară cu Maria Petrovici. N-am cercetat să aflu câți copii a avut acest Teodor Vukovici, frate cu Sava Vukovici dar am găsit că din prima căsătorie nu avea copii iar din a doua căsătorie cu Maria Petrovici i se născu la 30 octombrie 1811 st. v. la Fiume vestitul Vukovics Sebo adică Sava Vukovici care a jucat un rol important în revoluția lui Kossuth Lajos din anii 1848-1849 fiind comisarul guvernului revoluționar maghiar pentru regiunile de sud ale Ungariei, în special pentru Banat⁴. Familia revoluționarului Vukovici Sebo s-a stabilit și ea la Beregsău după achiziționarea de către Sava Vukovici, fratele cel mare, a domeniilor din această comună, unde părinții lui Vukovics Sebo au cumpărat și ei pământuri, separat de domeniile nobilitare. Cel de-al treilea frate, Alexandru Vukovics, născut și acesta la Fiume, s-a căsătorit apoi cu Elisabeta Miodragovici dintr-o familie nobilă de la Petrovaselo de lângă Recaș, comitatul Timiș. Aceștia nu au avut copii sau urmași.

Sava Vukovici, cel mai mare dintre frați a reușit să-și cumpere domeniile imperiale de la Beregsăul-Mare fiind apoi distins cu titlul de nobil și primind în anul 1791 emblema nobilitară precum și diploma. Amintirea lui Sava Vukovici a fost însă eternizată îndeosebi la Novi-Sad unde fondase gimnaziul

⁴ Sava Vucovici (1811-1872), împuternicit al guvernului revoluționar maghiar pentru Banat la 1848 apoi, în 1849, ministru de justiție. După capitularea de la Șiria, s-a refugiat în Anglia.

sârbesc din orașul său natal „Osnovno pismo srbske gimnazije Novosadske” (din scrisoarea de la 14 ianuarie 1810 a lui Sava Vukovici). Fără îndoială că Sava Vukovici avea interese și afaceri cu lumea ilirică din Timișoara deci și cu marele comerciant Ioan Panaiot de origine macedo-română și de religie ortodoxă făcând parte din elita comunității ilirice. Așa și-a găsit fiul său, Vucolai Vukovici, pe viitoarea soție, Ecaterina Panaiot, fiica cea mai mare a lui Ioan Panaiot, cu care s-a căsătorit în catedrala episcopiei sârbești din Timișoara-Cetate în ziua de 22 august 1809 st. v. După doi ani, murind Sava Vukovici, a devenit nobilul proprietar al domeniilor din Beregsău fiul său Vucolau Vukovici și stăpână Doamna Ecaterina Vukovici născută Panaiot (sora mai mare a străbunicului meu, George Panaiot). Am găsit printre diversele relicve strămoșești ale unchiului meu, Dr. Aurel Cosma senior și câteva amintiri sau obiecte rămase de la bunica mea, Maria Cosma, pe care le primise de la Ecaterina Panaiot, ca de pildă un serviciu cu pahare de cristal dăruite de guvernul Serbiei, de principele Obrenovici, cu emblema dinastiei imprimată în cristal.

Nu voi povesti aici întâmplări sau aspecte, nici în chip sumar, auzite de la bunicul meu, Damaschin Cosma, despre conacul și curtea de la domeniile din Beregsăul-Mare sau privind viața stăpânei nobile. Am găsit, printre alte lucruri, în zestrea bunicii mele Maria Cosma și stema heraldică frumos ornamentată în culori, a emblemei pe care era înscris numele Ecaterinei Panaiot văduva nobilului domn Vucolau Vukovici. Bunica mea și sora ei Ecaterina și-au trăit tinerețea în această ambianță alături de nobila și distinsa stăpână învățând împreună cu mama lor Maria Panaiot trebuincioase cunoștințe pentru viață, în special cum să se comporte în societate și față de oameni. Și-au format o cultură din lecturi utile și conversații. Au învățat să scrie și să vorbească în mod corect în limbile uzuale pe atunci în aceste părți timișene în românește, sârbește și îndeosebi în nemțește, mai puțin însă în ungurește. În același timp au fost atașate cu toată afecțiunea și devotamentul față de locuitorii din comună, față de popor, și mai ales față de slujbașii domeniilor. Dragostea, admirația și devotamentul lor față de Ecaterina Panaiot măritată Vukovici erau pătrunse de aceleași sentimente calde și sincere pe care le nutreau față de sora sa George Panaiot, tatăl bunicii mele. Erau atașate de biserica străbună a românilor din Beregsăul-Mare ca și George Panaiot. Acesta a și făcut multe donații bisericii ortodoxe române încă din vremea după ce se stabilise aici în anul 1826 la chemarea sorei sale Ecaterina Vukovici. Beregsăul-Mare era o comună locuită de români iar Beregsăul-Mic, de alături, le vreo zece

kilometri distanță, îndeosebi de țărani de naționalitate sârbă. Locuitorii din Beregsăul-Mic nu aveau biserica lor ci veneau la slujbele oficiate în biserica din Beregsăul-Mare construită de români în anul 1793 dar dominată de ierarhia ecleziastică sârbească din perioada aceea întrucât sârbii stăpâneau toate bisericile ortodoxe din Banat până la despărțirea ierarhică sub primul mitropolit român, Andrei Șaguna, când s-a înființat arhiepiscopia ortodoxă română la Sibiu, de care aparțineau apoi și bisericile românești eliberate și separate de conducerea arhierilor și clerului sârbesc.

Am văzut în biserica ortodoxă din Beregsăul-Mare o Evangheliie legată în argint și aur, editată în 1859 în Sibiu de mitropolitul Andrei Șaguna, donată de tatăl bunicii mele, de George Panaiot, în amintirea și pentru memoria sorei sale Ecaterina Vukovici decedată aici la 31 decembrie 1855 stil vechi (12 ianuarie 1856, stil nou). Pe ultimile file, libere ale Evangheliei au fost scrise de mâna donatorului următoarele rânduri, cu litere de dimeniuni mari, în limba germană și pe care le-am tradus și transcris mai jos în limba română:

„Amintire. Această sfântă Evangheliie greco-neunită și platoul de pâine le-am donat bisericii greco-neunite din Beregsău eu, subsemnatul, ca frate îndurerat al decedatei Ecaterina Vucovici moșiera Beregsăului, pentru mine și pentru frații mei Constantin și Kuzman Panaiot precum și pentru sora mea Nathalia măritată Widak, apoi pentru ruda Maria Filcz și anume ca să fie folosite de rital greco-neunit în amintita biserică. În timpul acesta au fost preoți greco-neuniți domnii: Vasilie Murgulovici și George Paulovici. Primăria comunei: Moise Sentămaș primar comunal, Sima Radunci jurat și Iosif Paian casier în același timp și tutorul (epitropul) bisericii. Notarul comunal a fost nobilul Francisv von Czigan de Nemesperg. Beregsău la 12 august 1860 ss. George Ioan Panaiot”.

Pe pagina următoare era scris în limba germană în același fel, tot de George Ion Panaiot, următorul text pe care l-am tradus în limba română și l-am transcris în continuare:

„Subsemnatul roagă onorata preoțime greco-neunită a acestei sfinte biserici și pe epitropul bisericii ca să treacă în mod fidel pe coalele goale, numerotate cu 286 adică două sute optzeci și șase pagini atașate la această sfântă evangheliie în formă de quasi inventar, obiectele dăruite pentru biserica greco-neunită din Beregsău, arătându-se cine și ce a donat. Beregsău, la 2 septembrie 1860. ss. George Ioan Panaiot”.

Răsfoind în continuare paginile acestei Evanghelii, am găsit pe următoarele pagini 3, 4 și 5, textele de mai jos scrise în limba română dar cu

litere cirile de către parohul bisericii, Vasile Murgulovici, descendentul unei străvechi familii de români din Beregsăul-Mare:

„Însemnarea dăruitorilor care se introduc și scriu spre veșnică pomenire întru această sfântă Evanghelie și în pomelnicul care se află înăuntru, precum:

Evanghelie românească ce se începe la pagina dintâi cu dăruitorul și iubitorul către Dumnezeu și către Sfânta Biserică se introduce și se înscrie în această sfântă Evanghelie spre veșnică pomenire. Deci, dar dăruitorul cel dintâi întru această Evanghelie este George Ioan Panaiot și cumpărată prin domnia sa la anul 1860, frate adevărat a(l) răposatei milostivei Doamne Vucovici, a slujit ca provizor la sora lui, venit la Beregsău la anul 1826 și până la răposarea Doamnei, spăiței noastre la anul 1856: cu cinste și omenie au slujit pre cinstitul spăiluc și prin domnia sa s-au cumpărat patru lucruri sfinte la sfânta biserică Beregsăului adică:

1. Sfânta Evanghelia aceasta e cumpărată cu 100 flor(ini) argint.
 2. Polileul cu aur și argint împodobit cu candelile în mijloc se află și pe margini cu șase lumini care stă înaintea sfintelor Dveri..... 90 fluor(ini).
 3. Petoclebnîța pe care se sfințește cele cinci pâini, vinul și untul de lemn, cu..... 30 fluor(ini).
 4. Candila care stă la Sf. Mucenic Gheorghe înaintea sfântului altar
..... 45 fluor(ini).
- Suma: 265 fluor(ini).

„Al doilea dăruitor (paginile 4 și 5). După venirea și cumpărarea satului Beregszo prin domnul Sava Vucovici, fostul și cinstitul spăiluc al Beregsăului, din mila și îndurarea sa către sfânta biserică noastră, au dăruit Evanghelia și ceasul care se află în sfânta biserică, au dăruit. Dumnezeu să-l odihnească întru împărăția cerească spre veșnica pomenire”.

Al treilea dăruitor. După venirea ceasului de pre urmă și repozare a cinstitului spăiluc bătrân, Sava Vucovici, rămânând domnul Vuca feciorul lui carele urmând în stăpânire al satului Bregsov. Deci, dară cu voia lui Dumnezeu și cu iubirea domniei sale către milostiva Doamnă pământească Ecaterina Panaiot s-or împreunat; așadar prin milostivirea și iubirea cea pământească și către sfânta biserică iubitoare, cu Doamna pământească a noastră, multe lucruri au dăruit, care tuturor locuitorilor și bătrânilor le este cunoscut, precum:

1. Îngrăditul sau ograda sfintei biserici care se află tot de țigla arsă, s-au făcut cu cheltuiala milostivei și Doamnei pământești Ecaterina Vucovici.
2. Crucea cea de la turn este cumpărată cu cheltuiala Doamnei pământești.

3. Trei odăjdii de mătăasă, trei stihare, trei patrahile (patrafile), naruofițe (mașete), brâuri pentru trei preoți și alte lucrări de mătăasă au dăruit. ss. Vasilie Murgulovici”.

Aceste însemnări din ultimile pagini ale Evangheliei donată de George I. Panaiot în anul 1860 bisericii din Beregsăul-Mare sânt documente care m-au interesat pentru lămurirea unor probleme privind ascendența bunicii mele Maria Cosma. Acum Evanghelia aceasta, ca și altele scripte, precum și Evanghelia sârbească dăruită de Sava Vucovici, formează fondul arhivistic al fostei episcopii sârbești de la catedrala din Timișoara-Cetate.

La începutul anului 1866 când a venit ca învățător român în comuna Beregsăul-Mare bunicul meu Damaschin Cosma și a găsit deplorabila stare în care se zbătea clerul nostru național datorită supremației ierarhiei bisericești sârbești, a început cu elan să lupte pentru redobândirea drepturilor românești în biserica străbună a poporului nostru. Fiind dascăl confesional român, cu un temperament vioi și temerar, educat în spiritul pedagogiei românești de la Arad, n-a putut tolera menținerea stării de lucru și pe care o găsisese aici. Era și cantorul bisericii. Din strană trebuia să dea toate cântările de răspunsuri la ecteniile oficiate în altar. La sosirea sa în Beregsăul-Mare aflase în funcțiune un singur preot român și doi sârbi. Aceștia din urmă făceau zilnic slujbe religioase în limba sârbească atunci când populația satului se compunea, așa zicând, numai de credincioși români. Preotul Vasilie Murgulovici oficia o dată pe săptămână Liturgia în limba română. Bunicul meu mi-a povestit câte necazuri avusese cu preoții sârbi, din cauză că le cânta la slujbele religioase melodiile în limba română. A vrut să îndeplinească aici despărțirea ierarhică. Astfel i-a determinat pe cei doi preoți sârbi de la biserica românească din Beregsăul-Mare să plece din comună și să se mute alături, în satul Beregsăul-Mic, situat la vreo zece kilometri distanță unde populația era în cea mai mare parte sârbească, și unde tocmai se construia noua biserică pentru acești credincioși ortodocși de limbă sârbă. Așadar a rămas la biserica din Beregsăul-Mare, „popa Vasa” singur adică preotul român Vasilie Murgulovici. Era o primă victorie a bunicului meu, pe care mi-o istorisea în repetate rânduri cu mândrie. În curând a fost numit la această biserică ca paroh românul Andrei Clecan devenit succesor al preotului Vasilie Murgulovici. Bunicul meu Damaschin Cosma avea încă din tinerețe avea încă din tinerețe o fire intransigentă, de o energie și demnitate atavică pe care au moștenit-o și copiii săi deci și tatăl meu Meletie precum și unchii mei Aurel și George. Pretindea să fie recunoscută despărțirea ierarhică și de clerul sârbesc din Beregsăul-Mare. De atunci au sârbii biserica lor în

Beregsăul-Mic a cărei zidire începuse de la proclamarea despărțirii ierarhice și de la înființarea Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu cu arhiepiscopul Andrei Șaguna.

Decedatul meu tată, Meletie Dușan Cosma, știa că mama lui era originară din familia Vucovici de la Beregsău așa cum a și declarat-o la ofițerul stării civile a municipiului Timișoara la anunțarea morții bunicii. În consecință am continuat să caut redescoperirea originii mele de familie, m-am străduit să le aflu ascendența bunicilor mei făcând investigații arhivistice până la cele mai îndepărtate generații. Era o vreme când fiecare cetățean trebuia să dovedească originea familiei sale. Se punea prin anii 1940-1942 un deosebit accent pe originea ariană. Ce păcat că nu m-am interesat de aceste lucruri în timpul când mai trăia bunicul meu care mi-ar fi oferit cea mai sigură sursă de informare în această privință. Pe atunci eram însă tânăr și nu mă interesau aceste lucruri.

Bunicul meu, Damaschin Cosma, ca învățător pensionar, când lucra în biroul de avocatură al fiului său, unchiul meu Dr. Aurel Cosma îi plătea regulat în fiecare lună un salariu de funcționar. Tot astfel i-a plătit în continuare un salariu convenabil și normal ca administrator al fermei sale din Urseni în vremea aceea numit Medves. După moartea bunicii, unchiul meu s-a îngrijit ca bunicul să aibă lângă el o femeie potrivită care să-i poarte gospodăria și să locuiască împreună cu el, ca să fie la nevoie aproape de el în caz de nevoie sau de boală. De comun acord cu bunicul i-a găsit și a angajat în acest scop o femeie văduvă distinsă și destoinică, bună și gospodină, cu numele de Malci. Aceasta a stat și a locuit cu bunicul într-un menaj comun până la moartea lui, întâi la Timișoara apoi, tot timpul, la ferma din hotarul satului Urseni (Medves) asigurându-i bunicului o viață liniștită ca o soție fără cununie dar cu un devotament plin de afecțiunea și cu sentimente de fidelă consoartă. Bunicul Damaschin Cosma a murit la conacul acestei ferme în satul Urseni la 22 ianuarie 1915 de unde l-a adus unchiul meu la Timișoara ca să fie înmormântat la 24 ianuarie 1915 în cimitirul comunal din cartierul Fabric al orașului, pe calea Buziașului, lângă soția sa Maria și alături de fiul său Meletie.

La scurt timp după moartea bunicii, unchiul meu, avocatul Dr. Aurel Cosma a cumpărat moșia unui ungur ce fusese situată pe drumul care ducea de la Urseni la Giroc. Pentru administrarea acestei ferme, el îl trimise pe bunic să locuiască cu doamna Malci la conacul de acolo. Aici au locuit bătrânii până la moartea bunicului iar după deces unchiul meu i-a asigurat doamnei Malci o pensie viageră și o remunerație în bani pentru devoțiunea ei față de bunic. Nu voi povesti aici amănunte despre viața de la conacul Urseni dar vreau să

accentuez că bunicul a devenit foarte popular și iubit de săteni și mai ales de toți muncitorii agricoli care lucrau pe pământul moșiei.

La câteva luni după moartea bunicului a decedat la 24 iunie 1915 în spitalul din Timișoara și cel mai mic fiu al său, George Cosma, născut la Topolovățul-Mare în ziua de 2/14 septembrie 1876 în vremea în când bunicul era învățător acolo. Unchiul George Cosma fusese căsătorit cu Ioana Vasiiu din comuna Toader dar a divorțat și în timpul primului război mondial a fost înrolat în armata austro-ungară și trimis pe frontul de luptă din Bosnia, în Balcani, unde s-a îmbolnăvit de tuberculoză și a fost apoi retrimis la vatră petrecându-și anii de boală lângă bunicul meu la conacul de la ferma fratelui său în satul Urseni. Înainte de moartea bunicului a fost internat în spitalul militar din Timișoara unde a decedat. A fost apoi înmormântat alături de părinții săi în cimitirul din Fabric.

Era natural și de la sine înțeles că bunicul meu, tânărul învățător sosit la începutul anului 1866 deci după moartea lui George Panaiot, să cunoască pe văduva acestuia și pe fetele ei, atașându-se de cea mai mare, de Maria Panaiot cu care s-a căsătorit. În scurt timp după aceea. A locuit și el cu noua sa familie în casa moștenită de la George Panaiot, auzind aici vorbindu-se mereu despre sufletul său bun și blând precum și despre priceperea și dragostea cu care și-a închinat toată activitatea și viața sa în slujba nobilei sale sore Ecaterina Vukovits. Bunicul meu a avut prilejul să cunoască bine domeniile Ecaterinei Panaiot și să asiste la lunga procedură succesorală întrucât proprietărea Ecaterina a decedat fără să lase vreun testament. Probabil nu se aștepta să moară așa de curând.

Aici i s-a născut primul fiu adică unchiul meu Dr. Aurel Cosma (1867-1931). Iată extrasul de naștere pe care l-am copiat din registrul botezaților al parohiei ortodoxe române din Beregsăul-Mare.

„Volumul botezaților pe anii 1853-1886.

1867, poziția nr. 65. Născut - 13 septembrie 1867, botezat – 16 septembrie 1867, Numele – Aureliu Dușianu Traian. Părinții – Damaschin Cosma și Maria. Mărturisirea – greco-orientală. Starea lor: învățător. Locul locuinții – Beregsău. Cununați. Preotul care a botezat: Ioan Cărnicean. Naș – Dușian fiul lui Teodosie Bogdan din Utvin.”

Este de precizat că data nașterii era înregistrată conform calendarului iulian deci după stil vechi ceea ce echivala cu data stilului nou conform calendarului gregorian, cu ziua de 25 septembrie 1867. Prin urmare unchiul meu, Dr. Aurel Cosma s-a născut în Beregsăul-Mare la 13/25 septembrie 1867. Cu toate că nașul ținea mult să-i dea numele său de Dușan alături de cel dorit

de părinți, unchiul meu nu s-a folosit în viață și în actele oficiale, la școli și pretutindeni, decât de numele Aurel Cosma.

Tot în Beregsăul-Mare i s-a născut bunicului Damaschin Cosma și soției sale Maria Panaiot, o fetiță, la 29 iulie 1869 st. v. (10 august 1869 stil nou), pe care au botezat-o Tereza dar aceasta n-a trăit decât un an pentru că a murit la Timișoara în luna octombrie 1870.

Viața la Beregsăul Mare, în absența mediului anterior, în special al celui de la curtea domeniilor de pe vremea lui George Panaiot și mai cu seamă după moartea sorei sale, stăpâna „spăilucului” nu mai prezenta pentru familia bunicului meu nici o atracție sau interes. Dascălul Damaschin Cosma căuta o altă localitate în care să-și desfășoare munca de învățător confesional. Dorea să fie mai aproape de familia sa din Moșnița. S-a orientat în această direcție fără să bănuiască marile neajunsuri și necazuri ce-l pândeau aici din partea preotului Petru Anca și a prietenilor acestuia care susțineau candidatura altui dascăl, un protejat de al lor. S-a hotărât să-și încerce norocul în comuna Ghiroda. Pe atunci învățătorii confesionali ca și preoții, se alegeau de popor adică de mulțimea credincioșilor înscriși în listele electorale ale parohiei conform Statutului Organic al bisericii. Damaschin Cosma a fost ales în postul de învățător la Ghiroda în ziua de 24 decembrie 1871. La stăruința preotului însă alegerea a fost anulată și fixată o altă dată pentru o nouă alegere. Bunicul meu s-a încăpățânat să persiste și a rămas să-și predea lecțiile la școala din Ghiroda. Și-a adus soția și copilașul, pe Aurel Cosma. A început o crâncenă intrigărie împotriva bunicului alimentată de reaua voință a parohului local. A fost sesizată și presa românească în polemica aceasta, chiar și deputatul român Vincențiu Babeș care a publicat în ziarul său „Albina” de la Budapesta o serie de articole și corespondențe din Timișoara, a căutat să lămurească problema. Am răsfoit colecția anului 1872 a ziarului „Albina” din Budapesta și am găsit mărturii înspăimântătoare despre multiplele neajunsuri și necazuri ce el suferise bunicul meu și familia sa în perioada cât a funcționat în Ghiroda adică până în vara anului 1873 când a fost numit învățător definitiv în comuna Topolovățul-Mare. În această polemică din ziarul „Albina” de la Budapesta a luat parte cu articole și dascălul publicist Emeric Andreescu succesorul bunicului meu în postul de învățător la Beregsăul-Mare care și-a manifestat în scris indignarea față de „cei ce se ating dușmănos de rolul educativ și demnitatea învățătorimii”.

Am reținut din ziarul „Albina”, de pildă, titlul unui articol: „Un învățător și cu familia sa tratat chiar de către ai noștri, spre cel mai mare scandal public, ca un vagabond” (nr. 72 din duminică 10/22 septembrie 1872). Voi reproduce

o parte din articolul apărut în ziarul „Albina” de la Budapesta, nr. 76 din 24 septembrie /6 octombrie 1872 deci tocmai în timpul când bunica, maltrată și îngrozită de cele întâmplate la Ghiroda a plecat să nască la Beregsău pe tatăl meu, Meletie Dușan Cosma. Iată ce spunea acest articol semnat de „șaptezeci de plugari”:

„E foarte trist când noi, plugarii, am devenit, de la alegerea învățătorului, pe care noi cu crunte sudori îl plătim, să stea pandurii pretorului cercual în biserică cu sabia și corbaciul în mână pentru a ne împiedica să nu cerem pe cine noi vrem. Aceasta s-a întâmplat la alegerea de învățător ținută în 18 septembrie 1872 st.v.”.

„Mai putem noi zice că avem școli profesionale ale noastre când ai noștri chiamă pe străini ca să ne facă silă? Ba, scandal și rușine!

Și apoi antistia comunală nici nu poate să nege că fiind învățătorul Cosma la Arad, au venit organele comunale conduse de jude și toate mobilele i le-au pus pe două care transportându-le în alt sat, la părinții învățătorului iar soția învățătorului care era pe pat de naștere, a trebuit să șadă noaptea în grădină dimpreună cu un băiat de 4 ani până la 1/2 pe 12 când i-a venit bărbatul, căci n-avea pe ce odihni, nici unde a se scuti.

Noi credem că după lege avem dreptul a alege învățător pe cine noi – majoritatea – voim dacă are cvalificațiunea prescrisă. Credem și aceea că inspectorul și preotul și câțiva, puțini alegători nu pot alege fără noi și în contra noastră. Deci dară, pătruși până la suflet de durerea pentru nedreptățile ce se fac în comuna noastră, apelăm la judecata publică”.

În absența bunicului care fusese cu treburi la Consistoriul episcopiei de la Arad, soția sa Maria Cosma și micul său copil, Aurel, au fost alungați din casă și lăsați în grădină, tocmai în clipele când bunica urma să nască al doilea fiu, pe tatăl meu. De aceea bunicul a dus-o pe bunica și pe unchiul meu, copil de vreo cinci ani, îndărăt la Beregsăul-Mare ca să nască în casa lor moștenită de la George Panaiot, păstrată cu grijă de celelalte două fete, de Ecaterina și Agnes, în special de ultima, întrucât prima era chiar în perioada măritişului cu sârbul Mihai Petrovici. Așa s-a întâmplat că tatăl meu, Meletie Dușan Cosma, în loc să se nască în comuna Ghiroda, și-a găsit locul natal, sorocit printr-un destin vitreg, în comuna Beregsăul-Mare deci la fel ca și fratele său mai mare, Aurel.

Vreau să adaug la cele publicate mai sus și următorul text apărut în continuare, la finele articolului, scris de redacție adică de Vincențiu Babeș:

„Mărturisim că astfel de cazuri și conflicte între ai noștri ne pun la uimire și – adesea stăm încremeniți! Mai pretutendeni furia se descarcă în

capul preoților despre care se zice că pentru cutare rudenie s-au protejat pun toate fărădelegile în mișcare și nimic nu le este sfânt! Dar pentru Dumnezeu! Ajunge necazurile și nedreptățile ci ni le fac nemiloșii domni străini și noi între noi să ne mai sfâșiem?

Pe când publicam mult moderatu și prescurtatu articol de mai sus, din Timișoara ne sosi scrisă de mai mulți cetățeni o corespondență înfierătoare tot în această cauză unde ni se spune că o mulțime de săteni amar vătămați, plecaseră a-și schimba legea, pentru de a scăpa de volniciile d-lui preot Anca, pe care noi atât de mult îl stimăm. Ce mai știm să credem și să zicem și să facem în astfel de împrejurări?!”

În astfel de condițiuni dramatice s-a născut tatăl meu în comuna Beregsăul-Mare unde fusese adusă bunica mea la 22 septembrie 1872 stil vechi (4 octombrie 1872 stil nou). Iată și extrasul de botez al tatălui meu Meletie Dușan Cosma, pe care l-am copiat din registrul parohiei ortodoxe române din Beregsăul-Mare:

„Volumul pentru botezați pe anii 1853-1886.

1872, poziția nr. 66

Născut: 22 septembrie 1872. Botezat: 1 octombrie 1872. Numele: Dușianu. Părinții: Damaschin Cosma și Maria. Mărturisirea: greco-orientală. Starea lor: învățător. Locul locuinții: Beregsău. Cununați: preotul care a botezat: Andrei Clecan paroh. Naș: Stoia Bogdan din Beregsău”.

Al doilea naș, neînregistrat, a fost Teodosie Bogdan notar în comuna Utvin, ca și la botezul anterior al lui Aurel Cosma, unde fusese fiul său Dușan. Părinții au vrut să-l boteze pe al doilea lor fiu cu numele Meletie dar nașul l-a înregistrat în matricolă cu numele de Dușan. Din această cauză familia l-a numit pe tatăl meu Meletie Cosma iar în acte era trecut de autoritățile maghiare cu numele de „Cosma Dezsö”, acest „Dezsö” fiind traducerea ungurească a lui „Dușan”.

După nașterea tatălui meu în comuna Beregsăul-Mare, bunicul și familia sa, adică bunica Maria Cosma cu cei doi fii ai lor, cu Aurel Dușan, însoțiți de străbunica Maria Panaiot, s-au înapoiat la Ghiroda, unde și-a continuat activitatea de învățător cu toate neplăcerile pe care trebuia să le mai înfrunte. De aceea, străbunica n-a vrut să-și lase singură fata cu un băiat abia născut departe de ea, într-un mediu dușmănos și în condiții precare. I-a însoțit și ea la Ghiroda și a stat cu ei în această comună până în primăvară, când a murit acolo. Atmosfera nu era încă potolită printre sătenii din Ghiroda, care țineau morțiș să-l aibă ca dascăl pe Damaschin Cosma, îndemnați și sprijiniți în această privință și de intelectualii români ortodocși din cartierul Fabric al

Timișorii, legat așa-zicând de Ghiroda. Până la urmă s-a ajuns la o înțelegere, ca bunicul meu să-și termine anul de prelegeri școlare până la finele acestuia iar în vara anului următor să fie mutat de Consistoriul eparhiei Aradului în altă comună. Ceea ce s-a și întâmplat când a fost confirmată numirea sa ca învățător confesional definitiv în comuna Topolovățul-Mare de către Consistor cu decizia nr. 926 din 12 iulie 1873.

Cu toate că bunicul avusese multe de suferit în comuna Ghiroda, totuși s-a bucurat de simpatie și încrederea poporului care l-a ajutat. Bunicul Damaschin Cosma era un dascăl demn, cu mândrie personală și energic, neiertător și drept în comportarea sa de a-și apăra drepturile. De aceea n-a vrut să cedeze când simțea că mulțimea era alături de el, în ciuda parohului Petru Anca și a prietenilor acestuia care se bucurau de încrederea și prietenia lui Dr. Pavel Vasici, inspectorul școlar onorific din Timișoara-Maiere (cartierul Elisabetin). Din cauza aceasta ajunsese în conflict bunicul cu inspectorul său. Cu preotul Petru Anca din Ghiroda, de altfel un om cult și învățat, prin activitatea sa dascălească și mai ales prin cea de cantor al bisericii, a fost nevoit să înțeleagă și să colaboreze.

La Ghiroda bunicul cu familia sa, cu soacra și nevasta și cei doi copilași a dus-o foarte greu înfruntând destule greutateți ale traiului. Dar l-au sprijinit plugari cu bunăstare din comună. Știa că avea să plece în altă parte dar acesta nu l-a descurajat. A trăit aici în condiții destul de dificile iar munca sa de învățător nu era ușoară. Unii părinți nu-și trimiteau copiii la școală, nu din cauza dascălului ci pentru că după obiceiul împământenit de mult, și din cauza unor interese materiale preferau să-și țină copiii acasă și să muncească în familie pentru treburile gospodăriei. Soacra bunicului nu mai avea la Ghiroda acea viață plăcută ca la domeniile din Beregsăul-Mare. Aici a îndurat și ea, alături de familie, dar departe de celelalte două fete ale ei, de parte de Ecaterina și Agnes, zbiciuirile unui destin nebănuț și nemilos. O necăjea probabil și boala care nu-i îngăduia să se întoarcă acasă la Beregsăul-Mare. În aceste condiții de viață a murit la Ghiroda în ziua de 2/14 martie 1873. Iată și extrasul de deces pe care l-am copiat din registrul decedaților al parohiei ortodoxe române din comuna Ghiroda:

„Matricula decedaților, 1873, poziția 14

„Decedată la 2 martie 1873. În mormântată: la 3 martie 1873, Maria, soția răposatului George Panaiot. Vârsta: 49 de ani. Religia: răsăriteană. Starea: proprietară. Locul nașterii: Percina. Locul locuinții: Beregsău. Preotul care a slujit: Petru Anca. Prevăzută cu Sf. Taine”.

Locul nașterii era indicat „Percina” cum numeau românii satul Petarda sau Clari adică „Klarifalva”.

Mormântul străbunicii mele, Maria Paniot, se află în cimitirul din comuna Ghiroda unde murise în ziua de 2/14 martie 1873. Preotul care a oficiat slujba înmormântării era tocmai parohul comunei Ghiroda, acel Petru Anca de la care avea destule de suferit familia sa, în special fata sa în preajma nașterii tatălui meu.

Am făcut în continuare, tot în cursul anului 1942, cercetări de documente judiciare în arhiva cărților funduare de la judecătoria din Timișoara, dorind să aflu alte amănunte privind procesele și dosarele succesoriale ale familiei bunicii mele, Maria Paniot. Aici am găsit interesante date, nebănuite și necunoscute de mine până atunci. Voi expune numai câteva din ele care privesc situația materială și diversele preocupări din vremea aceea ale bunicii și familiei sale. M-am documentat că averea lui George I. Paniot și după aceea a soției sale, Maria, străbunica mea, amândoi decedând cu testament prin care și-au lăsat toată averea lor ficeilor Maria, Ecaterina și Agnes, că această avere se compunea din casa nr. 134 evaluată la 250 de florini, un loc viran indicat cu nr. topografic 145 evaluat la 100 de florini și, în sfârșit, locul de casă nr. 57 neclădit în valoare de 50 de florini, total deci 400 de florini. Dezbaterea succesorală s-a ținut la 31 octombrie 1875 în fața notarului public „Prepeliczay Bela kozjegyzo” la Timișoara unde surorile s-au înțeles între ele iar această „înțelegere” tribunalul a ratificat-o sub nr. 11.707 în ziua de 24 octombrie 1878. La acea dată Agnes murise deja între timp, la 16 februarie 1878. Au rămas să moștenească numai bunica mea, Maria Cosma și sora ei, Ecaterina căsătorită cu sârbul Mihai Petrovici din Timișoar-Fabric, „Karpfen-Gasse” (decedat la 3 ianuarie 1890). Asupra averii moștenite de la părinți, bunica mea și sora ei au avut de înfruntat destule necazuri cu procesul pentru ipoteca înscrisă funciar, de care n-au scăpat decât după vânzarea la licitație publică când au încasat ceva bani din prețul regulat de vânzare iar averea a trecut în proprietatea unor țărani români.

Am copiat și protocoalele cărților funciare cu numerele lor topografice de pe cadastru, ale domeniilor, așa cum au fost ele întocmite la procedura de localizare efectuată de „Alexander Bugarszki alo Bevollmchtigter der Frau Cataharina Vukovits de Beregszo”, împuțernicitul doamnei Ecaterina Paniot, toate evidențiate apoi în cartea funduară, nr. 17 a comunei Beregsăul-Mare. Printre terenurile agricole erau arătate în special ogoarele din parte de „Săliște” și „Uberland”, precum și cele din așa numita „Waja”. Mai era indicată și

clădirea nr. 373 cu „Brantweinhaus”, o povară cu grădină de livadă și curte, în întinderea de 2 jughere. În cartea funciară nr. 17 era indicată la poziția 5 cu numărul topografic de 88 „Herrschaftwohnung mit Hofraum, no. 44”. În general erau specificate în amănunt diversele locuri și clădiri din care se compuneau domeniile care au fost după aceea, după confirmarea Tribunalului Timișoara a învoielii intervenite la 33 septembrie 1875 între părți, scoase la vânzare prin licitație publică, pentru moștenitorii interesați și recunoscuți judecătorește să-și poată primi partea lor de succesiune în bani.

La această licitație publică domeniile le-a cumpărat văduva Elisabeta Vukovits iar prețul de vânzare-cumpărare a fost definitivat abia la 2 ianuarie 1881 și confirmat de tribunal. Nu voi intra în amănunte privind această problemă întrucât bunica mea nu s-a ales cu ceva folos sau poate n-am știut nimic în legătură cu un eventual beneficiu ce l-ar fi avut de pe urma moștenirii. N-am mai cercetat documentele în continuare. Pe mine m-a interesat numai originea ei, pe care am și deslușit-o prin cele arătate mai sus. Totuși pot să menționez aici procesul intentat împotriva cumpărătoarei. Văduva Elisabeta Vukovits pentru neachitarea prețului stabilit și la termenul fixat de tribunal, de către beneficiarii moștenirii Constantin Panaiot, Ștefan Vidak și Olga Vidak căsătorită Lujanovits reprezentați prin avocatul Dr. Svetozar Dimitrievici. Plângerea a fost înregistrată la tribunalul din Timișoara cu nr. 6086 la 24 iunie 1881 cu titlul de „viszaarveresi kervený”, cerând reluarea licitației publice. Bunica mea a fost prea tracasată cu atâtea chemări în justiție pentru aceste moștenii, care ar fi costat-o prea multe cheltuieli. De aceea a și renunțat să-și mai caute drepturile prin justiție. Am văzut în dosare citațiile semnate de ea și de sora ei, trimise la Ghiroda, apoi Topolovăț iar Ecaterina Petrovici la Timișoara-Fabric dar nu le-am văzut că s-ar fi prezentat la aceste dezbateri. Au lăsat chestiunea să curgă la voia întâmplării. Așadar, nu pot ști ce s-a mai ales din dobândirea eventuală a moștenirii atât de incerte și problematice. Nu m-am mai interesat nici de procesul lui Constantin Panaiot inițiat la tribuna cu nr. 6086 la 24 iunie 1881 prin avocatul Dr. Svetozar Dimitrievici din Timișoara.

Cu văduva Elisabeta Vukovits zisă Lila, bunica mea Maria Cosma și sora ei Ecaterina Petrovici au avut destule necazuri cu procedura de licitație publică îndreptată împotriva lor pentru averea moștenită de la George Panaiot. Era o femeie ambițioasă și certăreață, orgolioasă și mândră că a fost soția revoluționarului maghiar Vukovits Sebo decedat ca fugar la Londra în anul 1872. Această „özv. Vukovits seböné szülrtrrtt Dadanyi Ersebet” era o rivală a Ecaterinei Panaiot, proprietara domeniilor din Beregsău, urmărind demult

dobândirea întregii moșii, cu toate că avea și ea pământurile ei, pe care le cumpărase socrul și cele dobândite de soțul, vestitul comisar al guvernului revoluționar din anii 1848-1849 a lui Kossuth în sudul Ungariei, în special în Banat. Am arătat mai sus că acest Vukovits Sebo era Sava Vukovits născut la Fiume în ziua de 30 octombrie 1811 st.v. și fiul din a doua căsătorie a lui Teodor Vukovits cu Maria Petrovici. Iar acest Teodor Vukovits era al doilea frate a lui Sava Vukovits care dobândise titlul de nobil prin cumpărarea domeniilor imperiale de la Beregsăul-Mare și fondase gimnaziul sârbesc din Novi-Sad. Din căsătoria lui Vukovits Sebo și a Elisabetei Dadanyi au rezultat doi copii adică: Maria Vukovits născută în Beregsău la 7 iunie 1842 care s-a căsătorit mai târziu cu avocatul Dr. Urmenyi Pal din Budapesta și fiul lor Gavril Vukovits născut la Beregsău în anul 1850, după înfrângerea revoluției lui Kossuth, și căsătorit cu Cristina din comuna Sânanndrei. Prin urmare revoluționarul Vukovits Sebo era văr primar cu Vucolau Vukovits soțul Ecaterinei Panaiot. La rândul lor, Gavril Vukovits și Cristina din Sânanndrei au avut o fată cu numele Elisabeta Iuliana născută la Beregsău la 4 aprilie 1878 care a fost botezată apoi de nașa Iulia Rotariu soția avocatului român Pavel Rotariu din Timișoara. În general n-am mai căutat să deslușesc legăturile de rudenie din familia Vukovits pentru că nu urmăream acest obiectiv. Nu m-au interesat. Datele acestea le-am extras din diferite acte care mi-au căzut în mână de-a lungul cercetărilor mele din anul 1942. Nu le-am verificat și nici nu le-am completat cu altele noi.

ANEXA III

Începuturile activității mele de ziarist

Aurel Cosma

Din anii adolescenței simțeam o deosebită atracție pentru ziaristică. Am început să scriu deja ca elev de liceu dar fără să gândesc să public ceva. Am scris și ungurește și românește. În limba maghiară, pe lângă lecțiile mele de la liceul de stat, unde urmam învățământul secundar, am făcut și alte compoziții proprii de gen literar, niște versificări naive adică încercări de creații poetice iar scrierile mele de istorie literară păreau să fie mai reușite. Cunoșteam bine literatura maghiară întrucât am citit nu numai romane și poezii ale autorilor unguri dar și mulțimea de cărți traduse în ungurește din literatura universală. Am reușit să-mi fac prin năzuințele mele proprii o cultură generală pe plan mondial. Am scris și o izbutită lucrare, foarte apreciată de profesorii mei și lăudată la „Onkepzokor” adică la societatea de lectură a elevilor cu titlul „Petöfi elete koltemenyecion” adică „Viața lui Petöfi din poeziile sale”. Am aprofundat toate versurile poetului Alexandru Petöfi și am extras din ele diversele date privind viața sa. Lucrarea aceasta am întocmit-o bine și am scris-o într-o limbă maghiară frumoasă și curentă, la nivelul literar dar într-un stil cursiv. Toți m-au îndemnat să o public. Eu însă am ezitat. N-am dat-o la tipar. Dorința mea era să izbutesc în scrisul românesc care însă se izbea de greutatea pe care mi le punea cursul normal și obligatoriu al învățării maghiare impuse de liceu. Trebuia să mă limitez la mediul ambient al familiei mele care putea să-mi ofere condiții, desigur mai reduse și mai slabe, pentru a-mi putea satisface dorința mea intimă. Ai mei de acasă puteau să-mi dea suflet românesc și entuziasm dar nu aveam de la ei ceea ce ar fi reușit să-mi stimuleze îndeosebi scrisul în limba mea maternă, stilul corect și expresiile, o școală românească. Nu puteam să urmez un liceu românesc căci în Banat nu aveam nici unul în vremea aceea iar în Ardeal se găseau numai trei licee admise în monarhia austro-ungară, la Brașov, Blaj și Beiuș care însă erau prea îndepărtate de Timișoara iar mama mea văduvă pe atunci n-a vrut să mă lase să plec de lângă ea, singurul ei copil orfan, cu toate că unchiul meu, avocatul Dr. Aurel Cosma, stăruise și îi spunea că el îmi va plăti toate cheltuielile mele

de întreținere și de studii. M-am mărginit deci la ceea ce puteam învăța acasă în direcția literaturii române pe cale autodidactă, în afară de îndatoririle mele școlare ca elev la liceul maghiar. În aceste condiții dificile mi-am făcut cultura națională. Nu erau încă începuturile de scris cu atât mai puțin de ziaristică ci numai pregătirile unui teren sufletesc care să rodească mai târziu. Eu nu am avut norocul ca alți copii și tineri să învețe încă din școală ca să scrie românește. Nu mi-am desțelenit și deschis singur drumul spre o carieră pe care am dorit-o și am visat-o ca nu numai mintea mea dar și condeiul meu să dea roade mai târziu.

N-am ajuns să public decât mai târziu decât alții din cauza situației vitrege în care eram obligat să învăț. Pentru mine litera tipărită avea o semnificație solemnă și nu îndrăzneam să-i umbresc valoarea cu modestele mele dibuiri. Aveam o cultură românească de proveniență atavică din sânul familiei mele pe care o dezvoltam mereu pe cale autodidactă cu lecturi particulare. Căutam publicații românești pe la familiile înrudite sau pe la prieteni. Cu toate că am urmat școala primară și liceul în limba maghiară, ai mei de acasă m-au îndemnat și m-au ajutat să cunosc și să învăț literatura și istoria poporului român, să-mi iubesc națiunea al cărui fiu eram. Am avut la îndemână diverse publicații și reviste românești care apăreau în Transilvania precum și unele primite din România atât de bunicii mei cărturari cât și de unchiul meu avocat. Acesta avea și o frumoasă bibliotecă românească. Am găsit cărți de lectură și în colecțiile învățătorului cărturar Emeric Andreescu, pe atunci publicist și ziarist, ca pensionar la Timișoara care îi succedase ca dascăl la școala din comuna Beregsăul Mare bunicului meu, Damaschin Cosma, comună în care se născuse unchiul și tatăl meu. Multe cărți de literatură românească am împrumutat de la biblioteca societății de lectură din Timișoara, în cartierul nostru, al Fabricului, numită „Casina Română” unde am găsit serii complete din „Biblioteca pentru toți” și „Biblioteca Minerva” de la București precum și numeroase volume de literatură românească publicate de editurile din București și de cele din centrele de cultură românească din Transilvania, ca de exemplu din Brașov, Sibiu, Cluj, Arad etc¹. Aveam, prin urmare, la dispoziție numeroase surse de aprovizionare intelectuală în spirit românesc pe care desigur le-am folosit în cea mai largă posibilitate în timpul liber. Ceasurile

¹ Reuniunea Română de lectură din Timișoara s-a înființat în 1873 avându-l ca președinte pe învățătorul Traian Lungu și 59 de membrii fondatori. În 1885 înființează un cor și apoi o bibliotecă cu cărți primite din donații. Avea abonamente la „Luminătorul”, „Familia”, „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful Român” și alte periodice românești. Vezi: N. Ilieșiu, „Istoricul Reuniunii Române de lectură din Timișoara”, Timișoara, 1925.

de recreație mi le întrebuițam cu lecturi românești, poate în dauna sănătății mele căci în anii copilăriei și adolescenței mele eram debil. Nu puteam să-mi stăpânesc pofta de lectură, distractivă și utilă. Am citit foarte mult, uneori neglijându-mi obligațiile școlare. Eram mulțumit și de notele ce le primeam la liceu. Nu aveam ambiția să fiu eminent căci aceasta nici nu se putea pentru un elev „valah”. În clasele de învățământ, noi, elevii români și sârbi eram puși să stăm în ultimele bănci. Cele din față erau întotdeauna destinate pentru fiii potențailor unguri ai zilei. Am avut de înfruntat și șovinismul profesorilor care păreau slugarnici față de odraslele oamenilor de vază a maghiarilor iar față de noi „minores gentes” se arătau pe față ostili cu slabă îngăduință când ne știam lecțiile mai bine decât protejații lor. În această categorie eram noi, elevii sârbi numiți de profesori „bocskoros racz” și românii pe care în mod curent ne apostrofau cu denumirea de „vad olah” adică „valah sălbatic”. Într-o astfel de atmosferă mi-am făcut anii de liceu și totuși am învățat bine căci am reușit să dau meditații cu plată unor elevi cu note mai mari care însă recunoșteau că eram mai bine pregătit decât ei.

În toamna anului 1917 s-a produs o cotitură în mersul învățământului meu. Abia am terminat în luna iunie a acestui an, clasa a VI-a de liceu și la stăruința unchiului meu am trecut să-mi continui studiile la institutul teologic ortodox român din Arad. Era cel de al treilea an de război și puterile centrale ale Europei au suferit mari înfrângeri în ultima vreme. Unchiul meu era și el mobilizat cu grad de căpitan în armata austro-ungară. Ungurii au început să-i mobilizeze și pe tinerii de 18 ani pentru a-și salva situația militară compromisă și în crescândă destrămare pe fronturi. Nu aveam încă vârsta care să mă expună la o astfel de înrolare dar unchiul meu se temea că în curând vom ajunge dacă nu se va sfârși mai devreme dezastrul Germaniei și a Austro-Ungariei, să fim chemați la eforturi supreme și să fim obligați și la jertfirea tineretului sub această vârstă. Așa se zvonea atunci în șoaptele tainice ale comandamentelor militare. Ca să mă scape de o eventuală primejdie care să-mi impună un serviciu de ordin militar în slujba Ungariei, s-a gândit și s-a hotărât, fără să mă întrebe în prealabil pre mine și pe cei de acasă, în special pe mama mea, ca să-mi aranjeze cu episcopul Ioan Ignatie Papp din Arad² primirea la teologie, unde aș mai fi fost scutit de orice îndatoriri militare. Monarhia austro-ungară i-a absolvat pe toți membrii clerului nostru, ca și a celorlalte culte, precum și pe cei înscriși la institutele de teologie de orice obligație militară. Teologiile

² Ioan I. Papp, episcop ortodox de Arad (1903-1925). A fost locțiitor de mitropolit al Ardealului și participant la Adunarea de la Alba-Iulia de la 1 decembrie 1918.

noastre au admis la cursuri candidații cu cel puțin șase clase secundare. Nu se mai cerea bacalaureatul. Aceasta ca o înlesnire pentru tineretul nostru care dorea să scape de armată. Foarte mulți tineri români de vârsta mea s-au înscris la teologie dar aproape nimeni n-a mai rămas să se facă preot mai ales că războiul s-a sfârșit înainte de terminarea studiilor și a examenului de absolvire a teologiei. Prin urmare soarta mea a fost pecetluită prin îngrijorarea plină de dragoste pe care mi-o purta unchiul meu. El neavând copii, mă considera ca pe un fiu al său, îndeosebi că aveam același nume și el și eu eram unicul moștenitor al familiei, fiul bunului său frate mai mic, a lui Dușan Meletie Cosma.

Am fost cu toții uluiți de această veste neașteptată, mai ales mama mea, dar care a înțeles situația și dorea și ea din toată inima să fiu salvat de „cătănie” adică de a servi într-o armată străină de neamul meu, știind bine că mulți români și-au pierdut viața pe front și își imagina cu groază posibilitatea de a fi trimis și eu într-o bătălie primejdioasă, ca mulți alții. Contingentul meu n-a ajuns încă să fie recrutat dar nimeni nu știa ce ne va aduce ziua de mâine. Astfel unchiul meu, prevăzător, vroia să-mi asigure viața și mai ales ca să nu fiu și eu obligat ca să slujesc pe asupritorii neamului meu, consiliul nostru intim, de familie, a decis unanim să-mi pregătesc actele pentru înscrierea mea la teologia din Arad fără să mai anunț liceul din care făceam parte. Nu eram obligat să comunic nimănui ceea ce fac și unde mă duc. Așadar mi-am întocmit cererea de admitere la care am anexat, pe lângă extrasul de botez, și certificatul de absolvire a celor șase clase de liceu. Am atașat la petiție și certificatul de absolvire a conservatorului comunal din Timișoara adică a cursului secundar de muzică. Nu mi-am dat seama că acest act va prezenta un deosebit interes pentru conducerea eparhiei Aradului de care se țineau și cele două institute ortodoxe române de teologie și de preparandie. Dovada mea oficială de absolvire a conservatorului a fost deosebit de importantă pentru consistor. Acest act a decis ca să fiu imediat numit profesor suplinitor la catedra de muzică a institutului teologic în postul rămas vacant prin plecarea la armată a profesorului titular și compozitorului Trifon Lugojanu³. Așa am ajuns, începând din toamna anului 1917 să fiu în același timp student la teologie și să fac parte și din corpul profesoral al preparandiei până la terminarea războiului mondial când am părăsit de bunăvoie, ca mulți alții, ambele institute din Arad.

³ Trifon Lugojan (1874-1948), profesor la Teologia din Arad. A predat aici până în 1918 cu excepția anilor 1900-1902. A aranjat cântările bisericești pe note liniare și apoi le-a publicat în volume „*Cântări bisericești*, I-II, 1907, 1913, „*Cele 8 glasuri*”, 1912. A fost și un compozitor de cântări bisericești și laice pentru cor.

Cu tot interesul din partea conducerii consistoriului eparhiei de Arad la care aparținea și Timișoara, ca să mă acapareze pentru catedra de muzică pe seama viitorilor dascăli confesionali, adică la preparandie, eram totuși obligat să mă prezint la examenul de admitere în teologie, ca să fie îndeplinite formalitățile legale și să nu dea loc la eventuale suspiciuni în optica autorităților maghiare. Acest examen era pentru mine o simplă formalitate întrucât am uimit comisia de examinare prezidată de însuși episcopul Ioan Ignatie Papp fiind cu toții plăcut surprinși de cunoștințele mele în problemele ce se cereau, adică cunoașterii cântărilor bisericești și a melodiilor celor opt glasuri ale orânduiei, tropare, stihovare, podobii și glasurile propriu-zise precum și a cunoașterii tipicului slujbelor divine. Eu le cunoșteam pe toate încă de mic copil, locuind aproape de biserica noastră parohială Sf. Ilie din cartierul Fabric și unde mă duceam regulat la toate slujbele. Învățătorul confesional Nicolae Nicorescu, tatăl prietenului și colegului meu de clasă în liceu, a lui Eusebiu Nicorescu, a vrut să învăț bine și să pot cânta cele opt glasuri bisericești în variatele lor forme și să descifrez cărțile de cult tipărite cu litere cirile ca apoi să-l pot ajuta în strană, fiind în același timp și cantorul bisericii. Pentru mine nu mai prezenta nici o dificultate să citesc orice carte tipărită cu litere cirile. Când episcopul mi-a dat un text necunoscut de mine ca să-l descifrez, l-am citit fluent și cursiv ca pe o carte cu litere latine în timp ce alți candidați se chinuiau și abia puteau desluși textele împiedecându-se în câte o „azbuche”. Episcopul nici nu m-a mai lăsat să citesc tot textul pus în fața mea la prima vedere căci și-a dat seama cu vădită surpriză de felul în care pronunțam în chip galopant și curgător lectura ca pe ceva normal și obișnuit. Examenul acesta era extrem de ușor pentru mine, întrucât citeam de mic nu numai cărțile bisericești tipărite cu litere cirile – Mineele lunare, Triodul, Penticostariul, Octoihul etc. dar mai cu seamă numeroase volume de literatură românească tipărite cu slove vechi, o parte din ele fiind aduse din România. Printre cărțile ce le-am găsit în colecția învățătorului cărturar și publicist Emeric Andreescu erau și multe volume literare, tipărite cu litere cirile și provenite din imprimăriile bucureștene, ca de pildă romanul în 5 tomuri a lui Alexandru Dumas: „Contele de Monte Cristo” tradus în limba franceză în românește pe care le-am citit cu nemaipomenită atracție și cu o vibrantă pasiune, care, pe lângă istorisirea unor palpitante aventuri, a avut și darul de a-mi oferi și o lectură seducătoare cu slove arhaice, ajungând astfel să citesc și să descifrez cu iuteală și ușurință textele de tipar ale alfabetului chirilic. Așa se explica felul cum a reușit să-i

impresionez pe examinatorii mei care fără îndoială cunoșteau la perfecție scrisul chirilic.

Începând din toamna anului 1917 deci la întrarea mea în teologie era directorul institutului, savantul teolog Dr. Iuliu Iosif Olariu care fusese până atunci directorul institutului similar la Caransebeș⁴. Teologii din eparhia Caransebeșului răspândiseră vestea că era foarte sever atât ca director cât și ca profesor de „dogmatică”. Dr. Iuliu Olariu a fost mutat la Arad în locul fostului director Ciorogariu ajuns vicar și apoi primul episcop la Oradea pentru nou înființata dieceză a Bihorului⁵.

M-am aranjat la Arad într-o pensiune bună locuind alături de institut într-o cameră mobilată și având asigurată o mâncare excelentă la o familie, rudă apropiată cu „fösan”-ului comitatului Arad, Barabas Bela (prefectul maghiar al județului). Gazda mea era o învățătoare la o școală locală iar mama ei ținea o „kifozde” numeroase în vremea aceea la Arad, mai ales că lipsa și criza de alimente din anii războiului îndemna multă lume să nu mai gătească acasă ci să se aboneze la o astfel de gospodină care își câștiga existența prin vânzarea prânzului și cinei de fiecare zi, luate acasă cu sufertașul, de unii clienți dinainte înscriși în acest scop. Mă bucuram și eu de o mâncare bine gătită și consistentă, în pofida raționării unor alimente de bază de către autorități. Toată întreținerea la Arad adică locuința, mâncarea deci pensiunea întregă precum și cheltuielile pentru învățământul teologic și banii de buzunar au fost suportate lunar de unchiul meu, de avocatul Dr. Aurel Cosma din câștigul și averea sa.

Marea clădire a teologiei și a preparandiei cu internatele respective era rechiziționată și ocupată de un spital militar încă de la începutul războiului mondial. Studenții teologi și elevii preparandiei erau nevoiți să-și găsească singuri găzduire și să-și asigure existența pe cont propriu, prin urmare unde să locuiască și unde să se hrănească. Erau deci mai liberi. Mai ales teologii nu mai erau obligați să poarte veșminte preoțești, în special redingota și vesta închisă până la gât, îmbutonată cu nasturi împlețiți în șnur. Totuși unii se mai îmbrăcau astfel ca să pară mai respectabili și cu aspect de seriozitate. Așa am făcut și eu întrucât aveam și un rol de profesor la preparandie. La acest institut pedagogic l-am cunoscut printre alții și pe profesorul preparandiei, pe Sabin

⁴ Iuliu Iosif Olariu (1859-1920), profesor la Teologia de la Caransebeș. A funcționat la Arad numai anul 1917-1918 când și-a luat concediu de un an de la Caransebeș. Se va reîntoarce aici reluându-și postul de profesor și pe cel de director.

⁵ Roman Ciorogariu (1852-1936), profesor și director al Teologiei din Arad, din 1920 episcop de Oradea.

Euțiian pe atunci diacon, cu care am avut prilejul ulterior să colaboreze pe teren cultural în Banat⁶. Tot ca profesor la preparandie l-am cunoscut și pe Silviu Bejan⁷ ajuns după Unire directorul liceului din Timișoara. Iar directorul Dr. Lazar Iacob⁸ îi învăța pe viitorii dascăli confesionali atât tipicul cât și cântările bisericești. Mie mi-a rămas numai studiul muzicii instrumentale ca să-l predau precum și practica instruirii și formării de coruri sătești ca și cunoașterea notelor muzicale. I-am învățat să cânte la vioară pe candidații de învățători mai ales melodii românești îndeosebi naționale și populare ca la rândul lor să poată organiza ca dascăli diverse petreceri și concerte pentru populația rurală. De aici mi s-a tras o neplăcere și un conflict cu autoritățile maghiare pentru că îi învățam pe elevi cântece naționale. Guvernul Ungariei delegase la fiecare școală românească de învățământ secundar – mai ales la preparandiile din Transilvania, după întrarea în război a României împotriva puterilor central-europene deci și a Ungariei – pe câte un inspector care să urmărească atent orice mișcare sau acțiune didactică a românilor iar în caz de nevoie să ia măsuri de împiedicare sau de suprimare a oricăror tendințe naționale. Și pedagogia română din Arad avea un astfel de inspector pe capul ei cu numele de Bernsdorfer. Acesta m-a prins asupra faptului când la o oară de muzică instruiam pe elevi să învețe cântece naționale. Rezultatul a fost că la finele anului școlar, în luna iunie 1918, a refuzat să semneze pentru aprobare diplomele învățătorilor noștri confesionali pe motiv că muzica a fost predată de un profesor care era încă minor adică nu avea încă vârsta de majorat, în vremea aceea 24 de ani. Evident, era un motiv fără temei legal, un motiv produs de ură rasială și un feroce șovinism. Atunci a făcut în parlamentul de la Budapesta o interpelare în această chestiune deputatul român Vasile Goldiș⁹ care era și

⁶ Sabin Euțiian (1889-1977), profesor la Preparandia arădeană, delegat la Adunarea de la 1 decembrie 1918, după Unire a ocupat de mai multe ori funcția de inspector general pentru județul Timiș-Torontal. Membru în echipele de cercetare monografică ale Institutului Social Banat-Crișana.

⁷ Silviu Bejan, profesor la Preparandia din Arad. A făcut parte din grupul restrâns de profesori de la Preparandie și Teologie care la 7 noiembrie 1918 au decis și au făcut posibilă reapariția ziarului „Românul” chiar pentru a doua zi. După Unire a fost profesor la celebrul liceu Loga din Timișoara.

⁸ Lazăr Iacob (n. 1884), profesor de drept bisericesc la Teologia din Arad (1908-1922) apoi la Facultatea de Drept de la Oradea (1931-1934) și, în cele din urmă, la Facultatea de Drept de la Cluj.

⁹ Vasile Goldiș (1862-1934), om politic și ziarist român, face parte dintre conducătorii Partidului Național Român, director la „Românul” din Arad, la Alba-Iulia a prezentat proiectul de rezoluție privind Unirea. După 1918 de mai multe ori ministru și deputat.

secretarul episcopiei de Arad, luându-mi apărarea ca profesor de muzică și pledând pentru valabilitatea diplomelor de învățători confesionali emise de institutul pedagogic. Vasile Goldiș a biruit în această cauză. Guvernul maghiar a dat imediat ordin ca să fie recunoscute certificatele școlare ale preparandiei în ciuda opoziției făcute de Bernsdorfer. Îmi aduc aminte ce vâlvă mare a stârnit cazul meu în viața publică a Aradului problema fiind pe larg expusă și comentată de presa maghiară ca de exemplu de prima pagină și în coloanele cotidianelor „Aradi Hirlap” și „Aradi Közlöny”.

M-am îndepărtat de la tema inițial propusă la întocmirea acestor însemnări pentru că am vrut să o ilustrez cu niște note, pe de o parte ca să nu le uit, iar pe de altă parte ca ele să oglindească cotitura unei noi vieți orientată în direcția formării mele într-o atmosferă de învățământ românesc. A fost un imbold util în evoluția ascendentă a puterii mele de exprimare și de realizare, care mi-a deschis noi perspective mai sigure și mai încurajatoare pe căile scrisului românesc atât de mult dorit. Mă voi mai abate și în continuare cu astfel de mici amănunte autobiografice ca să lămuresc mai bine unele stări de lucruri și mai ales câteva întorsături ale etapei de pregătire a condeiului meu care pe atunci aștepta cu anumite îndoieli, să se poată confirma.

Important era că mă aflam într-o ambianță școlară de cultură românească într-un mediu care să-mi completeze golurile ce le simțeam în educația mea didactică de ordin național. Nu învățământul teologic era promotorul noile mele impulsuri de animație românească ci ceea ce am putut aici acumula și recupera din lipsurile trecutului în domeniul cultural și intelectual îndeosebi a scrisului românesc. Aici am beneficiat de prelegeri nu numai de ordin teologic și religios dar mai cu seamă de lecții sistematice și cuprinzătoare despre istoria literaturii române, despre operele marilor scriitori ai națiunii mele precum și despre istoria poporului român. Am avut aici la dispoziție o bogată bibliotecă de literatură română și o societate de lectură a studenților ca un fel de cenaclu literar unde m-am putut iniția și îndeletnici cu făuriri de proprii creații literare desigur mai timide și la început mai anevoioase dar aceste strădanii au însemnat un bun augur în direcția formării și încurajării mele pentru scrisul românesc. La „Librăria Diecezană” din Arad puteam cumpăra numeroase cărți de literatură căci era bine aprovizionată în această privință, în special după ce a putut aduce, în timpul războiului mondial din Bucureștiul ocupat de armata germană, un vagon de cărți românești judicios selecționate. Din leafa ce primeam ca profesor de muzică de la preparandie am cumpărat cărți literare

publicate de editurile din capitala României.

La institutul teologic din Arad am cunoscut mulți tineri cu perspectiva de viitor cu care m-am împrietenit. I-am întâlnit ulterior în viață, încă din primii ani după Unire dar nici unul din ei nu s-a făcut preot și n-a urmat în continuare teologia, poate și pentru motivul că războiul s-a terminat mai devreme decât bănuiam în orice caz înainte de a isprăvi și noi învățământul teologic care pentru noi era un scut de apărare împotriva pericolului ce ne putea amenința cu o înrolare în armata austro-ungară. Printre colegii și amicii mei de teologice îi pot nota pe câțiva din ei. Cu Sabin Moldovan și cu Emil Petrovici¹⁰ din anul al doilea al teologiei eram prieten intim. Sabin Moldovan era fiul învățătorului confesional de la Arad iar după Unire a fost coleg cu mine la facultatea de drept din București devenind magistrat în noul stat unitar al României. Emil Petrovici, fiul preotului din Toracul Mic, a urmat filologia la universitatea din Cluj, după Unire, continuându-și studiile de doctorat la Paris, în Franța, unde ne-am întâlnit din nou. Mai pot evoca și reușitele audiții muzicale pe care le-am dat cu studenți la teologie pentru publicul românesc din Arad, formând cu elevii preparandiei o mică orchestră din instrumente cu coarde în care eu cântam la prima vioară ca să imprim ritmul și tonul ansamblului iar pe Sabin Moldovan l-am lăsat să dirijeze orchestra cunoscând și el muzica la vioară dar fără să fi avut vreun certificat oficial de conservator întrucât învățase să cânte de la un muzician particular. Orchestra noastră a fost foarte apreciată, mai ales că am oferit publicului un concert din compozițiile lui Ciprian Porumbescu părți alese din opereta „Crai nou” iar eu am cântat un solo de vioară acompaniat la pian cucerind aplauze cu vestita „Baladă”, tot a lui Ciprian Porumbescu. În anul prim al teologiei, intrați odată cu mine, i-am avut colegi și prieteni pe Dimitrie Deheleanu fiul unui fruntaș țăran din Mehala Timișorii care după Unire a urmat politehnica înființată atunci în orașul nostru apoi pe Liviu Plavoșin fiul parohului Ioan Plavoșin din Mehala Timișorii care a urmat după Unire dreptul și s-a făcut magistrat. Și mai aveam colegii la teologie pe Iosif Todan și Aurel Chicin etc.

După atâția ani de învățătură în limba maghiară am ajuns să trăiesc și să studiez într-o atmosferă românească să învăț și să scriu românește având la Arad posibilitatea să-mi dezvolt și să-mi afirm vocația pe care o simțeam latentă în ascunzișurile sufletului meu. Primul meu contact cu tiparul m-a

¹⁰ Emil Petrovici (1899-1968), lingvist specializat în domeniul foneticii, fonologiei, onomasticii și dialectologiei române și al relațiilor lingvistice româno-slave, profesor universitar la Cluj și rector al Universității „Babeș-Bolyai”. La Arad, ca mulți alți tineri, s-a înscris la teologie pentru a nu fi recrutat și trimis pe front. A studiat aici în anii 1916-1918.

influențat în așa măsură că de atunci nu m-am mai despărțit de imprimărie. M-am dus să dau câteva informații la revista eparhială „Biserica și Școala”¹¹ care se imprima la Tipografia Diecezană. Cu acest prilej l-am cunoscut pe Pitariu, conducătorul tipografiei care mi-a arătat toată instalația, casetele cu litere și mașinile de imprimat precum și diversele utilaje ale imprimăriei. Mi-a făcut cunoștință cu lucrătorii, în special cu cei care culegeau textele și cu paginatorii. Am fost inițiat spre bucuria mea în tainele cum se tipărea o publicație. Profesorul Dr. Teodor Botiș¹² văzându-mă cu Pitariu printre zețari și tipografi, s-a bucurat și m-a rugat să-i dau o mână de ajutor la imprimarea revistei „Biserica și Școala” căci el se ocupa cu apariția acestui organ oficial al eparhiei. Am fost fericit că mi s-a oferit această ocazie de colaborare, desigur benevolă și gratuită.

Am fost inițiat în cunoașterea primelor noțiuni de tipografie și de redacție datorită întâmplării norocoase și mai ales bunăvoinței din partea profesorului meu de „Apologetică” la teologie adică a Doctorului Teodor Botiș și apoi din partea meșterului tipograf, a domnului Pitariu, foarte amabil cu mine. Această muncă însemna pentru mine începuturile, nu de gazetărie ci de a fi introdus în atmosfera imprimăriei. Am început să simt și să-mi placă mirosul de plumb și de cerneală de tipar. Am învățat cum se făcea corectura în șpalt și revizia în pagini. Domnul Pitariu mi-a arătat tot ce trebuia să știu despre felul cum se făcea tipărirea unei publicații îndeosebi diferitele caractere de litere și cum le așezau zețarii în „vincălău”, apoi cum se făcea paginația și cum se dădeau formele la imprimat arătându-mi cum funcționa mașina plană de tipar precum și celelalte utilaje ale imprimăriei. Aici am descoperit și oarecum am învățat pentru prima oară această meserie mobilă de tipograf, desigur ca modest diletant la începutul uceniciei. Aici mi-am dat seama ce importanță avea meșteșugul tipografului pentru un intelectual îndeosebi pentru cineva care dorea să publice câte ceva din scrisul său. De pe atunci l-am cunoscut pe tipograf ca pe un factor primordial în munca de intelectual. L-am stimat cu toată afecțiunea mea amicală pe acest luptător care pentru ceea ce realiza devenea și el un adevărat intelectual. La „Tipografia Diecezană” am cunoscut numai zețari români, pricepuți în profesiunea lor. De al ei am învățat să cunosc diversitatea literilor de tipar, ca de pildă; terția, cicero, garmond și nonparei, atât în forma caracterelor obișnuite și drepte cât și în forma celor cursive sau

¹¹ „Biserica și Școala”, publicație editată de Teologia arădeană de mare prestigiu teologic, pedagogic și istoriografic (1877-1948).

¹² Teodor Botiș (1873-1940), preot, profesor de teologie la Arad, istoric de mare prestigiu în epoca interbelică. În perioada 1918-1938 a fost rector al Teologiei arădene.

aldine. Tot timpul meu liber mi-l petreceam în tipografie, îndrăgind acest local, unde îmi găseam bucuria și satisfacția în seducătoarea ei plenitudine. La început făceam corecturi de texte tipărite, bineînțeles benevol și în mod gratuit. După aceea am dat ajutor și la redacție, fiind această misiune fără onorariu ca o cinste pentru mine unde selecționam materialul informativ și prezentându-l pentru a fi dat la cules. Așa mi le-am petrecut, cu plăcute îndeletniciri, zilele mele în tot cursul anului școlar.

În vara anului 1918 mi-am pus însă problema să-mi termin clasa VII-a de liceu, concomitent cu teologia ca să nu-mi pierd nici o zi din învățământul meu liceal și laic pe care îl abandonasem provizor pentru a putea urma cursurile teologice. Am hotărât să dau examenul ca elev particular. Aceasta se putea în mod legal, cum o făceau și alții, mai ales cei înrolați în armată. N-am vrut să mă prezint la acest examen la liceul din Timișoara ca să nu fiu între unde mi-am petrecut anul. Am avut noroc în colegul și prietenul meu Miti Deheleanu care era și el preocupat de aceeași problemă. El aflase că în Budapesta erau organizate cursuri particulare în vacanța de vară, predate de profesori activi și în funcțiune la un liceu din capitala Ungariei, care pregăteau într-o lună elevii ce doreau să se prezinte pentru oricare clasă la un examen particular, la liceul reformat din Budapesta, valabil în mod legal și recunoscut de toate forurile educației publice. Cursurile erau destinate mai ales pentru acei elevi care pentru un motiv sau altul n-au putut frecventa în continuare liceul lor unde fuseseră înscriși anterior. Nimeni nu se interesa de cauzele întârzierii. Eram într-o perioadă de război, într-o stare extraordinară când unii se înapoiau de pe front și, în luna lor de concediu, căutau să-și completeze studiile fie secundare fie universitare. Ne-am interesat și noi de condițiile și posibilitățile de reușită ale acestor cursuri. Așa am ajuns cu teologul Dimitrie Deheleanu din Mehala Timișorii să ne ducem, împreună, la „Ujpest” unde se țineau aceste cursuri conducătorul lor asigurându-ne cazarea într-un hotel apropiat de casa lui unde am avut și pensiune completă adică cele trei mese principale pe zi. A trebuit să-i plătim o sumă respectabilă atât pentru întreținerea noastră cât și pentru plata profesorilor pe care el îi avea de la liceul reformat și îi onora separat. Organizatorul acestor cursuri era un profesor pensionar care făcea apel la foștii săi colegi ca să se ocupe de noi contra cost și să ne predea lecțiile pentru clasa respectivă în așa fel încât să ne putem prezenta cu succes la examenul dorit. Eram vreo zece elevi la aceste cursuri particulare. Lecțiile ni se predau fie acasă la „Ujpest” unde se deplasau profesorii noștri pentru meditație, fie ducându-ne noi cu tramvaiul în clădirea liceului reformat din centrul

Budapestei. Am stat o lună de zile la aceste cursuri. Alimentația noastră era acceptabilă și potrivită pentru criza de hrană din timpul războiului. Uneori ni se servea și carne de cal. Atunci am mâncat mai bine. La Timișoara încă n-am ajuns să fim nevoiți a ne alimenta așa de prost întrucât românii gospodari din satele din jurul orașului nostru, la fel ca și poporul șvăbesc, având economii rurale mai bogate și mai avansate în cultura legumicolă și zootehnică inundau piețele Timișorii cu produsele lor ce le-a rămas și după hrăpăreața rechiziție a autorităților locale menite să aprovizioneze în primul rând armatele de pe fronturi. Cu toate lipsurile și neajunsurile, alimentare și de învățătură, până la urmă, cu tenacitate și cu răbdare, am reușit să trecem examenul de clasa șaptea la liceul reformat din Budapesta. Cheltuielile pentru aceste cursuri și cele liceale, precum și toată întreținerea mea la Budapesta, respectiv în suburbia de la „Ujpest”, învățătură, taxe de examen și banii de buzunar – toate acestea mi-au fost anticipat achitate de unchiul meu, de avocatul Dr. Aurel Cosma, pe atunci mobilizat cu rang de căpitan în armata austro-ungară. Unchiul meu era bucuros că am găsit această soluție și am dorit în mod serios să-mi termin liceul concomitent cu teologia dar mai ales pentru că am izbutit în calculele mele de ordin didactic și am reușit în străduințele mele de la Budapesta. Așa am ajuns să nu-mi pierd nici un an de liceu. Am urmat învățământul secundar paralel cu foștii mei colegi de la liceul din Timișoara.

În luna septembrie 1918 am intrat în anul cursului doi al teologiei. Mi-am văzut în continuare de aceleași treburi și ocupații, de studiile teologice, de catedra de muzică la preparandie și de atribuțiile mele plăcute și voluntare la tipografie. În plus am mai fost obligat de programul teologic, începând din anul al doilea de curs, la fel ca și ceilalți colegi ai mei să predau la o școală elementară din Arad orele de religie pentru elevii ortodocși. Așa am ajuns să fiu și catihet. Am avut mult necaz cu micii mei elevi, copiii săraci și nevoiași, care abia vorbeau românește și nu prea înțelegeau ce le spuneam deși erau români de religie ortodoxă și nu își cunoșteau nici limba lor maternă. Unii erau copii din căsătorii mixte. Nici unul nu avea habar de biserică și de credință. Nici unul nu știa „Tatăl Nostru”.

Între timp se precipitau evenimentele politice și militare. Se pregătea dezastrul monarhiei, prăbușirea fronturilor și biruința marilor puteri din apus alături de care luptase și România. În luna octombrie circulau diverse zvonuri privind revendicările românilor, a națiunii noastre întregi pentru unire. La 18 octombrie 1918 a fost citită în Parlamentul Ungariei de la Budapesta declarația Partidului Național Român din Transilvania redactată de deputații români

încă de la 12 octombrie privind aspirațiile poporului român¹³. Dramaticul sfârșit al Ungariei s-a împlinit. În dimineața zilei de 31 octombrie 1918 am fost alarmați că s-au produs mari și radicale schimbări la Budapesta – în guvern – revoluția fiind declanșată¹⁴. Mi-am dat seama că s-a isprăvit și cu aventura mea la teologie impusă de situație și că mă aștepta alt destin în cadrul libertății naționale. Am ieșit imediat în piața mare din fața teatrului unde am auzit că se ține o demonstrație muncitorească. Era o mică demonstrație, fără anvergură dar faptul că a fost lăsată să se desfășoare în mod liber mi-a indicat că pulsul vremii își modificase ritmul și orientarea. Din cuvântările rostite am înțeles că războiul s-a terminat și că oamenii apucau pe o cale de libertate socială. M-am întors acasă și i-am comunicat gazdei mele că în urma celor întâmplute mă duc imediat la Timișoara să văd ce se petrece în orașul meu natal. Ajungând acasă, în Banat, am aflat lucruri și mai senzaționale. Unchiul meu, avocatul căpitan Aurel Cosma, fruntaș al Partidului Național Român a provocat o adevărată revoluție românească prin constituirea unui Consiliu Național Român și a unei garde naționale¹⁵. Despre aceste evenimente am scris nenumărate date istorice și amintiri în altă parte. Prin urmare nu le mai evoc aici, în aceste însemnări sumare. Vreau numai să notez că acest consiliu militar era compus din ofițeri români din fosta armată austro-ungară și era prezidat de unchiul meu. Comandant al gărzilor naționale române a fost ales căpitanul avocat Dr. Lucian Georgevici din Recaș¹⁶. Și despre aceste unități militare am redactat un alt capitol de însemnări și evocări mai amănunțite, mai ales că am avut și eu un rol în organizarea lor. Am intrat și eu încă din prima zi, de 31 octombrie 1918, ca ostaș voluntar în această gardă națională

¹³ La 29 septembrie /12 octombrie 1918 Comitetul Executiv al Partidului Național Român a adoptat o declarație redactată de Vasile Goldiș prin care, în virtutea dreptului ca fiecare națiune să dispună de propria soartă, națiunea română din Transilvania se așează „printre națiunile libere”. Se solicită recunoașterea Comitetului Executiv ca organ provizoriu de conducere al Transilvaniei.

¹⁴ În noaptea de 30-31 octombrie la Budapesta are loc așa-numita „revoluție a rozelor de toamnă”, de fapt o răsturnare de putere. Unitățile militare au trecut de partea Consiliului Național Maghiar înființat la 25 octombrie de contele Mihály Karolyi și partizanii săi. Acesta va fi numit prim-ministru.

¹⁵ La 31 octombrie s-a constituit Consiliul Militar Național Român la Timișoara la apelul căpitanului dr. Aurel Cosma, unchiul memorialistului.

¹⁶ Lucian Georgevici (născut la Recaș în 1875), avocat și om politic român s-a remarcat ca un bun organizator al campaniilor electorale din anii 1905-1910 pentru PNR în comitatul Timiș, organizator al Gărzilor Naționale în toamna lui 1918, participant la Adunarea de la 1 decembrie de la Alba Iulia, după Unire lider al organizației bănățene al PNL. A fost primar al Timișoarei în anii 1922-1926 apoi 1927-1929.

formată pe teritoriul comitatului Timiș și comandată de Lucian Georgevici cu grad de căpitan. Am fost asistentul său și l-am ajutat în acțiunea de organizare și lărgire a cadrelor militare înființate în toate satele românești din comitatul Timiș. Ele erau formate din luptători voluntari și mai ales din ostași reînforși de pe fronturile de luptă. În calitatea mea de ostaș voluntar al gărzii naționale din comitatul Timiș, am fost ales după câteva zile ca delegat oficial la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia unde am votat și eu Unirea la 1 decembrie 1918 pe baza unui credențional primit în conformitate cu hotărârile exprimate unanim la întrunirea tuturor candidaților locali și sătești din județul Timiș. Comandantul și șeful gărzilor naționale din acest comitat adică avocatul și căpitanul Lucian Georgevici a fost ales ca delegat oficial pentru Marea Adunare de la Alba-Iulia în circumscripția electorală din plasa Recaș primind acolo un mandat (credențional) de deputat și nu în calitate de comandant al gărzilor naționale din comitatul Timiș.

Am fost alături de unchiul meu în toată această perioadă frământată de evenimente și de acțiuni revoluționare secundându-l în diversele activități de ordin politic și militar românești, pentru cucerirea dreptății și libertății naționale precum și pentru dobândirea drepturilor sociale pe seama poporului român. Nu m-am mai dus la Arad. Am renunțat la teologie. Am vrut să fiu util națiunii mele prin activitatea însuflețită și juvenilă a contribuției mele în direcția acțiunii politice desfășurate de unchiul meu. La 9 noiembrie 1918 Consiliul Central al Românilor cu sediul la Arad, a dat o notă ultimativă guvernului revoluționar maghiar de la Budapesta ca să cedeze toate regiunile din Transilvania și Banat locuite de români și să le treacă în stăpânirea și administrarea poporului român. În urma acestui ultimatum românesc, guvernul maghiar l-a delegat pe ministrul Jaszi Oszkar ca să trateze cu românii această problemă. Am luat parte și eu cu unchiul meu la aceste tratative de la Arad dezbătute între Jaszi Oszkar ministrul pentru problemele minorităților de altă naționalitate, în guvernul maghiar, și între Marele Sfat Național Român care au avut loc în zilele de 13 și 14 noiembrie 1918 în palatul comitatului¹⁷. Deoarece tratativele au eșuat, Consiliul Central Român a convocat Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia pe ziua de duminică 1 decembrie 1918¹⁸.

¹⁷ Iászi Oskár (1875-1957), sociolog și om politic maghiar, membru al guvernului Karolyi și șef al Partidului Radical (1914). A susținut necesitatea unor reforme democratice în Ungaria antebelică și mai ales acordarea de drepturi minorităților. A fost șeful delegației maghiare la tratativele de la Arad (13-15 noiembrie 1918). În 1919 a emigrat, iar din 1924 s-a stabilit în SUA.

¹⁸ Manifestul de convocare al Adunării de la Alba Iulia s-a lansat la 7/20 noiembrie 1918.

În cele două zile petrecute la Arad am avut ocazia să cunosc pe toți frunțașii vieții publice și politice a românilor din Transilvania dar mai ales am avut prilejul să cunosc redacția ziarului „Românul” reapărut recent, la constituirea Consiliului Național Central și adăpostită provizor în casa deputatului Cicio-Pop¹⁹ din strada „Fabian” situată în fața episcopiei noastre și aproape de locul unde aveam locuința. Am luat contact și cu vrednicii lucrători de la tipografie unde se imprima cotidianul românesc. Am fost entuziasmat de atmosfera ce domnea în toate cercurile frunțașilor națiunii și, desigur, în mediul ziariștilor care fără să fie profesioniști s-au strâns în jurul redacției ca să ajute apariția „Românului”. Le-am promis o colaborare din partea mea angajându-mă ca să le trimit știri și corespondențe de la Timișoara fie telefonic, fie în manuscrise expediate prin poștă. Le-am mai transmis unele informații de natură publicistică, la îndemnul unchiului meu, și în zilele precedente. Așadar mi-am început activitatea de reporter prin expedieri de informații și corespondențe mărunte la ziarul „Românul” din Arad. În timpul cât am fost plecați din Timișoara s-au petrecut evenimente importante legate de Banat.

În ziua de 13 noiembrie 1918 delegația guvernului maghiar de la Budapesta a semnat la Belgrad armistițiul cu generalul francez Franchet D’Esperay²⁰ în numele marilor puteri aliate și victorioase. Acest armistițiu a trasat ca linie de demarcație râul Mureș, până unde puteau să fie ocupate fostele teritorii ale Ungariei de către armatele aliate. În temeiul acestui armistițiu a fost ocupat Banatul, până la hotărârea conferinței de pace de la Paris, de către armata sârbească, aceasta trecând Dunărea încă din ziua de 9 noiembrie, venind din insula Corfu, unde se refugiase de la prima înfrângere din războiul mondial. Astfel au ajuns trupele sârbești a avansa până la Mureș. Românii erau deci opriți de linia demarcațională să treacă Mureșul și să guverneze în Banat²¹. În condițiile noii stări de lucruri m-am înapoiat cu unchiul meu la Timișoara

¹⁹ Ștefan Cicio-Pop (1865-1934), lider al PNR, avocat, apărător al memorandiștilor, apoi deputat în Parlamentul de la Budapesta de mai multe ori. Va fi membru în Consiliul Dirigent pentru departamentul justiției, iar după 1918 deputat și președinte al Camerei.

²⁰ Franchet Louis D’Esperay (1856-1942), mareșal al Franței, comandantul trupelor aliate din Balcani.

²¹ Până la 20 noiembrie întreaga provincie trecuse sub control militar sârb. Trupele sârbe aveau însă mandat temporar. Ele au fost primite cu bucurie de români fiind considerate aliate dar comportamentul lor, ca și vădita intenție de a rămâne aici pentru a pune Conferința de Pace în fața unui fapt împlinit, au dus la rapida deteriorare a relațiilor mai ales că, potrivit aceleiași convenții de armistițiu, s-a menținut și administrația veche maghiară. Detașamente și patrule sârbe au împiedecat mai multe delegații ale localităților românești din Banat să ia parte la Adunarea de la Alba Iulia.

unde ne-am grăbit să pregătim participarea românilor din comitatul Timiș la marea adunare națională de la Alba Iulia și să procedăm la alegerea delegaților oficiali conform legii electorale și a instituțiilor primite.

Eu am fost factorul mobil și omul de încredere al unchiului meu în realizarea planului nostru de acțiune pentru o masivă participare a trimișilor poporului nostru la marea adunare națională de la Alba-Iulia. Am luat contact cu fruntașii satelor noastre din comitat ca și în zilele precedente din prima jumătate a lunii noiembrie 1918 asistând aproape pretutindeni la formarea Consiliilor Naționale Comunale. Îndeosebi la crearea unor unități de luptători locali pentru garda națională și recrutând peste tot voluntari și foști militari. Despre această activitate a mea am făcut numeroase însemnări memorialistice și evocări separate, în alte capitole sau amintiri. Garda noastră națională a fost denumită „Armata Unirii”. Am notat că la comandamentul județean al acestor gărzii naționale am fost eu ales ca delegat oficial cu drept de vot primind mandatul zis „credențional” ca să votez la Alba-Iulia „unirea cu România fără condiții” în temeiul principiului autodeterminării”. La întrunirea noastră județeană am vrut să-l alegem pe comandantul nostru, pe căpitanul Lucian Georgevici, ca delegat oficial dar el m-a propus pe mine, întrucât el a candidat ca deputat și apoi cu unanimitate ca deputat pentru plebiscitul popular de la Alba-Iulia în circumscripția electorală din plasa Recaș unde era fieful său unde își avea biroul de avocatură. Așa că Lucian Georgevici a fost ales delegat oficial de la Recaș iar eu ca reprezentant al unităților din garda națională din comitatul Timiș. În celelalte două comitate ale Banatului în Torontal și în Caraș-Severin erau alții care se ocupau de această organizare.

În câteva zile a ocupat întreg Banatul până la Mureș armata sârbească, în calitate de aliată a puterilor victorioase. La început prezența ostașilor sârbi nu ne-a împiedicat în acțiunea noastră. Îi consideram ca prieteni și ca aliați. Dar în scurtă vreme armata sârbească ne-a pus obstacole și îngrădiri serioase în strădania noastră de a mobiliza pe români ca să meargă la Alba-Iulia. Mai ales după intrarea armatei sârbești în Timișoara, în duminica de 17 noiembrie 1918. Comandamentul militar sârbesc a dat ordin ca să fie dizolvate toate gărzile naționale și consiliile naționale, ale noastre și ale celorlalte națiuni conlocuitoare. Am fost nevoiți să lucrăm în secret și prin oameni de încredere ca să izbutim să mobilizăm multă lume pentru Alba-Iulia, mase largi, populare, și să ne asigurăm în același timp de prezența delegaților aleși cu drept de vot adică de mandatarii sau reprezentanții cu „credențional”. Am reușit să alegem toți delegații oficiali pentru votarea Unirii deci pentru adunarea parlamentară

propriu-zisă, comunicându-le numele Consiliului Național Central de la Arad. După terminarea acestor operațiuni eu m-am înapoiat la Arad și am trecut în garda națională de acolo, m-am înțeles cu unchiul meu să ne întâlnim la Alba-Iulia cu o zi înainte de data fixată pentru Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918.

La Arad am luat contact cu fruntașii Partidului Național Român precum și cu redactorii ziarului „Românul” organul oficial al Consiliului Central Național. M-am prezentat la comandamentul central al gărzilor naționale unde am fost repartizat la birourile acestuia să fac legătura cu unitățile noastre bănățene ajunse sub ocupația militară a armatei sârbești. Am rămas în contact și cu studenții teologi și ai preparandiei contribuind la organizarea delegațiilor pentru Alba-Iulia. Din partea studențimii universitare a teologiei l-am ales ca delegat oficial ca să voteze unirea la Marea Adunare Națională pe amicul meu Emil Petrovici. Eram foarte activ în aceste zile premergătoare ale importantului eveniment național de o semnificație și valoare istorică. Cea mai plăcută muncă a mea a fost la redacția și tipografia ziarului „Românul” unde am avut grijă să se publice tot ce venea ca informație din Banat. L-am întâlnit aici pe Ion Clopoțel²² recent eliberat din închisoarea politică de la Seghedin (Ossilagfoghaz) unde fusese deținut și condamnat anterior pentru activitatea sa ziaristică de la „Românul”. Reîntoarcerea sa în fosta redacție a marcat un ritm mai viu și un aspect mai militant în această foaie fiind un încercat și priceput gazetar de profesie.

Am aranjat să plec la Alba-Iulia cu grupul studenților de la teologie în dimineața zilei de 30 noiembrie 1918 într-un vagon rezervat pe seama noastră și atașat la trenul special al arădanilor. În aceiași zi la amiază am sosit la Alba-Iulia unde am fost cazați cu toții într-o cazarmă militară ocupată și rechiziționată de organizatorii adunării naționale. De-a lungul drumului pe calea ferată am cântat cu însuflețire marșuri naționale, în special „Pe-al nostru steag e scris unire!” și „Deșteaptă-te române!”. Emil Petrovici era cel mai entuziasmat. Cu vocea sobră de tenor ne-a dominat corul nostru improvizat. Prin fereastră am scos drapelele noastre ca lumea să ne vadă trecând prin gări. Garda noastră națională, adică armata unirii pusese deja mâna pe căile ferate din Transilvania și a reușit să organizeze o bună circulație feroviară în deplină securitate dar mai ales în condiții satisfăcătoare pentru acele timpuri când dușmanii ne sabotau și ne puneau diverse piedici în cale. Ne-am încrucișat

²² Ion Clopoțel (1892-1986), om politic social-democrat, publicist și sociolog român, memorialist.

prin gări cu unele trenuri care îi înapoiau acasă pe ostașii germani înfrânți în războiul mondial. Ei se întorceau din București cu figuri nedumerite și resemnate dar bucuroase că au scăpat de pe fronturi. Ei ne priveau cu oarecare curiozitate văzându-ne așa de veseli și auzindu-ne cum cântam. I-a intrigat însă stindardul nostru pentru că noi aveam cele trei culori naționale fixate în chip vertical ca și frații din România și nu în mod orizontal cum erau celelalte steaguri ale ardelenilor. Nu și-au putut da seama din ce direcție veneam cu astfel de steaguri pe care la văzuseră numai în România.

Ajunși la Alba-Iulia, după ce ne-am ocupat locurile noastre de dormit, m-am dus imediat să-l caut pe unchiul meu la hotelul mare din centrul orașului. L-am găsit bine cazat dar foarte alarmat de proiectul de rezoluție redactat de conducerea Consiliului Central Național prin care se prezenta la votare o unire cu un fel de autonomie locală pentru Transilvania. El cerea o „unire fără condiții”, o alipire totală și definitivă a Transilvaniei la România fără nici o îngrădire de autonomie regională. Bănățenii erau hotărâți ca în acest caz să voteze separat „unirea fără condiții” – spunea el, consultându-se în prealabil cu fruntașii Banatului. Căuta din toate puterile să ajungă la o înțelegere cu ardelenii în această privință. A convocat pentru seara aceasta, de sâmbătă, pe toți delegații bănățeni ca să dezbata cu ei problema și să aducă o hotărâre în sensul ca să nu fie compromisă ideea unirii. Bănățenii s-au mobilizat între ei și s-au adunat într-un număr considerabil la o întrunire prealabilă care a avut loc în seara de sâmbătă, 30 noiembrie 1918 după cină în sala mare a hotelului unde locuia unchiul meu. M-am dus și eu cu Emil Petrovici care era și el bănățean la această adunare separată și premergătoare a celei de-a doua zi care era chemată să voteze hotărârea de unire. Această adunare a bănățenilor era prezidată de unchiul meu, Dr. Aurel Cosma²³. Aici s-au discutat două probleme. Întâi chestiunea nenumăratelor nedreptăți săvârșite în Banat de aliata armată a Serbiei care i-a împiedicat pe români să meargă la Marea Adunare de la Alba-Iulia, pe lângă numeroase șicane împotriva lor iar în al doilea rând dezbaterea problemei unirii fără condiții. Aceasta a fost foarte furtunoasă iar dorințele exprimate erau categorice. Nimeni din bănățeni nu admitea în nici un fel de formă cu substrat de autonomie locală ci toată lumea era de acord să fie votată unirea fără condiții. Ședința a durat până târziu, după miezul nopții. Discuțiile erau așa de aprinse încât s-au alarmat din această cauză fruntașii noștri

²³ Evenimentul și-a avut importanța sa în determinarea acceptării Unirii necondiționate și imediate cu România. Este menționat de mai mulți memorialiști inclusiv de Petru Groza, „*Adio lumii vechi! Memorii*”, Iași, 2003, p. 188-190.

politici care pregătiseră formularea principiilor de unire. Încă de la începutul dezbaterilor au participat și delegații partidului social-democrat. Socialiștii erau de acord cu bănățenii²⁴. A venit apoi și Vasile Goldiș care redactase textul Unirii precum și alți fruntași din conducere. După lungi dezbateri, în fine, s-a căzut de acord asupra unui compromis care să exprime Unirea fără autonomie locală dar s-a admis crearea cu titlul provizoriu a unui Consiliu Dirigent, un fel de guvern local care să asigure administrarea provinciilor alipite în perioada de tranziție ca să se poată contopi, după aceea, într-o administrare adică într-o guvernare unitară cu România. Așa s-a făcut apoi Unirea de la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia într-un entuziasm nemaipomenit și într-un consimțământ deplin și unanim. A fost noaptea târziu când am ajuns cu Emil Petrovici la culcare. Eram agitați și ne-am odihnit puțin. A doua zi, duminică dimineața ne-am dus la Adunarea Națională a delegaților oficiali unde am asistat la cel mai important și istoric act al ardelenilor și bănățenilor. Am ascultat toate discursurile și apoi am votat Unirea. Mandatul nostru de „credențional” îl dădusem la intrarea în sală unde se făcea verificarea lor în vederea validării votului. Pe la amiază, după terminarea Adunării Naționale ne-am dus spre Câmpia Libertății unde ne așteptau în jurul tribunelor miile de români participanți și delegați în număr de peste o sută de mii de oameni cu steaguri și orânduți după comitate și comune. Noi ne-am dus la tribuna unde urma să vorbească mulțimii episcopul Dr. Miron Cristea de la Caransebeș²⁵ și să comunice poporului hotărârea Unirii care a ratificat-o astfel pe cale plebiscitară cu însuflețite ovațiuni și strigăte de aprobare. În jurul acestei tribune am găsit și grupul studenților teologi deci pe colegii noștri cu care ne-am întors la cazarma unde aveam culcușul nostru. În Câmpia Libertății din Alba-Iulia erau mai multe astfel de tribune în jurul cărora era grupată mulțimea și unde le vorbeau fruntașii Unirii ținându-le discursuri înflăcărate și supunându-le spre ratificare hotărârea luată la adunarea națională a delegaților oficiali.

În aceeași zi m-am mai întâlnit odată cu unchiul meu și i-am spus că noi plecăm spre Arad la noapte sau dimineața iar eu voi mai sta la centrala gărzilor naționale până va mai fi nevoie de mine urmând ca după aceea să mă întorc definitiv acasă la Timișoara.

În ziua de 2 decembrie 1918 mi-am reluat activitatea la garda națională din Arad precum și celelalte îndeletniciri ale mele de ordin gazetăresc, în

²⁴ Dimpotrivă! Mulți sociali-democrați voiau unirea doar cu o republică românească. Ce-i drept, înțelegând realitățile, au acceptat până la urmă rezoluția de la Alba Iulia.

²⁵ Elie Miron Cristea (1868-1939), episcop de Caransebeș (1910-1920), Mitropolit primat al României și din 1925 Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

special la redacția ziarului „Românul” și la tipografia unde se imprima. La finele lunii, la 27 decembrie 1918 am fost trimis în misiune la Budapesta lalegația ministrului plenipotențiar Dr. Erdely, ambasadorul Consiliului Dirigent de la Sibiu pe lângă guvernul maghiar de la Budapesta²⁶. Urma să-i duc un plic de curier și să-i fac unele comunicări secrete. Deplasarea am făcut-o în uniformă de soldat, ostaș al gărzii naționale. A fost o misiune delicată și cu peripeții. A trebuit să mă strecur în tren prin ostașii gărzilor maghiare cu buton roșu la chipiu în timp ce eu aveam buton tricolor care îmi punea situația, uneori, în primejdie întrucât exista o dușmănie și un sentiment de răzbunare împotriva românilor care decretaseră Unirea cu România. Am trecut cu dibăcie printre toate pericolele. Am avut acte oficiale în regulă emise de comandamentul gărzilor naționale române, scrise și semnate în trei limbi: în română, maghiară și franceză cum se obișnuia pe atunci. La Budapesta am stat numai o zi, la 27 decembrie 1918, în care mi-am rezolvat încredințarea primită de ministrul român și plenipotențiar al Consiliului Dirigent, Dr. Erdely precum și treburile mele personale la liceul reformat ca să-mi ridic toate actele și certificatele de terminarea clasei a șaptea. Am vrut să mă întorc cu ele în regulă pentru a mă putea înscrie la liceul din Timișoara ca să urmez și să termin clasa ultimă, cea a opta, precum și examenul de maturitate. Înapoiat la Arad mi-am făcut formele de lăsare la vatră și demobilizare din garda națională la finele lunii întrucât Unirea a fost deja votată iar noul guvern provizor adică așa numitul Consiliu Dirigent era deja în funcțiune la Sibiu care, la chemarea sa, aștepta să intre în Transilvania armata română. Banatul fiind încă sub ocupația militară a trupelor sârbești și a administrației provizorie instalată la comandamentul armatei sârbe, la Timișoara mai funcționa, în continuare, liceul maghiar cu aceiași profesori ca înainte. Astfel că reînscriindu-mă din nou la acest liceu deși cu o mică întârziere din cauza evenimentelor – întârziere pe deplin justificată și aprobată de direcția liceului – și-am regăsit pe foștii mei colegi de clasă și pe profesorii care mă cunoșteau. Deodată cu mine s-a înscris în clasa opta și amicul Dimitrie Dehelean din Mehala. Nimeni nu știa că noi am urmat între timp teologia, adică cei de la liceu. Toți știau că am trecut clasa a șaptea la liceul reformat din Budapesta. Așadar n-am pierdut nici un an și nici o zi de învățământ din cauza aventurii mele teologice.

²⁶ Evident, Consiliul Dirigent nu putea numi ambasadori. În schimb exista un ministru plenipotențiar român la Budapesta, dr. Ioan Erdely. Aceiași persoană a făcut parte și din delegația română la tratativele de la Arad. Vezi „*Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*”, ediția II, sub redacția Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1972, p. 544, 612.

Ultimul an școlar al funcționării liceului maghiar din Timișoara m-a reținut pe băncile învățământului secundar până în luna iunie 1919 când mi-am trecut și examenul de bacalaureat. Liceul se mutase deja în localurile din edificiul propriu care fusese evacuat de spitalul militar. În timpul anilor de război lecțiile se țineau la primul etaj al palatului dicasterial unde fusese adăpostit în localuri provizorii la fel ca și liceul real din Timișoara. La puțin timp după primirea diplomei de bacalaureat a plecat și armata sârbească. Abia atunci a început era românească la Timișoara, Banatul fiind ocupat de armata sârbească abia atunci a trecut sub administrația românească subordonată Consiliului Dirigent de la Sibiu. Unchiul meu, Dr. Aurel Cosma, a devenit primul prefect român al municipiului Timișoara și al județelor unificate Timiș-Torontal²⁷. Aceasta în urma hotărârii conferinței de pace de la Paris care a trasat noua frontieră între noi și sârbi pe linia unde se găsește și acum. Până la introducerea stăpânirii românești asupra Banatului de nord și de est, în timpul cât am urmat la liceu clasa a opta, s-au produs, în strădaniile mele de activitate culturală și publicistică, noi cotituri care mi-au deschis și mai larg orizonturile spre izbânda aspirațiilor dinamizate de o vocație lăuntrică și poate tainică.

Primul meu gând era să înființez pentru tinerimea din școlile secundare ale Timișorii o societate de lectură românească, la care să participe toți elevii români de la diversele licee maghiare, de la școala superioară de comerț, tot maghiară, precum și de la celelalte școli, ca cea de arte și meserii etc. cu propunere tot în limba ungurească. Am luat ca model statutele societății de lectură a teologilor din Arad. Am îndeplinit toate formele necesare de ordin organizatoric, am obținut la cererea mea și autorizația de întrunire din partea comandamentului armatei sârbești, astfel că am reușit să constituim, cu o remarcabilă și mare participare de elevi, o societate de lectură cu denumirea „Dimitrie Țichindeal”²⁸, fiind eu ales președinte, Eusebiu Nicorescu vicepreședinte, Ioachim Oprea secretar iar din comitetul de conducere făcând parte prietenii mei din cartier, ca de pildă: Iuliu Doncea, Coriolan Andreescu, Gheorghe Ilca-Suciu și alții. Vestea a ajuns până la profesorii mei de la liceu dar nici unul nu și-a manifestat o dușmănoasă împotrivire în afară de unul șovinist cu numele de Kovacs Karoly. Important era că am izbutit să trezesc în sufletul acestor tineri dorința și interesul pentru lectura și literatura română. Ședința de constituire și întrunirile următoare ale societății de lectură

²⁷ Numele lui Aurel Cosma senior în calitate de prefect al județului Timiș-Torontal s-a făcut din dispoziția Consiliului Dirigent la 23 iulie 1919.

²⁸ În martie 1919.

„Dimitrie Țichindeal” le-am ținut în sala de învățământ a școlii confesionale române elementare pentru băieți din cartierul Fabric, în spatele noii biserici Sfântul Ilie, pe atunci „Furco utca”, astăzi strada „Moise Nicoară”. Activitatea am început-o în primăvara anului 1919 contribuind cu toții la cunoașterea trecutului literaturii românești din Banat și a scriitorilor de altădată, în special a celor din provincia noastră, făcând totodată și expuneri din operele marilor scriitori din România și Transilvania. Eu aveam pe atunci o bogată și valoroasă bibliotecă personală, cu numeroase cărți cumpărate de la „Librăria Diecezană” din Arad am donat-o în întregime societății de lectură „Dimitrie Țichindeal”. În toamna anului 1919 când s-a deschis primul liceu românesc, „Diaconovici Loga” în clădirea în care mi-am urmat și eu clasele secundare și unde am obținut diploma de bacalaureat, am predat arhiva acestei societăți de lectură și toată biblioteca pe care noua conducere a liceului a primit-o cu mulțumire, neavând la început nici o carte de literatură română. Societatea de lectură „Dimitrie Țichindeal” a continuat să funcționeze mai departe în cadrul noului liceu român unde era director Silviu Bejan pe care îl cunoscusem la preparandia de la Arad iar profesor de literatură română Dr. Ioan Roșiu-Roșioriu care a devenit conducătorul acestei societăți. Biblioteca am mai completat-o după aceea cu noi cărți aduse de la București și donate de mine încât liceul „Diaconovici Loga” a fost înzestrat de mine de la început cu cărți românești. La fel am adus la începutul erei de administrație românească aduse tot de mine și donate bibliotecii comunale care pe atunci își începuse acțiunea de înzestrare cu cărți românești sub conducerea inimosului și priceputului bibliotecar român Romulus Miloș care funcționase la această bibliotecă încă din anii premergători războiului mondial și Unirii. Camil Petrescu a și publicat în cotidianul său, „Țara”²⁹ din Timișoara în numărul de la 24 martie 1921 despre donația de cărți făcută de mine către biblioteca municipală din Timișoara. Am fost și eu de câteva ori invitat să particip la ședințele societății de lectură „Dimitrie Țichindeal”, în primii ani după Unire ca student la Universitatea din București. Conducătorul acestei societăți, profesorul Dr. Ioan Roșiu-Roșiori a scris și publicat în acest sens un foileton în ziarul „Banatul”³⁰ din Timișoara în numărul de la 15 aprilie 1920, sub titlul „O pagină din viața tinerimii române din Timișoara” scoțând în relief activitatea mea privind fondarea și funcționarea societății de lectură „Dimitrie Țichindeal”.

²⁹ „Țara”, cotidian apoi săptămânal editat la Timișoara de Camil Petrescu în 1921.

³⁰ „Banatul” cotidian apărut la Timișoara în perioada 1919-1921 editat de Lucian Georgevici avându-l ca redactor-șef pe Iosif Velcean. Din octombrie 1919 apare numai de 3 ori pe săptămână, din martie 1920 până în iulie 1920 apare zilnic, după care numai săptămânal.

Acest ziar cu titlul „Banatul” a fost fondat de unchiul meu Dr. Aurel Cosma încă din luna februarie 1919 deci sub ocupația militară a armatei sârbești, trecând ca editor-proprietar pe amicul său devotat Dr. Lucian Georgevici iar ca redactor responsabil pe profesorul de desen și vestitul muzician-compozitor Iosif Velcean care la îndemnul și cu ajutorul unchiului meu a reușit să înjghebeze și să realizeze marele cor „Doina” de la Timișoara, cu elemente intelectuale din orașul nostru.

La acest ziar, „Banatul”, mi-am început de fapt ucenicia de gazetar imediat după examenul de bacalaureat. Inițial am scris și publicat reportaje și diverse informații alături de alți colaboratori ca, de pildă, David Voniga³¹, Nicolae Ilieșiu³², Augustin Coman³³, Dion Mardan, Ștefan Atanasie Oprean și alții. Unchiul meu, Dr. Aurel Cosma a preluat administrația românească instalându-se ca prim prefect român al municipiului Timișoara și al județului unificat Timiș-Torontal în dimineața de luni 28 iulie 1919 după ce în ziua precedentă a părăsit orașul nostru și regiunea ultimul soldat sârb. În Timișoara nu a mai rămas decât un comandament francez în fruntea căruia se afla generalul De Tournadre³⁴. În asistența acestuia și-a luat în primire funcția de prefect, de unul singur, fără armata română care a intrat în Timișoara abia în duminica de 3 august 1919 deci după o săptămână³⁵. Lungul reportaj despre solemnitățile și despre triumfala intrare a ostașilor români la Timișoara l-am întocmit și apoi l-am publicat în ziarul „Banatul” ca și reportajele din ultima săptămână de la înscăunarea unchiului meu ca prefect urmărind suita de evenimente istorice din vremea aceea. Pe unele articole și informații le-am semnat „rap” adică raportor sau altele, fără indicarea autorului. Ca prefect, unchiul meu m-a

³¹ David Voniga (1867-1933), preot și publicist român autor al unor lucrări cu caracter omiletic, colaborator la o multime de publicații din Arad și Timișoara între care „Dreptatea”, „Luminătoriu”, „Banatul”.

³² Nicolae Ilieșiu (n. 1890), ziarist, istoric, profesor la Timișoara. A urmat Teologia de la Arad și Facultatea de Litere la Cluj, doctor în Drept. Vicepreședinte al Sindicatului Ziariștilor din Banat, redactor la „Banatul”, deputat (1928-1931), senator (1932-1933). Este autorul unei excelente cărți, *Timișoara – monografie istorică*, Timișoara, 1943, citabilă și astăzi, de altfel reeditată în 2003.

³³ Augustin Coman (n. 1884), ziarist, om politic, profesor. Studii de Mecanică și Astronomie la Universitatea din București, profesor la un liceu din Pitești iar din septembrie 1919 la faimosul Liceu Loga din Timișoara. A fost lector și apoi conferențiar la Politehnica din Timișoara, în 1933-1937 primar al orașului, membru în redacția „Banatului”.

³⁴ Tournadre, general francez care a comandat trupele la Lugoj și apoi la Timișoara și Arad. A avut o atitudine corectă față de români.

³⁵ Primele unități românești care au intrat în Timișoara au fost comandate de colonelul Virgil Economu. Tot atunci a sosit la Timișoara și Ion I.C. Brătianu.

numit prin decizie funcționar al prefecturii într-un post anume creat pentru mine, ca „practicant” fiind astfel printre cei dintâi salariați ai noului stat unitar al României și făcând parte din grupul primilor funcționari și colaboratori în greaua muncă a prefectului nou instalat. Îmi aduc aminte că unchiul meu m-a trimis în prealabil să mă prezint la directorul financiar cu numele de Zador care își avea biroul în palatul dicasterial, ca să-și dea avizul pentru această numire neprevăzută încă în buget. Acest „penzugyigazgato” era un personaj important în administrația județului și foarte dificil putea să intre la el cineva în audiență. Pentru mine însă ușile erau deschise oriunde căci lumea a început să mă cunoască și să mă numească măgulitor „kisprefektus” adică „micul prefect”. Desigur, am rezolvat imediat problema numirii mele de „practicant” dar ce a însemnat acest post nou? Din ordinul și la îndrumarea unchiului meu aveam să mă ocup de diversele chestiuni ale problemei privind prefectura și administrația română, în special să mențin legătura cu ziaristii de atunci de la diferitele gazete românești sau cu cele scrise în altă limbă vorbită în Banat. Așa mi-am făcut relații cu ziaristii din redacția ziarului „Banatul românesc”³⁶ iar pe cei de la gazeta „Banatul”, organul oficios al unchiului meu, îi cunoșteam deja din colaborarea mea anterioară. De ce existau pe atunci aceste două titluri de ziar cu denumiri similare? Pentru că nu puteau să apară la Timișoara două în același timp cu titluri identice. La Timișoara apăruse anterior ziarul „Banatul” iar altul cu același titlu la Lugoj. După introducerea stăpânirii și administrației românești la Timișoara, gazeta strămutată aici la Lugoj, trebuia să-și modifice titlul, pentru a nu se produce confuzie în opinia publică. Așa a devenit ziarul fondat la București de scriitorul Cassian Munteanu cu denumirea de „Banatul”, ca organ al refugiaților români bănățeni și mutat apoi, în primăvara anului 1919, la Lugoj, de către Dr. Avram Imbroane, după trecerea acestui oraș sub administrația românilor iar în luna august 1919 când a fost din nou strămutat în capitala provinciei, nu mai putea să apară cu aceeași denumire întrucât la Timișoara existase deja un alt ziar românesc cu un titlu identic, La acest ziar „Banatul românesc” își începuse activitatea ziaristică tânărul profesor Camil Petrescu, încă de la finele lunii mai 1919 la Lugoj, apoi din luna august la Timișoara. Aici l-am cunoscut și m-am împrietenit cu inimosul și însuflețitul Camil Petrescu, la început șef-redactor al ziarului „Banatul” din Lugoj și apoi având aceeași calitate la „Banatul românesc” din Timișoara iar după aceia

³⁶ „*Banatul Românesc*”, cotidian avându-l ca redactor pe Avram Imbroane. Apare la București apoi se mută la Lugoj și Timișoara (1919-1924). Adevăratul întemeietor se consideră a fi Cassian R. Munteanu (1892-1921).

director și proprietar la propriul său cotidian, „Țara”, din municipiul nostru.

În aceste condiții am devenit coleg cu toți ziariștii din Timișoara, în special cu cei de la gazetele românești ajungând, cu unii, în relații de prietenie. I-am cunoscut atunci pe toți redactorii de la cotidienele germane și maghiare precum și de la toate celelalte publicații periodice. Am avut relații și cu lucrătorii din diversele tipografii iar cu cei unde se imprima „Banatul” la care începusem să scriu și să public, a statornicit unele legături amicale având cu ei așa-zicând relații permanente de colaborare.

În vremea aceea erau puțini tipografi care cunoșteau limba română mai ales pe cea corect scrisă iar ziariștii noștri aveau multe necazuri și neajunsuri din cauza aceasta căci erau nevoiți să facă o serie de corecturi în „șpalturi”. Mai ales Camil Petrescu a fost foarte supărat din motivul acestor greșeli de text la zețari. Eram un ziarist foarte pedant și pretențios la scris și mai ales la culegerea textelor de manuscris la către lucrătorii din tipografie care le maltratau – spunea el – necunoscând bine limba română. Camil Petrescu era însă extrem de sensibil și la felul cum se redactau chiar actele oficiale de către români care nu-și cunoșteau limba maternă. Unchiul meu s-a străduit, cât era posibil, să-i determine pe funcționari ca să redacteze mai atent și cu grijă de stil și de gramatică actele autorităților dar insistența sa n-a prea avut rezultat pentru că majoritatea funcționarilor chiar de naționalitate română, proveneau din școli maghiare, unde nu aveau ocazia să învețe românește. El a înțeles situația și a căutat să o îndrepte pe cale mai îngăduitoare. Camil Petrescu era însă mereu enervat din cauza insuficienței cunoașterii limbii române, vorbită și scrisă de băștinași într-un chip arhaic, cu vădit accent sau jargon local, de factură tradițională încât a început să-l obsedeze ideea, ca profesor de limba română, să scoată o revistă cu titlul „Limba română”³⁷, destinată nu numai cetățenilor de altă limbă, dar în primul rând băștinașilor români care nu vorbeau și nu scriau românește. Amintiri despre Camil Petrescu am mai scris în altă parte pentru că mă legase de el o prietenie statornică, îndrumându-mă în anii cât a trăit și activat în presa bănățeană să colaboreze cu el la fel ca și cu ceilalți colegi gazetari în vederea constituirii unui sindicat al ziariștilor pe care însă în ciuda entuziasmului și stăruințele noastre n-am reușit să-l realizăm. În mare parte cauza era divergențele de idei și acțiune sau atitudini politice care îi separau și îi situau în tabere diverse pe gazetarii aflați în slujba unor interese personale și de antagonisme.

³⁷ „Limba română”, săptămânal apărut la Timișoara în 1921 sub conducerea lui Camil Petrescu.

Îmi amintesc cât de mult îl enerva pe Camil Petrescu, sensibil la orice text românesc, traducerea în limba statului român a firmelor expuse pe frontispiciul sau în vitrinele prăvăliilor redactate într-o formă de-a dreptul hazlie pe care le comenta satiric și glumeț amicul său Charles Brasey, profesorul de limbă franceză³⁸ cu care obișnuia să hoinărească pe străzile Timișorii și să vadă ciudățeniile cum se pricepeau unii să-și romanizeze firmele ori cum înțelegeau alții să-și facă reclamă într-o „pocită” limbă românească. Acest aspect inițial al vieții comerciale din Timișoara îl amuza pe Charles Brasey dar îl supăra pe Camil Petrescu. Trebuie să notez că datorită lor s-a constituit la Timișoara „Cercul Profesorilor” cu Rene Charles Brasey ca președinte care a avut o frumoasă activitate românească și de culturalizare în primii ani după Unire. Tot Rene Brasey i-a urmat lui Camil Petrescu în funcția de șef-redactor la ziarul „Banatul românesc” când acesta din urmă a părăsit redacția pe motiv că toți colegii săi, în frunte cu directorul Dr. Avram Imbroane, s-au înregimentat în primăvara anului 1920 în cadrul Partidului Poporului de sub șefia supremă a generalului Averescu, venit la cârma țării³⁹. Camil Petrescu a intrat în conflict cu cei de la „Banatul românesc” deoarece redacția și-a luat o nouă orientare politică potrivnică ideilor sale. Camil Petrescu dorea să rămână independent și era în contra politicii de căpătuială patronată de noul prim-ministru, de generalul Alexandru Averescu. A plecat din redacția ziarului „Banatul românesc” și și-a scos propriul său cotidian, „Țara”, la Timișoara care era primul cotidian românesc în Banat după Unire. În toamna anului 1920 când a început învățământul școlar, profesorul Rene Charles Brasey a plecat și el din funcția de șef-redactor de la „Banatul românesc” venind în locul său Ștefan Vlădescu, originar din Moldova, un temperament viu și combativ, care s-a înțeles bine cu directorul-proprietar de la cotidianul „Țara”, Camil Petrescu, și împreună s-au străduit să înjghebeze un sindicat al ziaristilor din Banat, atât de mult dorit de amicul Petrescu⁴⁰. M-am împrietenit ulterior și cu Ștefan Vlădeanu deși publicase la „Banatul românesc” articole politice

³⁸ La liceul C.D. Loga.

³⁹ La 13 martie guvernul Vaida-Voevod demisionează și-i urmează unul format de Al. Averescu în care intră personalități provenite din diferite partide. La 25 martie va dizolva primul parlament al României ales prin sufragiul universal (în noiembrie 1919).

⁴⁰ Ștefan Vlădescu, ziarist originar din Moldova. Debutul, în 1910. Imediat după război împreună cu Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu au editat ziarul „Bucovina”, timp de 2 ani după care, în 1921 la Timișoara devine redactor-șef la „Banatul Românesc”. Înființează împreună cu Camil Petrescu și alții, primul sindicat al ziaristilor bănățeni. După episodul legat de „Banatul Românesc” scoate, tot la Timișoara „Cuvântul Banatului”. În 1923 va fi director la „Nădejdea” lui A. Cosma, oficios al PNL pentru Banat, iar în 1928 la „Viitorul”.

împotriva unchiului meu pe care apoi le-a regretat, fiind cerute și sugerate de directorul Dr. Avram Imbroane. După aceia s-a lămurit și Fănică Vlădescu față de unchiul meu. A plecat și el de la această gazetă și mai târziu a devenit unul din cei mai devotați și fideli aderenți ai unchiului meu servindu-l în politică cu tot elenul său gazetăresc.

După aceste digresiuni de la tema inițială, voi trece să notez în continuare câteva date despre mine. La începutul toamnei din anul 1919 am plecat la București ca să mă înscriu și apoi să urmez facultatea de drept a universității din capitală. Era primul meu drum la București pe care l-am făcut prin Sibiu deci o linie ocolită. Calea ferată directă, prin Orșova și Craiova era încă anevoioasă de parcurs din cauza stricăciunilor și deteriorărilor provocate de război. Era mai sigură și mai ușoară călătoria prin Sibiu pe unde traseul era refăcut și pe unde și trenurile aveau garnituri cu vagoane reparate sau puse la punct pentru circulație deși multora le lipseau geamurile la ferestre și becurile de iluminat la lămpile din interior. Aveam interes să trec prin Sibiu ca să-mi iau de la Consiliul Dirigent actele mele cu aprobarea bursei de studii care se acorda pe atunci tuturor studenților pentru București sau pentru Cluj. Pe baza acestor dovezi puteam beneficia de cazare în cămine studențești și de o mâncare la o cantină universitară. Doream să vizitez la Sibiu și casa familiei lui Partenie Cosma care nu se întorsese încă de la Milano unde se refugiase în timpul războiului cu soția și cu fiicele sale dar erau deja înapoiți acasă. Fiica sa Hortensia Cosma împreună cu soțul ei, Octavian Goga, intrat ca ministru în Consiliul Dirigent. La întoarcerea lor din străinătate, cu câteva luni în urmă, trecând prin Timișoara, i-am întâlnit și văzut pe amândoi când i-am așteptat cu unchiul meu și când le-am promis că voi veni curând să-l vizitez la Sibiu. Poposind în casa lor familială de la Sibiu, l-am întâlnit pe unchiul Remi Cosma și pe mătușa Tani Goga iar pe unchiul Tavi Goga l-am văzut în birourile de la Consiliul Dirigent. Era, de altfel, cea dintâi călătorie a mea la Sibiu. De acolo aveam un tren direct pentru București, o garnitură cu vagoane de tren personal, aproape toate cu aspect și în condiții mediocre așa cum au fost lăsate, deteriorate și uzate, de armata germană, care ocupase România în timpul războiului.

Ajuns în București am fost bine primit încă din Gara de nord unde așteptau delegați să-i primească pe studenții veniți la studii și să-i conducă apoi într-un cămin anume rezervat pentru ei. Unul dintre acești delegați, văzându-mi actele emise de Consiliul Dirigent de la Sibiu, m-a condus imediat la căminul studenților facultății de drept din strada Scaunei, nr. 14 unde aveam

alături și cantina studențească. Nu voi însemna aici amănunte autobiografice despre felul meu de viață în capitala României pe care atunci am văzut-o prima oară. Voi nota numai că la București mi-am făcut imediat relații și cu redacțiile de acolo, unde am fost bine primit de colegii din vechea presă românească. Toți erau interesați să aflu noutăți din Banat, mai ales că pe atunci încă nu erau reparate și restabilite comunicațiile telefonice sau telegrafice iar corespondențele poștale întâmpinau nenumărate greutăți. Cotidienele din capitală încă nu aveau redactori sau corespondenți de presă în Banat. Întârzierea se datora și din cauza evacuării Banatului de către armata sârbă abia cu multe luni după proclamarea Unirii. Astfel eram socotit ca un sol binevenit la ziarele din capitală care se arătau însuflețite și dornice să primească o cât mai bogată colaborare. Activitatea publicistică mi-a fost răzlețită și anonimă. Ea se rezuma doar la comunicări de informații și impresii aduse de mine din provinciile noi și alipite României. Am cunoscut ziariști de la „Universul”, de la „Dimineața”, „Epoca” și altele.

Dorința mea era să mențin legătura cu cei de acasă, cu ziaristii din Timișoara. În scurtă vreme s-a restabilit circulația feroviară pe linia directă prin Pitești, Craiova și Turnu-Severin. Am profitat de această posibilitate și mi-am început naveta între București și Timișoara aducând din capitală mereu lăzi încărcate cu cărți românești pentru bibliotecile timișorene pe atunci slab înzestrate cu publicații în limba română. Sosirea mea la Timișoara i-o anunșasem telegrafic unchiului meu care îmi trimitea automobilul prefecturii să mă aștepte la gară ca să pot transporta cărțile achiziționate de mine la bibliotecile locale pentru care le destinam. Unchiul meu îmi dăduse sume suficiente de bani românești procurați prin agenți ce se ocupau cu schimb de valută întrucât în Transilvania și Banat și în celelalte provincii din fosta monarhie, alipite în prezent la România, mai circulau monedele și biletele de bani emise de fosta bancă austro-ungară. Biletele de bani au fost mai întâi stampilate de autoritățile financiare ale Consiliului Dirigent pentru a avea putere de circulație fiduciară în proporție de două coroane față de valoarea unui leu românesc iar după aceia au fost coroanele austro-ungare, astfel stampilate, preschimbate cu bani românești valabili pe întreg teritoriul României ca stat unitar adică cu „lei”. Până atunci ne-am aranjat cum am putut în socotelile noastre bănești schimbând mereu valuta. Absențele mele din București de la cursurile facultății de drept erau posibile întrucât prezența la prelegeri nu era obligatorie. Aproape toți studenții de la științele juridice își găseau câte o funcție pe la vreun minister ca să mai câștige un salariu în afară de bursa ce

o avea în natură, la cămin sau la cantină. Puteam să ne prezentăm la examene fără nici o dovadă de frecvență, important era să știm ca să răspundem bine la întrebările profesorilor, ca să luăm cel puțin o bilă albă și restul roșii la diverse discipline fără nici o bilă neagră care însemna a fi „respins” sau „amânat”. La început, după sosirea mea în București, n-am prea fost acasă la Timișoara decât atunci când aveam de dus pachete de cărți pentru biblioteci. Eram extrem de activ în toate. Aveam o fire neastâmpărată, mi-am făcut prieteni de la început printre toți studenții veniți din diferitele colțuri ale țării, în special în lumea gazetărească din capitală. Am publicat în presa bucureșteană diverse articolașe sau informații privitoare la Banat, la viața de acolo, atât actuală cât și din cea de trecut. Văzând că studenții din diversele regiuni sau județe se organizau în cercuri după provincii, am început să mă agit și eu ca să constituim „Cercul Studenților Bănățeni”, pe care l-am și format cu participarea tuturor deci cu cei de la alte facultăți sau institute universitare, ca de pildă cu cei de la facultatea de științe și litere, precum și cu cei de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Luasem contact prealabil cu studenții bănățeni din celelalte cămine. Cu ajutorul lor și împreună cu ei am convocat ședința constitutivă în sala facultății de drept de la universitate. Am ales un comitet în frunte cu președintele Iancu Călțum de la facultatea de litere și un comitet din care făceau parte Ioachim Miloia, Anton Marchescu, Mareș, Sarmeș, Ion Stroesc etc. Eu eram ales ca secretar. Această organizație nu avea un caracter ca celelalte cercuri studențești și nu se ocupa ca acestea în primul rând de problemele de existență și de studii ale studenților întrucât aceste chestiuni ne-au fost rezolvate oficial și asigurate prin grija forurilor noastre protectoare de ordin public ci avea mai mult un profil și un scop cultural și de cenaclu literar, ținând seama de chestiunile ce frământau provincia noastră, în special cele de cultură, de dreptate națională și cele de ordin social, incluzând, bineînțeles, și problema integrității teritoriale a Banatului. Eu am prezentat la ședințele noastre periodice câteva scurte conferințe sau expuneri despre marile figuri istorice și culturale ale Banatului. De exemplu la conferința despre fabulistul Dimitrie Țichindeal a făcut un referat privind felul cum am prezentat această însemnată figură a literaturii române din Banat, amicul Ioachim Miloia.

În deplasările mele la Timișoara, îndeosebi în timpul vacanței de Crăciun, am reluat activitatea mea la ziarul „Banatul”, publicând unele articole printre care și evocări din trecutul cultural al provinciei noastre. În numărul 2 din 18 ianuarie 1920 de exemplu a apărut foiletonul meu despre scriitorul bănățean cu titlul „Dascălul Mihai Roșu”. N-am încetat să-mi cultiv relațiile mele

cu presa bănăţeană și cu ziaristii din Timișoara. Am trimis și din București diferite corespondențe sau informații îndeosebi la gazeta „Banatul” unde și în cele câteva zile de popas în orașul meu am fost antrenat să scriu și să-i vizitez pe lucrătorii tipografiei.

În curând s-a hotărât fuziunea cercului nostru studentesc bănăţean cu cel identic de la universitatea din Cluj într-o singură și puternică organizație. Astfel a luat ființă „Cercul Studenților Bănăţeni” având ca președinte pe Vichentie Ardeleanu⁴¹, președintele cercului din Cluj, iar ca secretar general pe mine care eram până atunci secretarul cercului din București. Eu am desfășurat o intensă activitate culturală și publicistică în cadrul acestui cerc unificat, desigur, pe lângă studiile mele juridice. Am organizat și un turneu cultural în vacanța de vară din anul 1920 prin satele bănăţene. Am înjghebat o echipă de teatru din membri cercului nostru cu artistul student Ghiță Bănuț în frunte – originar din Caransebeș – care a dat reprezentații în centrele culturale din Banat, mai ales la Caransebeș unde am reușit să prezentăm frumoase și amuzante manifestații românești. Caransebeșenii ne-au dat porecla de „Banda lui Păpuc”. Despre această activitate culturală am publicat câteva articole în ziarul „Banatul Românesc” după plecarea lui Camil Petrescu din redacție, ca de pildă: „De la Cercul Studenților Bănăţeni” în numărul din 3 iulie 1920 apoi „Turneul Studenților Bănăţeni” apărut în numărul din 4 iulie 1920 și, în sfârșit, „Turneul Studenților Bănăţeni la Buziaș” în numărul din 22 iulie 1920. Am mai publicat tot în ziarul „Banatul Românesc” în numărul din 3 august 1920 despre „Serbările Cercului Studenților Bănăţeni” iar în numărul din 10 august 1920 despre „Congresul tuturor studenților români” care urma să aibă loc la Timișoara în luna septembrie 1920. În redacția ziarului „Banatul Românesc” i-am găsit că se ocupau de gazetă (pe) preotul Ion Imbroane și Traian Birăescu după ce îi părăsise Camil Petrescu iar noul șef-redactor Rene Charles Brasey era absent. Pe atunci aveau grijă de apariția ziarului prietenii devotați ai lui Dr. Avram Imbroane devenit vicepreședintele al Camerei Deputaților sub guvernarea generalului Averescu. Pe Camil Petrescu și pe Rene Charles Brasey i-am găsit și i-am întâlnit la masa presei din cafeneaua „Kronprinz”. Eu aveam relații cu toți artiștii indiferent de certurile și atacurile personale publicate de ei, unii împotriva altora. Mă aveam bine și cu așa zișii adversari politici, cu adepții și slujitorii cârmuirii averescane, erau și cu unii care intrigau născocind

⁴¹ Vichentie Ardeleanu, profesor și ziarist la Timișoara. A avut studii importante în domeniul etnografic, lingvistic și istoric. Părăsește școala pentru a intra în gazetărie la „*Vestul*” lui Sever Bocu. După război va colabora la „*Scrisul bănăţean*” („*Orizont*”).

fel și fel de minciuni și zvonuri false în viața publică a Banatului. Pe mine mă interesa unitatea profesională a celor ce scriau și nu resentimentele de ordin personal care ne-ar fi putut dezbină. Acesta era și principiul lui Camil Petrescu. De aceea ne-am înțeles așa de bine și ne-am împrietenit. În vara anului 1920 m-am întâlnit de multe ori cu el la masa noastră, a presei din cafeneaua „Kronprinz” unde mi-a mărturisit că îl obsedase ideea înființării unui sindicat al ziaristilor români din Banat ca să se pună capăt învrăjbirilor și cheltuielilor personale care îi despărțeau pe unii de alții. Credea că se vor domoli adversitățile politice care dădeau naștere unor atacuri rușinoase în presă inspirate și puse la cale de patronii diferitelor ziare în slujba cărora bietul ziarist profesionist nu era decât o unealtă și un instrument combatant fără conștiință personală.

Datorită activității culturale dar mai ales a celei de teatru și a petrecerilor cu program amuzant. Cercul Studenților Bănățeni a reușit să-și adune un fond financiar din care putea să acorde unor membrii valoroși câte o bursă inițială pentru a-l încuraja pe studentul respectiv să plece la studii în continuare în străinătate. Unul din beneficiarii unei astfel de burse sau ajutor valutar era și Ioachim Miloia care a plecat la Roma să-și urmeze cursurile de doctorat și specialitatea în Italia.

În vara anului 1920 am constatat că au venit la Timișoara câțiva ziaristi din Oltenia ca să-și găsească noi rosturi în Banat. Pe cel dintâi pe care l-am cunoscut era Costel Nicolau-Motreni fostul director al gazetei „Alarma Mehedințului” din Turnu-Severin, un tânăr înalt, politicos, manierat. Îl vedeam întotdeauna la o masă separată din cafeneaua „Kronprinz” în compania unei doamne pe care mi-a spus ulterior că era mătușa sa. Priveau amândoi prin vitrina largă animația neconținută a trecătorilor care intrau prin strada Alba-Iulia în inima cetății sau ieșeau tot pe acolo din centrul orașului spre noul „corso” care se formase după Unire de-a lungul bulevardului din fața teatrului înlocuind tradiționala și eleganta promenadă de tip austriac din piața Libertății și dinaintea casinoului militar. Costel Nicolau era un ziarist care te cucerea cu verva și poza sa fiind pe față curtenitor, debitând cuvinte și fraze măgulitoare cu o voce patetică și cu o modulație de accent francez deși nu știa nici o boabă franțuzește și nici o altă limbă decât pe cea română. Costel Nicolau a vrut să-i câștige pe bănățeni și încrederea lor prin scoaterea unei gazete cu titlul „Integritatea”, militând pentru integritatea Banatului și pentru recunoașterea drepturilor românești asupra acestei provincii. A reușit să scoată din ziarul „Integritatea” numai patru numere săptămânale într-un format mare ca și

cotidienele din București având însă fiecare număr numai două pagini. Era ca un cearșaf tipărit. A izbutit să fie numit secretar al Școlii Politehnice în toamna anului 1920 când acest institut a fost fondat cu ajutorul profesorului de matematici, Traian Lalescu, devenit primul rector⁴². Dar Costel Nicolau n-a rămas decât un an școlar în acest post cât a fost rector bănățeanul Traian Lalescu.

Tot în anul 1920 și-au trimis la Timișoara și marile cotidiene din București redactori și corespondenți pentru Banat. Așa s-a îngroșat numărul ziariștilor români din Timișoara, cei mai mulți venind din vechea România. S-au creat destul animozități din cauza aceasta. Publiciștii indigeni de multe ori s-au sensibilizat fiind tratați de unii cu o oarecare superioritate cunoscând poate mai bine limba română și redactând poate mai corect dar, în orice caz, cu mai vădite expresii de rutină gazetărească cu temperament mai vioi și mai ademenitor sau interesant pentru publicul cititor. Marele cotidian bucureștean „Universul” și-a trimis la Timișoara pe Hercule Popescu iar cotidianul „Dimineața” pe ziaristul Ion Bănciulescu în calitate de redactor pentru Banat⁴³. Până la finele anului 1920 au mai venit și alții să-și încerce norocul la Timișoara crezând că presa bănățeană forma un ogor fertil și necultivat. Camil Petrescu a fost tentat să-și pună în aplicare planul de a constitui un sindicat al ziariștilor văzând că începeau să se afirme numeroase condeie răzlețite prin unele fițiuci efemere în ciuda greutăților pe care le întâmpina presa română.

Vreau să evoc aici câteva date politice din timpul prefecturii unchiului meu care vor putea lămuri mersul evenimentelor într-un ritm alert și incert după proclamarea Unirii. La sfârșitul verii anului 1919 la scurt timp după introducerea administrației române la Timișoara, a demisionat din fruntea guvernului de la București prim-ministru Ionel Brătianu pe motiv că nu s-a putut înțelege cu aliații la conferința păcii din Paris în problema Banatului, în sensul și spiritul alianței de la 1916 când România intrase în războiul mondial

⁴² Traian Lalescu (1882-1929), matematician, român, întemeietor al Politehnicii din Timișoara. Politic, va activa în cadrul PNL. Datorită originii sale a fost solicitat de Ion I.C. Brătianu să se implice în primii ani de după război în extensia PNL în Banat.

⁴³ Ion Bănciulescu (1892-1951), ziarist cu activitate la „Mișcarea”, „Evenimentul”, „Opinia” și „Jașul” lui Marghiloman, ulterior la „Universul”, „Dacia”, „Adevărul”, „Dimineața”. În calitate de corespondent al acesteia din urmă a fost trimis în Banat unde, la Timișoara, a încercat să scoată pe cont propriu câteva ziare și reviste după care s-a întors la București.

în temeiul condițiilor formulate și convenite atunci⁴⁴. La 28 septembrie 1919 a depus jurământul noul prim-ministru, generalul Artur Văitoianu ajuns să alcătuiască noul guvern român în locul celui demisionat deodată cu Ionel Brătianu⁴⁵. Din guvernul generalului Văitoianu au făcut parte ca miniștri fără portofoliu și ardelenii Alexandru Vaida, Ștefan Cicio Pop și Vasile Goldiș ca o mărturie că fruntașii generației Unirii de la Alba-Iulia erau de acord cu acest guvern. În deplină înțelegere cu Consiliul Dirigent, noul guvern a convocat corpul electoral al României întregite ca să voteze pe baza sufragiului universal un parlament cu titlu de Constituantă. Alegerile au avut loc, pentru Camera Deputaților în zilele de 2, 3 și 4 noiembrie 1919 iar pentru Senat, în zilele de 7 și 8 noiembrie 1919. Noua Constituantă a fost convocată pentru ziua de 20 noiembrie 1919. Camera Deputaților și-a ținut ședințele în marea rotondă a Ateneului Român, fiind compusă din prea mulți parlamentari aleși de o țară mărită care n-ar fi încăput în clădirea de pe Dealul Mitropoliei. De altfel vechiul parlament al deputaților se găsea pe atunci în reparații generale căci fusese avariat și în parte deteriorat din timpul războiului de bombe armatei germane. Ședințele Senatului se țineau atunci în localul de altădată, în sala destinată spre acest scop în clădirea vechii universități. Președinte al Camerii Deputaților de la Ateneu a fost ales Nicolae Iorga. În scurtă vreme i-a luat locul generalului Văitoianu un alt guvern format și prezidat de Alexandru Vaida. Dar în primăvara anului 1920 a demisionat și acest guvern. Atunci a venit la cârma țării generalul Alexandru Averescu formând un nou partid propriu, zis „al Poporului”. Din acest guvern a făcut parte și Octavian Goga ca ministru al cultelor și artelor. În toată țara au fost înlocuiți prefecții județelor și numiți alții, noi, de către guvernarea averescană. Puțini au fost confirmați în funcția lor de prefect, cu misiunea să rămână mai departe ca să conducă administrația județului respectiv. Printre aceștia a fost și unchiul meu. Lumea zicea că Dr. Aurel Cosma a fost confirmat ca prefect deoarece îl avea în guvernul generalului Averescu pe cumnatul său Octavian Goga căsătorit cu Hortensia Cosma. N-am știut care era adevărul. Unchiul meu însă n-a mai vrut să stea ca prefect sub guvernarea averescană. Confirmarea scrisă o primise în

⁴⁴ Potrivit tratatului de alianță României i s-a promis Banatul în integralitatea sa. Ulterior, la Tratatul de Pace de la Paris, pe motiv că România încălcase acel tratat de alianță încheind în 1918 pace separată, i-a fost respinsă această clauză. În semn de protest Ion I.C. Brătianu se va retrage de la tratative și va părăsi guvernarea.

⁴⁵ Guvernul Brătianu a durat din 29 noiembrie/12 decembrie 1918 până în 27 septembrie 1919, guvernul Arthur Văitoianu din 27 septembrie 1919 până în 13 martie 1920, guvernul Alexandru Vaida-Voevod din 13 martie 1920 până la 17 decembrie 1921.

luna martie 1920 la venirea în fruntea țării a noului guvern. La 19 aprilie 1920 și-a înaintat însă demisia. În locul său a fost numit atunci un ofițer de carieră bănățean, Cornel Dragalina, pe atunci în grad de maior⁴⁶. Unchiul meu s-a retras și a revenit la vechea sa profesiune de avocat. Reluându-și activitatea a fost imediat ales ca decan al baroului avocaților. Astfel a fost primul decan român al baroului. Biroul de avocatură și l-a deschis în cetate, în palatul Löffler luând cu el și câțiva funcționari devotați de la prefectură, pe unul din secretarii săi, pe Dr. Gheorghe Miculescu fiul șefului contabil de la Banca „Timișana” apoi pe vrednicul funcționar Octavian Dajdea și pe dactilografa Iuliana Stoicu logodită cu farmacistul Kun Bela. A mai intrat în biroul său ca avocat stagiar și Dr. Coriolan Băran⁴⁷ care însă după câteva luni l-a părăsit, probabil din motive de diferențe de păreri politice, după ce unchiul meu s-a orientat spre Partidul Liberal iar Coriolan Băran, fiul învățătorului Petru Băran din comuna Nereu, s-a arătat adeptul politicii oportuniste a lui Alexandru Vaida. În spiritul unității întregii țări și a Unirii fără condiții manifestate de bănățeni încă la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia unde s-au afirmat potrivit oricăror principii de autonomie locală și de forme care să separeau Transilvania de patria-mamă dar mai ales pentru că Ionel Brătianu ca prim-ministru susținuse la Conferința de Pace din Paris ideea integrității Banatului, unchiul meu, în fruntea reprezentanților politici ai provinciei sale și ca exponent al aspirațiilor acestora, a inițiat trecerea membrilor Partidului Național de altă dată, prin fuziune, în vechiul Partid Național Liberal din România, prezidat de Ionel Brătianu. În acest scop a convocat în ziua de 15 iulie 1920 în marea sală a hotelului „Kronprinz” din cetatea Timișorii pe toți frunțașii bănățeni ai tradiționalului Partid Național deci care a votat Unirea de la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia ca să decidă în sensul propunerilor sale. Marea conferință de atunci a frunțașilor bănățeni a hotărât să-l invite pe Iuliu Maniu președintele Partidului Național din Transilvania ca să înceapă tratative de fuzionare cu Partidul Național Liberal din patria veche anunțându-l telegrafic că în caz de refuz își vor lua libertatea de acțiune. Am asistat și eu ca ziarist la această

⁴⁶ Corneliu Dragalina (1887-1949), general român, fiul generalului Ion Dragalina (1860-1916). S-a distins prin excepționalele sale calități militare atât în primul cât și în al doilea război mondial.

⁴⁷ Coriolan Băran (1896-1979), ziarist și om politic bănățean, participant la Adunarea de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, primar al Timișoarei (1929), prefect al județului Timiș-Torontal (1932-1933), subsecretar de stat în guvernele Miron Cristea și Armand Călinescu. După 1944 arestat, întemnițat apoi cu domiciliu forțat. Pentru mai multe detalii vezi Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieții-Memorii*, Arad, 2009, 480 p.

adunare impozantă, disciplinată și demnă dar mai ales însuflețită fiind vorba de Brătianu marele apărător al drepturilor românești asupra Banatului. Întrucât Iuliu Maniu, fostul președinte al Consiliului Dirigent dizolvat prin decret-lege de către guvernul Generalului Averescu, n-a dat curs sugestiei bănățenilor, aceștia s-au întrunit din nou, la convocarea unchiului meu, într-o a doua adunare în ziua de 8 octombrie 1920 tot în aceeași sală a hotelului „Kronprinz” în care la 31 octombrie 1918 unchiul meu declanșase mișcarea revoluționară a românilor bănățeni și înființarea primului consiliu național român al ofițerilor precum și cea dintâi gardă națională de pe teritoriul Transilvaniei. Această Adunare de la 8 octombrie 1920 a hotărât constituirea prin fuziune a Partidului Național Liberal din Banat sub președenția provincială a unchiului meu, avocatul Dr. Aurel Cosma. Au fost alese diversele organe constitutive ale noului partid bănățean toate subordonate fondatorului președinte Dr. Aurel Cosma printre care organizațiile celorlalte județe și centre electorale ca de pildă la Lugoj, Dr. Gheorghe Popovici⁴⁸, la Oravița, Dr. Petru Comeanu⁴⁹. Unul din frunzașii de bază ai Partidului Liberal era muzicianul și compozitorul Ion Vidu de la Lugoj, un vechi admirator al lui Ionel Brătianu, ajuns pe urmă deputat liberal în parlamentul țării. N-am participat la această adunare de constituire a Partidului Liberal deoarece nu eram acasă, în Timișoara. Am venit abia pe la finele lunii octombrie și am văzut în sâmbăta de 30 octombrie 1920 marele incendiu de la Teatrul Municipal. Am asistat la dramatica desfășurare a dezastrului alături de Camil Petrescu tocmai în orele de după amiază când stăteam cu el la povești în cafeneaua „Kronprinz” la tradiționala masă a presei. Discuta agitat despre greutățile ce le întâmpina în calea repartiției ziarului său, „Țara” care abia a reușit să fie scos de sub tipar ca ziar cotidian la începutul lunii decembrie 1920. În nr. 100 din 4 noiembrie 1920 am publicat în gazeta „Banatul” un articol cu titlul „Teatrul din Timișoara a ars”. Toată presa bănățeană, în special cea din municipiul nostru, a publicat ample informații despre acest incendiu, despre cauzele și pagubele lui.

⁴⁸ Gheorghe Popovici (1862-1927), protopop ortodox de Lugoj, istoric bănățean. Activist al PNR, deputat în Parlamentul de la Budapesta, colaborator la „*Drapelul*” din Lugoj și „*Dreptatea*” de la Timișoara. După război s-a alăturat PNL.

⁴⁹ Petru Comeanu (n. 1864), avocat și publicist bănățean stabilit la Oravița. În toamna lui 1918 a fost președintele Consiliului Național Român iar în 1919, la primele alegeri, senator. În 1921 s-a alăturat liberalilor. În 1926 l-a înființarea județului Caraș și s-a satisfăcut ambiția de a fi numit prefect. De altfel a militat pentru scindarea vechiului județ Caraș-Severin menținut prin legea administrației din 1925 după care, la presiunile liberalilor care voiau să-și satisfacă clientela locală, a fost totuși separat în două unități distincte, județul Caraș și județul Severin, prin decret regal.

Voi nota în continuare câteva date despre încercarea lui Camil Petrescu de a înființa la Timișoara un sindicat al ziariștilor. Am luat parte numai la ședințele ținute în zilele când mă aflam la Timișoara. Ele se țineau la redacția cotidianului său, „Țara”, la primul etaj din imobilul din strada Alba-Iulia nr. 3, în fața hotelului și cafenelei „Kronprinz”. Spațiul era mic dar suficient pentru puținii participanți care se interesau pentru această problemă și erau entuziasmați în ciuda conflictelor de ordin personal ce îi despărțeau. Desigur, aceste consfătuiri erau pline de vociferări și dominate de verva oratorică a lui Ștefan Vlădescu, noul șef redactor al ziarului „Banatul Românesc” dar potolite cu tact de Camil Petrescu. Acesta știa să-i domolească în disputele lor politice debitate și aici ca și în scrisul lor de la gazeta pe care o serveau. Cu toate că avea o ascendență asupra celorlalți, cu personalitatea sa profesională de ziarist respectată unanim, totuși mi-am dat seama că nu era ușor să împaci spiritele învrăjbite și că sindicatul nu se va putea înjgheba până ce ziariștii nu vor fi conștienți de puterea și de rostul profesiei lor. În duminica de 12 decembrie 1920 ziariștii, convocați de Camil Petrescu în localul redacției sale, s-au întrunit și au hotărât constituirea unui sindicat al ziariștilor din Banat fără deosebire de naționalitate urmând ca viitoarea ședință să aibă loc după o săptămână. La această ședință n-am fost de față dar la ședința de la 19 decembrie 1920 am participat și eu. Ea era prezidată de Camil Petrescu. El și-a expus punctele unui program pentru înființarea și activitatea unui sindicat al ziariștilor. După ample și felurite dezbateri, câteodată contradictorii, s-au hotărât să se ia măsuri pentru constituirea sindicatului. Rezultatul era o nouă amânare sau poate o torpilare a ideilor constructive ale lui Camil Petrescu. Nu s-a mai anunțat o altă ședință. Au fost, după aceea, publicate unele articole despre importanța acestui sindicat. A urmat apoi o perioadă de discuții și frământări sterpe. Prea erau și ziariștii contaminați de boala politicianismului și fiecare trăgea în direcția orientării gazetei la care scria. Patimile alimentate atunci de interese personale și de dorința de a parveni în situațiile de conjunctură pozitiv de înfrățire gazetărească. În zilele de 19 și 20 ianuarie 1921 s-au întrunit într-un Congres la Cluj, unde au pus bazele „Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat” deci și pentru ziariștii bănățeni. Primul Comitet a fost ales din Ion Agârbiceanu ca președinte și Dimitrie Tomescu, Cezar Petrescu, Ion Dragu, Leonard Paukerow, Radu Dragnea, Alexandru Hodoș, Ghiță Pop, I.C. Soricu, Ion Clopoțel, Virgil Iosif și N. Braniște. Compoziția acestui Comitet ne arată cât de bine se înțelegeau ardelenii cu toate că scriau la diverse publicații care își combăteau reciproc ideile și atitudinile politice. Ziariștii din Timișoara au

aderat la acest sindicat prin telegrama trimisă în comun de Camil Petrescu și de Ștefan Vlădescu exprimând salutul colegial al celor din presa bănățeană. Era deci natural să ne înscriem și noi ca membri ai sindicatului din Cluj ceea ce am făcut-o mai târziu, atât Ștefan Vlădescu și alții între care și eu. Cu toate acestea, Camil Petrescu nu s-a putut împăca cu ideea de a renunța la un sindicat propriu, pentru Banat. I-a convocat din nou pe ziariști, după atâta vreme, la o altă ședință, în ziua de 6 februarie 1921 tot în localul redacției sale dar nici de data aceasta nu s-a ajuns la un acord deplin. Divergențele politice i-au separat pe ziariști și nu s-au putut uni iar adevărații profesioniști ai condeiului au aderat ca și mine la sindicatul din Cluj.

La începutul lunii martie 1921, Ștefan Vlădescu a plecat și el din postul de șef-redactor de la ziarul „Banatul Românesc” spunându-mi că prea îl puneau în raporturi de dușmănie cu marii oameni politici ai Banatului și că directorul său, Dr. Avram Imbroane îi cerea mereu să publice articole și atacuri vehemente împotriva multora printre care și în contra unchiului meu, cu care dorea în mod sincer să se împăce și că-l ierte pentru cele scrise de el la comandă. I-am spus că unchiul meu nu s-a sesizat de minciunile calomnioase publicate în presă. Se obișnuise să fie atacat în ziare de cei care nu-i cunoșteau caracterul nobil și generos. El îi disprețuia pe acești slugarnici care din ordinul patronului erau gata să-i servească interesele acestuia și să-i fie pe plac. I-am mai spus că putea oricând să-l caute și să-i prezinte personal regretele sale putând fi sigur că în urma explicațiilor și lămuririlor primite desigur îi va ierta. Cu acest prilej s-a împăcat și cu mine mărturisindu-mi că va deveni în presă un devotat susținător al unchiului meu arătându-i în public toată stima și respectul pentru acest mare bănățean care era Dr. Aurel Cosma, primul prefect român al Timișorii. Așa s-a și întâmplat ulterior. Fănică Vlădescu a ajuns un credincios prieten și slujitor politic al unchiului meu. A luat contact cu el, s-au lămurit și unchiul meu l-a iertat pentru că publicase în „Banatul Românesc” articole împotriva sa. El s-a lepădat de această gazetă averescană și a început să activeze în presă pe cont propriu orientându-se într-un spirit constructiv în opinia publică bănățeană. În locul său a venit ca șef-redactor la ziarul „Banatul Românesc” un alt gazetar din altă parte cu numele de Octav Maiorescu. Îmi aduc aminte că față de adversarii săi, care doreau să-l înfrunte sau să avanseze în politică fără merite deosebite, și mai ales să nu se supună directivelor sale, unchiul meu avea întotdeauna dictonul german „biegen oder brechen”, adică acest parvenit ori se va îndoi ori se va rupe.

La părăsirea funcțiunii sale de șef-redactor la „Banatul Românesc”, Ștefan Vlădescu a fost sărbătorit la lucrătorii tipografi fiind foarte iubit și atașat de ei. La această agapă gazetărească am luat și eu parte, care a avut loc în seara de miercuri, din 9 martie 1921, în localul berăriei „Pilsen”. La cina aceasta de înfrățire între ziariști și tipografi a luat parte toată redacția de la cotidianul „Țara” în frunte cu directorul său Camil Petrescu, toată redacția gazetei „Banatul Românesc” în frunte cu noul șef-redactor Octav Maiorescu și cu profesorul Rene Charles Brasey apoi și alți ziariști care activau în presa bănățeană, în cea română, germană și maghiară. Era multă lume adunată aici îndeosebi că Ștefan Vlădescu a devenit o figură populară în tipografiile locale. Aici l-am întâlnit și pe harnicul și priceputul tipograf Vasile Theodorescu unul din conducătorii partidului socialist timișorean și un militant luptător pentru democrație. Eu eram prieten cu acest Theodorescu încă din primii ani de activitate ziaristică. I-am apreciat foarte mult ingeniozitatea sa grafică la paginarea gazetelor. Întotdeauna mă consultam cu el cum să scoatem un aspect mai estetic și mai atractiv la întocmirea paginilor. Desigur la masa agapei am stat lângă el.

Camil Petrescu nu s-a putut împăca să renunțe la ideea unui sindicat al ziariștilor pentru Banat. Ștefan Vlădescu și cu mine ne-am trimis deja cererea pentru a fi înscrși ca membri ai Sindicatului presei române din Ardeal și Banat cu sediul la Cluj. Totuși am continuat, la stăruința lui Camil Petrescu să susținem în continuare și ideea unui sindicat propriu bănățean. Cu prilejul agapei colegiale de la berăria „Pilsen” Camil Petrescu s-a gândit chiar să dea proporții mai largi prin cooptarea și a tipografilor care lucrau pentru presă. În toastul rostit în cadrul cuvântărilor după terminarea cinei, Camil Petrescu a rostit următoarele cuvinte adresându-se tipografilor: „Ar fi bine ca ziariștii și tipografii să colaboreze împreună, mai ales că unii fără alții nu pot exista. Începutul colaborării l-a făcut camaradul Vlădescu care se bucură de mare dragoste. A venit vremea ca lucrătorii și ziariștii să-și întindă mâna într-o asociație”. Problema înființării unui sindicat al ziariștilor bănățeni a rămas însă nerezolvată. Camil Petrescu venit în Banat în luna mai 1919 s-a întors la București în vara anului 1921 după eșecul ce-l suferise la alegerile parlamentare parțiale din primăvară la Oravița după ce fostul deputat averescan Dr. Nicolae Imbroane fusese numit prefect de Timișoara în locul lui Cornel Drăgălina reîntors în cadrele active ale armatei.

Între timp și în cursul anului 1921 am continuat să scriu la ziarul „Banatul” din Timișoara care și-a luat o orientare de politică nouă. A devenit

organul Partidului Național Liberal de la fondarea acestuia și de la organizarea lui pe întreg teritoriul provinciei. În afară de acest ziar au mai apărut după aceea și în alte centre ale Banatului scoase de organizațiile locale cu același program liberal ca să le ajute acțiunea lor de organizare. Dar organul central a rămas „Banatul”. Partidul liberal avea însă nevoie de o mare tipografie proprie la Timișoara și de un cotidian de proporții. S-a înființat la Timișoara moderna și grandioasa „Tipografia Românească” cu un priceput director în persoana tânărului Alexandru Bossel instalată în localurile vechilor cazemate ale cetății de odinioară unde mai erau și alte tipografii care funcționau încă de pe vremea monarhiei austro-ungare ca de pildă „Tipografia Huniade” unde se imprima cotidianul maghiar „Temesvári Hirlap”⁵⁰ adică în piața „Țepeș-Vodă”, nr. 6. Aici l-am reîntâlnit pe amicul meu maestru tipograf de la Arad, pe Pitariu, care fusese angajat conducător tehnic al tipografiei. Noua instituție grafică a făcut mare senzație la Timișoara. Au fost aduse utilaje noi, linoștiri și mașini de imprimat chiar și o semirotoativă precum și multiple casete cu bogate și variate litere în afară de celelalte utilaje necesare unei tipografii moderne. Lucrătorii erau români și deci se pricepeau la culegerea textelor în limba română. Mulți au fost aduși din altă parte, câțiva chiar din centrala „Cartea Românească” de la București. În astfel de noi condiții create pentru ziar s-a pus problema scoaterii unui mare cotidian în locul ziarului „Banatul”. S-au făcut toate pregătirile necesare pentru organizarea unei relații la nivelul celor din capitală. S-au găsit redactori care și-au oferit serviciile. Au fost angajați dar de la început certurile, intrigările și vrăjmășiile între ei au dat naștere la scandaluri publice încât unchiul meu a avut destule neazuri și neajunsuri de înfruntat și de lichidat energic și prompt. Toate acestea aparțin unei alte laturi a problemei pe care le-am dezvoltat și analizat în altă parte. Deocamdată pentru a încheia această introducere în viața și activitatea mea ziaristică, voi nota numai câteva puncte esențiale..

Noul cotidian avea titlul de „Nădejdea”⁵¹ iar proprietar era înregistrat la tribunalul local unchiul meu, Dr. Aurel Cosma avocat și președintele fondator al partidului liberal pentru întregul Banat. Redacția era instalată în apartamentul cu mai multe camere de la etajul II din strada „Eugen de Savoia”, nr. 5, în colțul imobilului. Ziarul „Banatul” și-a sistat apariția și în locul lui

⁵⁰ „Temesvári Hirlap”, cotidian politic maghiar apărut la Timișoara din 1903 până în 1940.

⁵¹ „Nădejdea”, ziar politic, liberal, proprietar Lucian Georgevici apoi Aurel Cosma senior, redactor responsabil Traian Birescu, director Ștefan Vlădescu. A apărut cotidian apoi săptămânal și de două ori pe săptămână, în intervalul 1919-1926 și 1928-1930.

a început să apară zilnic marele organ oficios al partidului liberal din Banat cu titlul de „Nădejdea” dar fără să poarte un subtitlu indicator de orientarea sa politică. „Nădejdea” exprima speranța bănățenilor în cucerirea deplină a drepturilor românești asupra Banatului întreg. Primul număr a apărut în ziua de marți, 12 aprilie 1921. Din redacție făceau parte printre alții, în primul rând, directorul cotidianului: Iancu Conciatu⁵² originar din Bozovici apoi ca secretar de redacție era Lucian Marcu un talentat ziarist cu o vastă cultură universală, cunoscând bine limba franceză. Era un cetățean umblat și trăit multă vreme în Franța și în străinătate, un om fin și prezentabil care își punea la ochi un monoclu mai mult din snobism și cochetărie după moda de atunci decât din necesitate. Redactor cultural era tânărul Octavian David trecând ulterior la gazeta „Voința Banatului”⁵³ oficiosul Partidului Național. Din fosta echipă a ziarului „Banatul” a rămas în continuare la redacția cotidianului „Nădejdea”, Ștefan Athanasie Opreanu un fost sau viitor preot cu barbă decorativă. Cronică veselă a „Nădejzii” o avea un colaborator extern, pe M. Ar. Dan adică pe profesorul de la Școala politehnică, inginerul Dion Mardan, directorul fabricii de tutun din Timișoara, scriitor epigramist. Mai scria la „Nădejdea” și secretarul partidului liberal, Romulus Molin⁵⁴, fiul fostului învățător Sava Molin din satul Cârnecea de lângă comuna Ticvaniul-Mare, aproape de Oravița, și fratele mai mare al lui Virgil Molin și el publicist⁵⁵. Acest Romulus S. Molin a creat în atmosfera redacției „Nădejdea” o învrăjbită împotriva lui Iancu Conciatu,

⁵² Iancu Conciatu (n. 1889), avocat, ziarist și om politic liberal din Banat, originar din Bozovici.

⁵³ „Voința Banatului”, săptămânal politic, înființat în 1921, oficios al Partidului Național Tărănesc, editor Pompiliu Șerbescu apoi Gh. Demian, O. Crișmariu. Din 1923 are supliment umoristic „Gura Satului”. Proprietari: Sever Bocu, A. Leucuția, Liviu Gabor. În 1934 reapare „Voința Banatului”, director Virgil Potârcă iar redactor N. Ilieșiu.

⁵⁴ Silviu Romulus Molin (1886-1957), ziarist român originar din Banat cu studii la Zürich, Lille, Paris și München. A fost unul din întemeietorii ziarului „Opinca” care a apărut în perioada 24 noiembrie 1918 - 2 martie 1919, primul periodic românesc din teritoriul care după semnarea tratatelor de pace de la Versailles va fi Banatul sârbesc. Avea pe atunci o serioasă experiență redacțională pentru că fusese redactor la „Lupta” și „Poporul Român” de la Budapesta, colaborase la „Educatorul” (1909-1911) care apăruse la Coștei, sat românesc de lângă Vârșeț și în 1913 împreună cu Mihai Groșșianu înființase „Foaia Orăviții”. Va lua parte la marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, 1 decembrie 1918 reprezentând cercul Vârșeț. În perioada interbelică a condus și a colaborat la multe alte periodice bănățene mai cunoscut fiind „Tribuna Banatului”. Vezi C. Albert, *Un ziarist de altădată – Romulus S. Molin*, în „Tradiția”, nr. 15-16, Novi Sad, 2002, p. 14-15.

⁵⁵ Virgil Molin (1898-1968), publicist, specialist în arte grafice, istoric al cărții și al tiparului.

care își aroga pretenții de conducerea partidului liberar, contrare disciplinei și șefiei unanim recunoscute a unchiului meu. Am asistat și eu uneori în redacție când Molin debita cu batjocură și în spirit sarcastic fel și fel de intrigi și insulte la adresa directorului Conciatu care se închidea în biroul său de director din colțul străzii ca să scrie un articol pentru ziar. Molin mereu îl lua în zeflema din motiv că acest om dușmănos și înrăutățit avea ambiția să ajungă el șeful partidului, un om care avea capul plin de idei meschine, un om care nu știa nici să lege în scris sau în vorbe nici două cuvinte doar ca să critice pe alții iar pe el să se supraestimeze. Mediul acesta otrăvit de însuși secretarul partidului nu putea să ducă la nici un rezultat bun. Consecința a fost că după o lună de zile Iancu Conciatu a fost destituit de la conducerea cotidianului, care a publicat în nr. 28 din 17 mai 1921 că „Iancu Conciatu nu mai este directorul „Nădejdi””. După această schimbare, conducerea ziarului a fost încredințată lui Romulus Molin secretarul partidului liberal, prin urmare acesta și-a ajuns scopul ca să îndeplinească două funcții politice – și el ambițios și intrigant ca și Conciatu – să fie în același timp și secretar precum și directorul organului oficial al partidului liberal. Dar nici Romulus Molin n-a stat în aceste funcțiuni decât vreo lună de zile căci comportarea sa de a produce zăzani printre fruntașii partidului l-a dus și pe el la un eșec întrucât unchiul meu a fost nevoit, ca și în cazul lui Conciatu, să convoace Delegația Permanentă a partidului și să supună și acest caz examinării eventual a luării unei hotărâri cu privire la menținerea lui Molin în aceste funcțiuni. Rezultatul a fost că opinia publică a putut afla din nr. 57 de la 25 iunie 1921 a ziarului „Nădejdea” hotărârea conducerii: „... din redacție au fost îndepărtate doar acele elemente anarhice a căror atitudine nu se împacă cu disciplina profesională de ziarist”. Redacția ziarului „Nădejdea” a fost schimbată prin hotărârea adusă de conducerea partidului local de la 18 iunie 1921. În perioada aceasta de criză am stat mai multe zile la Timișoara pe lângă unchiul meu ca să-i dau ajutor în soluționarea problemelor de la ziar ocupându-mă, până la găsirea unei soluții permanente, de redacție. Am redus temporar ziarul la două pagini în loc de patru, cum apăruse anterior – desigur, păstrând formatul mare. În duminica de 12 iunie 1921 a ținut partidul liberal o mare adunare publică pentru întreg cuprinsul Banatului la berăria din Timișoara-Fabric la care a participat și șeful suprem al partidului, Ionel Brătianu. În conversațiile intime cu Brătianu despre iminenta criză de redacție de la „Nădejdea” s-au decis măsurile ce trebuiau luate și Brătianu a promis că va trimite ca director la acest ziar pe un destoinic și talentat redactor de la cotidianul „Viitorul” din București, de la organul central al partidului liberal,

în persoana gazetarului și scriitorului Alexandru Kirițescu⁵⁶. Făgăduiala a fost îndeplinită. Alexandru Mavrodi, directorul cotidianului „Viitorul” l-a rugat pe priceputul său redactor politic, pe Alexandru Kirițescu să accepte funcția de director la ziarul „Nădejdea” din Timișoara, la dorința șefului suprem, Ionel Brătianu. Așa a ajuns celebrul dramaturg bucureștean în capitala Banatului unde sub conducerea lui Alexandru Kirițescu am început o activitate ziaristică mai profesională și mai amplă.

Fosta redacție înlăturată s-a împrăștiat. Romulus S. Molin a publicat un pamflet cu titlul „Banatul al bănățenilor!”, o pagină volantă pe care a împrăștiat-o, bogată în minciuni și injurii datorită supărării că a fost demis și că nu i-au reușit socotelile politice. Imprimatul era o fițuică volantă purtând semnăturile tipărite: „secretarul general al partidului și redactorii de ieri ai ziarului „Nădejdea”, a făcut-o de unul singur, din răzbunare și plină de venin căci ceilalți redactori și-au dat seama că fuseseră induși în eroare de intrigele lui și nu s-au mai solidarizat cu Molin. În nr. 62 din 1 iulie 1921 a apărut un articol cu titlul „Meșteșugarii condeiului” în care noua redacție a ziarului „Nădejdea” își exprima părerea privind profesiunea de ziarist.

Sub conducerea lui Alexandru Kirițescu ziarul „Nădejdea” a luat o altă înfățișare, mai elegantă ca redactare profesională și mai vioaie din punctul de vedere al conținutului politic. Kirițescu scria neconținut în afară de articolele semnate cu numele său în special cu pseudonimele „Justus”, „K” sau „Al. Kir.” Cu acest ultim pseudonim a publicat articolul „Minunatele provincii” în nr. 99 din 16 august 1921. În redacție l-am întâlnit pe tânărul ziarist Constantin T. Băleanu bun desenator, prieten devotat al lui Camil Petrescu și unul din colegii de la masa presei din cafeneaua „Kronprinț”. Nu era bănățean. Mi se pare că venise și el din Oltenia ca și mulți alții, ca de exemplu Alexandru Rioșeanu care scria de obicei articolașe usturătoare și incisive semnate cu pseudonimul său preferat de „Lapis infernalis”. Mi-aduc aminte ce mare vâlvă a făcut articolul său semnat cu acest pseudonim în nr. 121 din 11 septembrie 1921 purtând titlul „În jurul congresului corespondenților și ziaristilor profesioniști – în conflict cu presa bucureștiană”. Redactorul Constantin T. Băleanu scria de obicei cu pseudonimul „Sal” sau „Saly” în special la rubrica „Fresce mărunte”. A mai intrat în noua redacție a lui Kirițescu și tânărul student de la București, Dem. Pralea, un nepot adus aici de directorul sucursalei „Băncii românești din Timișoara. Dar cel mai însuflețit și activ redactor era Ion Jivi-Bănățeanu originar din Chișoda recent revenit în România din Statele Unite

⁵⁶ Alexandru Kirițescu (1888-1961), dramaturg român, autorul comediei „Gaițele”.

ale Americii unde activase multă vreme în presa românească și a fost dincolo de ocean secretarul Ligii Naționale Române în America contribuind prin cărțile sale publicate în limba engleză și prin activitatea sa publicistică, mai ales prin articolele sale, să atragă atenția străinătății asupra României și asupra drepturilor patriei sale pentru dobândirea tuturor provinciilor locuite de români. Ioan Jivi-Bănățeanu a început să publice în ziarul „Nădejdea” sub direcția lui Alexandru Kirițescu nr. 68 din vinerea de 8 iulie 1921 o serie de articole interesante și documentate despre „Propaganda noastră în America”. M-am împrietenit numaidecât cu el și am rămas buni colaboratori scoțând împreună și o revistă satirică la Timișoara cu titlul „Urzica”⁵⁷, bilunar în perioada 10 septembrie 1921 până în vara anului următor când s-a înapoiat în America. În scurtă vreme după colaborarea sa la „Nădejdea”, Ioan Jivi-Bănățeanu a fost numit secretar general al partidului liberal dovedindu-se un bun organizator și un remarcabil orator. Despre activitatea lui literară, publicistică și politică am scris în altă parte numeroase pagini. Nu mai revin acum asupra meritelor sale ci vreau să amintesc că a fost vehement defăimat și atacat din invidie de către Romulus S. Molin în gazeta „Tribuna Banatului”⁵⁸ cu subtitlul „săptămânal pentru apărarea intereselor bănățene” în care s-a dedat și la josnice calomnii și injurii la adresa unchiului meu și a numeroșilor fruntași politici bănățeni precum și la cei din noua redacție a ziarului „Nădejdea” de unde fusese alungat. Ziarul „Tribuna Banatului” și-a început activitatea cu editorialul „Banatul al bănățenilor” apărut în primul număr din duminica de 3 iulie 1921 având redacția și administrația într-o cameră din hotelul „Bristol” din „Piața Unirii”, nr. 8. Pe frontispiciul gazetei era indicat ca redactor responsabil „R.S.Molin”. La editarea gazetei – e ajutat financiar și fratele său Virgil.

În anul 1921 am avut o bogată activitate de ziarist atât la București și în altă parte cât mai ales la Timișoara unde în afară de revista proprie „Urzica” am publicat o sumedenie de articole și reportaje în ziarul „Nădejdea” în special pe parcursul verii când director era Alexandru Kirițescu, un om distins și întotdeauna elegant, corect și bun prieten, excelent gazetar și talentat literat.

În afară de alte articole am început să public o serie de foiletoane sub titlul de „Portrete din Banat” prezentând succint viața și activitatea scriitorilor bănățeni din trecut precum și probleme contemporane dintre care voi aminti numai câteva ca de pildă: „Paul Iorgovici” (nr. 18 din 1 mai 1921), „C.

⁵⁷ „Urzica”, bilunar umoristic apărut la Timișoara în 1921-1922.

⁵⁸ „Tribuna Banatului”, periodic politic avându-l ca editor pe S. Romulus Molin iar ca redactor responsabil pe Traian Birăescu (1921-1930).

Diaconovici-Loga” (nr. 21 din 8 mai 1921), „Creșterea criminalității” (nr. 22 din 10 mai 1921), „Reorganizarea corpului de avocați” chestiuni juridice (nr. 25 din 13 mai 1921), „Mihail Roșu” (nr. 113 din 2 septembrie 1921), „Dimitrie Țichindeal” (nr. 120 din 10 septembrie 1921), „Petru Lupulov” (nr. 136 din 29 septembrie 1921), „Pavel Vasici” (nr. 139 din 2 octombrie 1921) etc⁵⁹.

Dacă n-am izbutit să înființăm un sindicat al ziaristilor bănățeni în timpul cât era printre noi Camil Petrescu, am început să ne orientăm pentru a ne integra în alte organisme similare din centrele cele mai apropiate. Astfel, după cum am arătat mai sus, Ștefan Vlădescu și cu mine ne-am înscris ca membri în „Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat” cu sediul la Cluj unde am fost acceptați cu mare bucurie fiind amândoi aleși în comitet la prima adunare generală de la finele lunii ianuarie 1923. Eu am fost înscris și în „Asociația Generală a Ziaristilor Profesioniști din Provincie” cu sediul la Turnu-Severin primind de aici cartea de membru nr. 49 cu fotografie, cu ștampila asociației și cu semnătura administratorului general, a lui George Boțoiu. Am luat parte în continuare la întrunirea de la Craiova din sâmbăta de 30 iunie 1923 la care au participat vreo 20 de ziarști din Banat. La această adunare s-a discutat și s-a înfiptuit un puternic sindicat unic al ziaristilor din Oltenia și din Banat ca o replică a presei din provincie față de supremația ziaristilor din capitală care încercau să domine toată viața profesională a celor ce slujeau presa română de pretutindeni.

Evoc aici figura veteranului ziarist român din Ardeal, pe Iuliu V. Ioanovici⁶⁰ condamnat de justiția maghiară în repetate rânduri în anii dominației austro-ungare care reușise să fugă în America cu câțiva ani mai înainte de izbucnirea războiului mondial din anii 1914–1918, și care a desfășurat o frumoasă activitate în presa română din America. Fiind prieten cu Ion Jivi-Bănățeanu, la chemarea acestuia a revenit și el în România și a rămas la Timișoara unde și-a continuat munca ziaristică începând din toamna anului 1921 la ziarul „Nădejdea” tocmai când era să se întoarcă la București directorul Alexandru Kirițescu pe motiv că îl chemau în capitală mari și urgente interese de ordin literar, conducerea ziarului „Nădejdea” a trecut sub direcția lui Ion Jivi-Bănățeanu care era și secretarul general al partidului liberal. După plecarea lui

⁵⁹ Toate aceste personalități au făcut obiectul unor cercetări ulterioare ale lui Aurel Cosma-junior și rezultatele au fost publicate în volumul „*Prin Timișoara de altădată*”, 1977.

⁶⁰ Iuliu V. Ioanovici, ziarist român din Ardeal. Articolele sale publicate mai ales în ziarul „Libertatea” de la Orăștie înainte de primul război mondial i-au adus o mulțime de procese de presă intentate de statul maghiar în 1903, 1905, 1908 etc. în urma cărora a fost condamnat la lungi perioade de detenție și la plata unor amenzi foarte mari.

Kirițescu ne-a părăsit redacția și Constantin T. Băleanu ca să editeze pe cont propriu o gazetă „Săptămâna” (1921–1922). A plecat din redacție anterior și reporterul evreu Petreanu, după adevăratul său nume, Rorich, ca să scoată și el o gazetă proprie. Se știa că pe vremea aceia viața economică a Timișoarei oferea surse inepuizabile de câștiguri pentru o presă cu anumite moravuri necorespunzătoare demnității unui ziarist profesionist, onest și corect. Deoarece nu știa să scrie în stil gazetăresc, Rorich a făcut apel la serviciile lui Lucian Marcu talentatul și fostul secretar de redacție al ziarului „Nădejdea” îndepărtat și el odată cu Romulus S. Molin de la oficiul liberal. Rorich-Petreanu l-a angajat pe Lucian Marcu redactor responsabil pentru săptămânalul său, „Națiunea”, pe care îl editase în anii 1921–1922. Când l-a părăsit Lucian Marcu, W. Rorich-Petreanu a fost nevoit să-și sisteze gazeta editată de el și să încerce o nouă aventură prin publicarea unui săptămânal politic cu titlul „Democratul” luând asupra sa redacția responsabilă. Dar această gazetă, „Democratul” apăruse abia în câteva numere în anul 1922. Probabil n-a reușit să pompeze bani suficienți de la negustorii de altă naționalitate din Timișoara timorați și scandalizați de neconținutele vizite ale unor astfel de clienți.

Sub direcția lui Ion Jivi-Bănățeanu secretarul general al partidului liberal, ziarul „Nădejdea” într-o nouă perioadă de apariție, după plecarea lui Alexandru Kirițescu. Ziarul liberal n-a mai prezentat acea prospețime spirituală ca sub conducerea foarte stilizată, cu vădită finețe, a literatului bucureștean. „Nădejdea” a devenit un adevărat organ de politică liberală a Banatului, redactată de manieră americană și prezenta un aspect de același gen, sub influența celor doi români care activaseră în presa românească din Statele Unite ale Americii, a lui Ion Jivi-Bănățeanu și a lui Iuliu V. Ionovici. A mai rămas în redacție ca prim-redactor Alexandru Rioșianu care scria cu multă vervă articolele sale dând ziarului un conținut vii. În luna decembrie 1921 și-a făcut debutul ziaristic și George Luca, un elev de liceu care și-a părăsit școala pentru a se dedica scrisului. L-a dibuit și l-a găsit Ion Jivi-Bănățeanu aducându-l la redacție unde, ca un refugiat, și-a găsit și un adăpost temporar, de locuit, în cameră neocupată a directorului care avea și o canapea confortabilă. George Luca a publicat în „Nădejdea” primele două articole: în nr. 201 din 20 decembrie 1921 foiletonul „Revistele” iar în numărul următor un articol cu titlul „Un pictor, N. Popescu”. Iuliu V. Ioanovici îndeplinea în același timp funcția de secretar de redacție ocupându-se mai ales de administrarea și colportarea ziarului adică a răspândirii lui pe întreg teritoriul Banatului, fiind un organ oficiu al partidului liberal pentru toată provincia. Cel mai activ era

însă Ion Jivi-Bănățeanu care avea să se ocupe și de partid și de ziar precum și de revista noastră satirică, „Urzica”. El lucra foarte rapid și sigur pe munca lui. Redacta direct la mașina de scris. Dactilografia ușor. Activa în ritm și de manieră americană. Cât am mai stat la Timișoara, am lucrat și eu ca redactor aflându-mă tot timpul în localul ziarului, la „Tipografia Românească” sau la litografia „Pregler” din „Piața Libertății” unde se imprimau caricaturile din revista „Urzica”. După înapoierea mea la studii în București am continuat să colaborez din capitală atât la „Nădejdea” cât și la „Urzica”.

În luna ianuarie 1922 a venit la putere guvernul partidului liberal prezidat de Ionel Brătianu. Unchiul meu, avocatul Dr. Aurel Cosma, președintele liberalilor din Banat, a fost numit ministru de lucrări publice. Și-a luat noua funcție ministerială în primire cu o zi întârziere și depunând jurământul ca ministru separat, nu în cadrul solemn cu ceilalți membrii ai guvernului, întrucât avea de susținut tocmai atunci un important proces juridic la Curtea de Casație din București pentru un bun și vechi client, Iefta Pantici. L-am întâlnit pe unchiul meu în capitală, la hotelul „Bulevard” unde locuia cu mătușa mea, Lucia Cosma, alături de sora ei, Hortensia Cosma, fosta soție, divorțată, a lui Octavian Goga. L-am văzut și pe Iefta Pantici bucuros că a câștigat procesul de la Curtea de Casație. La o săptămână după instalarea ca ministru, unchiul meu s-a întors la Timișoara unde cetățenii municipiului i-au făcut o caldă și însuflețită primire în piața din fața Gării de Nord. Ion Jivi-Bănățeanu a mobilizat enorm de multă lume la această adunare de primire, tipărend și manifeste sau foi volante în acest scop distribuite populației urbane și a satelor învecinate. Unchiul meu își avea vagonul său ministerial, cu care putea oricând și oriunde să circule. Cu acest vagon personal al unchiului meu am venit și eu de câteva ori la Timișoara și desigur, înapoi la București. Era ultimul meu an de studii universitare pentru diploma mea de avocat și nu voiam să le neglijez. Cu toate acestea mi-am găsit și mi-am făcut timp să mai vin din când în când acasă atât pentru ziarul „Nădejdea” cât și pentru revista „Urzica” mai ales că puteam atunci primi ca ziarist foarte ușor prin unchiul meu diverse permise de călătorie gratuită pe căile ferate. Mi-am menținut legătura permanentă cu presa bănățeană și cu cea din altă parte, pe unde îmi făcusem relații anterioare.

Aici închei acest capitol inițial despre începuturile mele de ziarist. Vom urma altele cu fragmente periodice din activitatea mea ulterioară.

1922, Timișoara

Aurel Cosma junior

ANEXA IV

Redactor la ziarul „Nădejdea” din Timișoara

Aurel Cosma

În realitate am funcționat ca redactor extern încă pe vremea apariției gazetei „Banatul” din vara anului 1919 dar mai ales după introducerea administrației românești la Timișoara sub prefectul unchiului meu Dr. Aurel Cosma ca prefect al municipiului și al celor două județe unificate Timiș-Torontal. Iar la sistarea acestei gazete și înlocuirea ei cu ziarul „Nădejdea” am continuat să lucrez la noul cotidian al Banatului editat tot de unchiul meu fiind un permanent colaborator al acestei publicații periodice atât ca redactor extern în timpul șederii mele la Timișoara cât și în calitate de corespondent de la București, în perioada studenției mele. Adevărata funcție de redactor la ziarul „Nădejdea” mi-am început-o după lichidarea redacției indisciplinate, după intrigile și învrăjbirile asemănat și cultivate de primii directori Iancu Conciatu și Romulus S. Molin când a fost preluată conducerea ziarului de către scriitorul Alexandru Kirițescu numit director la sugestia centralei partidului liberal din București. Despre perioada activității mele de ziarist sub direcția lui Alexandru Kirițescu am scris separat. La fel am notat în altă parte despre scoaterea revistei satirice „Urzica” din Timișoara în comun cu Ion Jivi-Bănățeanu cu începere din luna septembrie 1921 când mai era printre noi literatul și dramaturgul Alexandru Kirițescu. La plecarea acestuia, direcția ziarului „Nădejdea” a trecut asupra bunului meu prieten Ion Jivi-Bănățeanu care activase anterior în presa românească din Statele Unite ale Americii.

Eu mi-am continuat activitatea mea la „Nădejdea” și la revista „Urzica” trimițând material redacțional și material grafic în special caricaturi pentru revista satirică de la București unde am plecat din nou să urmez studiile juridice la facultatea de drept din capitală. La început, în toamna anului 1919, am locuit în căminul studențesc din strada Scaunei nr. 12 unde aveam și cantina dar în anul următor m-am mutat în oraș. Am plecat din cămin într-o cameră mobilată locuind împreună cu amicul și colegul meu de studii, cu studentul Romulus Fodor fiul profesorului Ioan Fodor directorul liceului de fete „Carmen Sylva”

din Timișoara care ne-a găsit această locuință la familia unei profesoare de la liceul de fete condus de tatăl său. Astfel am ajuns să locuiesc cu Romi Fodor într-o casă mai arătoasă pe din afară și mai confortabilă pe dinăuntru, în strada „Olimpului”, lângă dealul mitropoliei, în dosul clădirii parlamentului. Una dintre fetele gazdei noastre era căsătorită cu profesorul Ștefănescu-Galați, care funcționa la Timișoara. Deci am intrat într-o familie bună și respectabilă din capitală, având o locuință mai potrivită pentru pretențiile noastre. Am continuat însă cu mâncarea la cantina noastră din strada „Scaunei”, nr. 12 care era aproape de universitatea unde se țineau cursurile și examenele noastre. În strada „Olimpului” alături de casa compozitorului Popescu-Pasăre am locuit cu Romulus Fodor și în anul 1921 având el grijă de interesele mele de la facultate și de camera noastră închiriată în timpul deselor mele popasuri petrecute la Timișoara de unde întotdeauna îi aduceam prăjituri de la surorile sale Doriți și Laliți Fodor. În anul 1922 când unchiul meu era deja ministru de lucrări publice în guvernul lui Ionel Brătianu am locuit în altă parte. Romi Fodor s-a mutat și el altundeva iar eu mi-am găsit o pensiune completă, casă și masă, la familia pictorului Marin Georgescu¹ ceva mai departe în cartierul tăbăcarilor dincolo de Dâmbovița în „Fundătura Năsturel” nr. 6 Aici am locuit tot anul 1922 până la terminarea facultății de drept și până în luna decembrie când mi-am obținut diploma de avocat și m-am întors la Timișoara unde aveam funcția de secretar general al partidului liberal și unde am luat apoi în primire și direcția ziarului „Nădejdea”.

Cu toate că sufeream de o oarecare debilitate fizică totuși eram foarte activ întreprinzător. Mă entuziasma ce putea să-mi ofere viața. La București mă duceam regulat la spectacolele de teatru și la concerte în special la ședințele parlamentului unde priveam și auzeam din lojele presei cum se desfășura viața politică a României ascultând cu mult interes discursurile rostite de marii noștri bărbați de stat ca de pildă când vorbea Take Ionescu, Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu, Alexandru Averescu, Ionel Brătianu, Iuliu Maniu, Octavian Goga și mulți alții. Muzica m-a interesat în mod deosebit, atât cea instrumentală, cât și cea vocală. Pe vremea aceea cântam și eu cu vădită plăcere în cor, întrucât vocea îmi era bună și sonoră, având un timbru de gamă adâncă și un volum destul de puternic. Nu aveam dificultăți cu respirația iar plămânii îmi erau sănătoși. De aceia puteam și eu rosti cuvântări cu voce care domina

¹ Marin H. Georgescu (1892-1932), pictor și sculptor român. Studii la București și Paris, călătorii de studii în Belgia, Elveția și Italia. În 1920 a înființat „Academia Liberă de Arte Frumoase”.

mulțimile adunate în aer liber. Încă din anul 1920 am început să cânt în corul „Carmen” din București dirijat de George Kiriac², în grupul basiștilor, alături de renumitul basist al operei române Florescu. Am cântat în corul „Carmen” și la sărbătorirea lui Kiriac când a fost cinstit jubileul său în sala de spectacol a teatrului național din București de un concert dirijat de acest maestru iubit, organizat de ansamblul Filarmonicii și a corului. După aceia am trecut să cânt în corul „Cântarea României” unde am activat până la finele anului 1922. Între timp însă am cântat în mica formație de cor din biserica „Domnița Bălașa” dirijată tot de Kiriac și compusă din o parte selecționată a corului „Carmen”. Într-o vreme cântam în corul bisericii „Domnița Bălașa” așa numitele „pedale” adică octava de jos a basului întrucât îi lipsea lui Kiriac un „pedalist” iar el se exprima mulțumit de felul cum reușeam să-mi cobor vocea la o așa de profundă gamă. Mă miram și eu când îmi auzeam această voce care putea să iese din corzile mele vocale. Un timbru și un accent de adâncă sonoritate mi-am păstrat și ulterior când țineam discursuri dar profunzimea „pedalelor” a slăbit și apoi a dispărut. Am notat aceste amănunte biografice pentru motivul ca să mi le reamintesc mai târziu.

Revenind la evocarea activității ziaristice din anul 1922, notez că în afară de unele articole scrise pentru presa din capitală, în special pentru cotidienele „Universul” și „Viitorul”, m-am interesat mai ales de ziarul „Nădejdea” din Timișoara rămas în grija lui Ion Jivi-Bănățeanu și a lui Iuliu V. Ioanovici. Am dorit ca ziarul acesta să asigure în condiții cât mai bune și să-i susțină munca și prestigiul ministerial al unchiului meu. În același timp m-am ocupat și de apariția neîntreruptă și cu material mai interesant al revistei umoristice „Urzica” de la Timișoara care și-a continuat existența în presa bănățeană până în vara anului 1922 prin grija lui Ion Jivi-Bănățeanu.

În acest timp am venit la Timișoara mai rar și numai pentru câte un popas mai scurt, de o zi sau două, când aveam ocazia să călătoresc cu unchiul meu în vagonul său ministerial sau când mă trimitea el acasă pentru niște treburi urgente și de natură confidențială. Am avut interes să-mi termin cu bine și la timp toate studiile juridice și să obțin până la finele anului 1922 diploma de licență în drept precum și cartea de avocat. Ceea ce am și reușit să realizez fără ca să-mi întrerup celelalte îndeletniciri ale mele îndeosebi activitatea mea de ziarist, de publicist și de scriitor. Am locuit în acest timp la părinții pictorului Marin H. Georgescu în București, în căsuța lor din „Fundătura

² George Kiriac (numele real Dumitru Georgescu) (1866-1928), compozitor, dirijor, profesor român, folclorist. În 1901 a înființat faimoasa corală „Carmen”.

Năsturei”, nr. 6, în cartierul Tăbăcarilor, dincolo de Dâmbovița și aproape de podul de la biserica Dobroteasca. Am stat ca într-o familie la mama picorului, Alexandrina Georgescu. Tatăl său, Haralambie Georgescu, era un modest funcționar de la care am aflat multe lucruri interesante despre Bucureștiul de altădată. Am locuit într-o cameră mobilată cu fratele său mai mic, cu Ionel Georgescu, pictor și el, care trăia însă din salariul ce-l primea ca funcționar la o întreprindere. Mi-a fost închiriată această cameră mobilată, locuită în comun cu Ionel Georgescu fiindcă patul fratelui Ștefan Georgescu era liber întrucât Fănică fusese angajat în funcția de contabil la hotel „Palace” din Constanța unde s-a și mutat. Deci locul său de acasă era liber. L-am ocupat eu, fiind bine îngrijit de distinsa și intelectuala doamnă Alexandrina Georgescu, o bună și atentă gospodină. Am mâncat la ea cele mai alese și fine bunătați culinare pricepându-se la prepararea mâncărilor tradiționale românești. În această pensiune familiară am învățat să cunosc adevărata bucătărie românească de altădată. Cel mai mare băiat, pictorul Marin H. Georgescu, locuia separat, în atelierul său artistic, dintr-o mansardă a „Pasajului Imobiliar” în partea deasupra porții din strada Academiei, în fața bisericii „Enei”. Venea acasă la părinții săi, în cartierul „Tabaci”, să prânzească cu noi în fiecare duminică și în alte zile. Aici l-am cunoscut pe Mărinică și ne-am împrietenit. Adesea ori l-am vizitat la atelierul său din pasajul „Imobilizarea” unde mi-a arătat minunatele sale opere artistice. Eu îi cunoșteam tablourile, în special compozițiile și peisajele, păstrate în muzeele din capitală și publicate în reproduceri colorate sau alb-negru, în cărți poștale ilustrate sau în albume de „Cartea Românească” din București. Mă duceam cu el în mod regulat la cafeneaua „Capșa” unde ne întâlneam cu artiștii literații și mai ales cu ziaristii bucureșteni. Într-o zi am condus-o la atelierul pictorului Marin H. Georgescu pe mătușa mea, Lucia Cosma, soția unchiului meu ministru, însoțită de nedespărțita sa soră Hortensia, recent divorțată de poetul Octavian Goga. Ele locuiau cu unchiul meu în hotelul „Bulevard” din fața „Cercului Militar”. Au rămas uimite și încântate de pictura lui Marin H. Georgescu. Au devenit de atunci entuziaste și mare admiratoare ale acestui artist care reprezenta în vremea aceea o puternică mișcare a școlii impresioniste franceze la noi în țară.

În primăvara anului 1922 m-a invitat doamna Alexandrina Georgescu, mama pictorului, să vizităm mănăstirea „Pasărea” de lângă București unde Mărinică a realizat numeroase peisaje și alte tablouri din viața monahală a maicilor de aici care trăiau ca într-un sat de călugărițe, după sistemul idioritmnic deci fiecare pe contul ei, și nu în comunitate monahală ca într-o chinovie.

Mama pictorului o cunoștea bine pe maica Tomaida la care trăgea și fiul ei în perioadele de lucrări picturale. Fiecare călugăriță din mănăstirea „Pasărea” avea casa ei și locuia cu câte o soră sau două, după posibilitățile materiale, care își făceau stagiul monahal. I-am dus maicii Tomaida un coș cu merinde și cele necesare pentru a ne putea pregăti pentru noi și pentru ele un prânz bun. Nu eram în postul mare căci trecusem de sărbătorile Paștilor. Puteam deci mânca la mănăstire și feluri gătite „de dulce”. Am plecat cu trenul personal de dimineața spre Constanța și am coborât la halta „Pasărea”. Drumul de la gară la mănăstire era splendid și pitoresc. Am traversat pădurea „Pasărea” situată dincolo și la capătul suburbiei Pantelimon, lăsând în dreapta noastră marea mănăstire de călugări „Cernica” și trecând pe lângă lacul „Colentina” care separa cele două mănăstiri, cea de călugări și cea de călugărițe. A fost o plăcută plimbare pe potecile și pe drumurile ce le-am parcurs până la poarta mănăstirii „Pasărea”. Aici am fost foarte bine primiți și ni s-a pregătit un dejun de praznic căci pentru maicile de aici orice vizită însemna un praznic. De altfel călugărițele, trăind un regim de libertate, în afară de îndatoririle religioase, erau obișnuite cu dese vizite ale Bucureștilor care se găseau o plăcută excursie venind la „Pasărea”. Noi ne-am dus să vizităm până la amiază mănăstirea parcurgând străzile ei ca într-un sat cu aspect original, ne-am oprit și la biserica în stil modern, datând din anul 1813, ca să admirăm frumoasa pictură din interiorul ei, iconostasul și alte icoane, apoi am trecut în cimitirul maicilor din dosul bisericii, unde priveam monumentele funerare. Ne-am plimbat apoi pe malul lacului „Colentina”, privind mănăstirea „Cernica” de la distanță întrucât nu mai avea timp să o vizităm. Numeroase femei bogate, vădov sau dezamăgite de viață, se retrăgeau la această mănăstire să-și trăiască restul anilor într-o atmosferă de liniște sufletească. Din averea lor își construiau o casă monahală și s-au călugărit după aceea îndeplinind stagiul de ucenicie religioasă și toate prescripțiile pentru a deveni maică. În cimitirul călugărițelor am găsit destule morminte ale unor maice cu vrednicie evlavioasă care cu posibilitățile lor financiare au ajutat mult mănăstirea, unele din ele devenind și starețe meritoase. Ne-am întors la maica Tomaida și am prânzit. După mâncare ne-am întors la halta feroviară pe aceleași drumuri și poteci, la umbra copacilor de un verde crud respirând adânc aerul tonic și ordonat al vegetației luxuriante și al florei din pădure. Ne-a însoțit maica Tomaida venind și ea până la București unde avea să predea o lucrare de mână confecționată cu broderii, realizată la comanda unui credincios pentru care urma să primească ofranda unui onorariu substanțial. De altfel maicile de la mănăstirea „Pasărea”

își câștigau existența din astfel de lucrări bine plătite, iar comenzi aveau întotdeauna destule. Surorile, adică ucenicele ei, lucrau și ele. Averea lor era comună, ca într-o familie, ele ajungând să o moștenească pe maica lor, în cazul acesta pe maica Tomaida, când aceasta va muri. În general, pot spune, excursia de o zi la mănăstirea „Pasărea” mi-a plăcut și m-a interesat căci era ceva nou pentru mine.

La puțin timp după aceea, Marin H. Georgescu să merg cu el la Constanța ca să-l vizităm pe fratele său Fănică Georgescu la hotel „Palace”, marele hotel de lux de la Marea Neagră, unde acesta era angajat în funcția de contabil. M-am bucurat foarte mult întrucât aveam ocazia să văd Marea Neagră și să cunosc Constanța și Mamaia. Mi s-a oferit prilejul să văd o „mare” pentru prima oară. Prin unchiul meu, ministru pe atunci, am făcut rost de bilete speciale adică de permise gratuite de călătorie cu trenul, dus și întors, pentru mine și Marin Georgescu. Cu atâta mi-am arătat și eu mulțumirea față de amabilitatea pictorului devenit un bun prieten al meu, care m-a invitat să fiu oaspetele lui în această excursie. Fănică Georgescu ne-a pus la dispoziție două camere bune în hotelul „Palace”. Era la începutul sezonului de vară, când hotelul încă nu fusese aglomerat. Am avut două camere confortabile cu vedere spre mare. A fost cea dintâi călătorie a mea în Dobrogea și pe litoral. De atunci s-a încuibărit în mine dragostea și dorul de mare. Am fost impresionat de prima viziune minunată și grandioasă a largului orizont marin. Traversarea Bărăganului mi-a oferit imaginile interminabilelor și bogatelor holde de grâu aproape îngălbenite și cu spicuri aproape pârguite. Iar trecerea imensului pod de fier de pe Dunăre la Cernavodă mi-a înfățișat o fizionomie nouă a României în permanentă dezvoltare tehnică și economică. Am început să-mi cunosc patria în splendoarea ei, cum își destăinuie mereu noi și alte aspecte ale miraculoaselor sale frumuseți. La un moment dat mi s-a ivit în fața ochilor o priveliște uluitoare de magnifică și inedită, parcă era un munte de culoare închisă, aproape neagră, care domina orizontul, unde acesta se îmbrățișa cu bolta cerească. Marin, observând senzația pe care mi-o procura acest impresionant miraj, mi-a potolit mirarea, spunându-mi că ceea ce văd era, într-adevăr, Marea Neagră. Pentru unul ca și mine, veni de la șes, acest tablou marin mi se părea nu numai necunoscut dar și de o grandiozitate de basm ori de reverie. La Constanța am petrecut cu Marin câteva zile de hoinăreală, vizitând orașul cu aspectul și străzile lui de tip oriental. Nu voi face aici o descriere a

primelor mele impresii din Constanța ci voi aminti că locurile care mi-au atras atenția era animația din „Piața Ovidiu” cu frumosul palat al primăriei apoi moscheea cu turnul ca o săgeată a minaretului și în sfârșit splendida clădire a cazinoului. Ne-am plimbat pe aleile din parcul cazinoului, de pe țărmul mării, apoi am trecut să vedem conglomeratul vapoarelor din portul marin, precum și trepidanta sa frenezie de oameni, de marinari, de docheri și de călători. Fizionomia acestui port îmi dădea impresia inegalabilă a unei vibrante animații, străjuită de imensele silozuri, în care se păstrau grânele pentru export sau alte produse agricole. Mă găseam aici parcă în altă lume, într-un mediu de vis, cu variate culori locale ale Orientului. Am îndrăgit Constanța, în special litoralul Mării Negre, cu fantasticele ei viziuni, ca în cele mai seducătoare povestiri. Mi-au fost suficiente câteva zile să cunosc viața de pe malul mării cu tot ce-mi putea oferi ea mai ispititor și atrăgător, cu viața ei de vrajă și cu înfățișarea ei cosmopolită, plină de febrilă și antrenantă mișcare mercantilă, cu oameni veșnic grăbiți. M-am întors la București cu impresii de neuitat dar și cu cimentarea unei prietenii sincere între mine și pictorul Marin Georgescu.

După ce le-am trecut examenele mele cu succese la facultatea de drept din București, m-am întors la Timișoara să-mi petrec toată vacanța de vară acasă. L-am invitat însă pe amicul meu pictor să vină și el cu mine în Banat de unde va fi încântat de motivele pe care le va găsi în provincia mea pentru pictura sa și pentru frumusețile peisajelor care îi vor oferi sugestii și îl vor inspira în opera sa statistică. Am procurat suficiente bilete speciale de călătorie gratuită până la Timișoara și înapoi spre capitală precum și câteva deplasări prin Banat atât pentru mine cât și pentru Marin Georgescu. L-am invitat să locuiască la mine, într-o cameră, în casa mamei mele din Timișoara-Fabric, Strada „Ovidiu” unde părinții mei se vor bucura să-l poată primi ca oaspete, atât la culcare, cât și la mâncare. Eu locuiam în timpul acela la mama mea recăsătorită ca văduvă cu tatăl meu vitreg Constantin Ardelean, director de bancă. Marin Georgescu a acceptat invitația mea și a venit cu mine la Timișoara, unde și-a făcut sediul în casa mamei mele și de unde pleca în deplasări de pictor-artist prin diverse regiuni pitorești ale Banatului. În popasurile sale la Timișoara, dormea cu mine în casa mea părintească și mânca împreună cu mine și cu familia mea. Seara ne duceam de obicei să cinăm la cafeneaua „Palace” unde ne întâlneam cu prietenii mei ziariști, în special cu Ion Jivi-Bănățeanu și cu Iuliu V. Ioanovici precum și cu cei trei pictori locali, profesori de desen la școlile secundare,

cu pictorii Ioan Isac³, Corneliu Liuba⁴ și Iosif Velceanu⁵ ținând împreună adevăratele consfătuiri și purtând dezbateri de cenaclu de istorie artistică și literară. Maestrul pictor academician ne ține interesante și valoroase prelegeri despre artă și mai ales despre pictura modernă contemporană franceză pledând pentru o manieră de a picta în stil impresionist. Ne explica ce importanță era pentru un artist pictor să-și mute atelierul în aer liber, afară, în natură, și să picteze peisajele așa cum le vedea în acest mediu, accentuând ce efect aveau contrastele între lumină și umbră în coloritul armonios al viziunii artistice dar sublinia întotdeauna că și umbra avea o culoare în optica tabloului de ansamblu. Marin H. Georgescu ne susținea mereu metoda pictorilor impresionisti de a-și realiza operele în aer liber adică „en plein air”.

Marele pictor bucureștean, Marin H. Georgescu, atunci a format în Banat noul curent artistic al picturii impresioniste. Eu îl asistam de multe ori în timp ce picta deslușindu-i maniera sa de lucru și mai cu seamă felul cum știa să combine culorile pe paletă. Niciodată nu folosea culori directe ci întotdeauna le prepara în prealabil prin diverse amestecuri și combinații cromatice. Așa reușea să afle culori mai armonioase și să dea o căldură vizuală peisajului, cum îl vedea el prin optica sa impresionistă. De exemplu verdele îl scotea dintr-o combinație și amestec al culorilor brune și negre. Copacii erau un subiect de predilecție. Proporțiile și perspectiva peisajului prezenta întotdeauna acorduri ce se simfonizau cu întregul colorit al tabloului. Îl duceam pe Marin să picteze mai ales în locuri și monumente de altădată create de natură sau de oameni din trecut care știam că erau destinate să dispară în noul plan urbanistic ca prin tablourile sale să rămână conservate aceste peisaje pitorești și istorice ale Banatului și în special ale Timișorii. Pictorul Marin H. Georgescu a realizat astfel peste o sută de tablouri pe care le-a expus apoi în cadrul prestigioasei sale expoziții personale de la „maison d’Art” din București sau le-a vândut unor amatori de artă. Astfel au ajuns aceste peisaje bănățene împărțiate în toată țara. M-am dus odată cu el la Băile Buziaș, într-o duminică, unde a

³ Ion Isac (1885-1952), pictor bănățean. A fost învățător apoi a urmat Universitatea la Cluj ajungând profesor de desen la Școala Normală de la Timișoara. În 1926 s-a mutat la liceul „George Bariț” din Cluj, dar peste doi ani revine la Timișoara. Prima expoziție este vernisată la 23 august 1923 la Timișoara urmând și altele, în care a expus lucrări realizate în călătoriile sale balcanice și în Italia, dar și în satele Banatului.

⁴ Liuba Corneliu (1880-1953) pictor originar din Actualul Banat sârbesc (Râtișor). În 1919 a condus Școala de Arte și meserii din Timișoara. În 1926 a obținut diploma de arhitect la Praga. În 1933 a fost numit profesor la Belle-Arte din Timișoara.

⁵ Iosif Velceanu (1874-1937), muzicolog, dirijor și compozitor. A fost profesor de desen și muzică la Liceul „C.Diaconovici-Loga”.

găsit fermecătoarele costume populare și tradiționale care l-au încântat în așa măsură încât a pictat câteva din ele la horă sau în parcul băilor, la izvoarele de apă minerală, îndeosebi tinere femei strănse în grupuri pitorești, cu aspect multicolor și fascinant de frumos. Desigur și aceste tablouri stârnind admirația tuturor au fost achiziționate de alții. Într-o după amiază am hoinărit cu Marin printre străvechile ziduri și bastioane ale cetății, prin potecile din marea câmpie cu bălării care despărțea cartierul Fabric de Cetate. El ducea cu sine mereu cutia de culori în care avea gata pregătite pe lângă paletă și câteva cartoane pe care avea obiceiul să le picteze. Cartoanele pentru pictură, special fabricate în acest scop, rezistente și mai durabile decât pânza, după cum spunea Marin, le preparase în prealabil acoperindu-le și ungându-le pe partea întrebuițată pentru pictură cu un strat de amestec cromatic din culorile de ulei rămase pe paletă de la ultima folosire. Astfel a curățit în același timp și paleta pentru o nouă folosire, și a făcut un fond cromatic peste carton, ca să asigure o aderare mai temeinică noului tablou pe care urma să-l picteze. Aceasta era metoda lui de pregătire a materialelor întrebuițate în munca sa artistică. Printre gropile mlăștinoase și cu buruieni am găsit un loc potrivit pe una din cărările ce legau cartierul Fabric de fosta citadelă de unde perspectiva pitorească a Timișorii părea încântătoare cu un colorit de vrajă în preajma amurgului când efectul norilor deasupra orașului părea și mai fascinant în lumina crepusculară a soarelui cu zări porfire și efemere. Atunci Marin H. Georgescu s-a oprit, atras de această viziune pitorească. Și-a scos cartonul și a început cu grabă să picteze mai întâi cerul cu norii scâlțați în lumina apusului de soare ca să nu-i scape această priveliște minunată. Ziua începea să-și dea duhul iar soarele să se ascundă în dosul norilor. Efectul pitoresc a trecut. Avea dreptate Marin spunând că trebuia să-și inițieze captarea acestei viziuni cu pictarea cerului. După aceea și-a continuat lucrarea cu partea de jos a tabloului pictând splendida priveliște a orașului cu ansamblul clădirilor rămase în umbră. Era miraculos peisajul care îmbina și armoniza cele două efecte de lumini opuse.

Cu pictorii locali se întâlnea de obicei în orele de dimineață într-o sală a liceului industrial din Timișoara al cărui director era Corneliu Liuba, transformând această sală într-un atelier de pictură. Era vacanță mare de vară când elevii erau plecați iar școala nu ținea prelegeri de învățământ teoretic și practic. Nimeni nu-i deranja pe artiștii noștri în acest local. Cel mai zelos era profesorul Ioan Isac de la o altă școală care se și ținea mereu de pictorul bucureștean dornic să învețe în mod serios maniera și metoda picturii impresioniste. Venea și profesorul Iosif Velcean, un artist multilateral care pe

lângă pictură se ocupa și cu ziaristica și cu scrisul dar mai ales cu muzica fiind un excelent dirijor de cor și compozitor de cântece populare. De aceea Iosif Velceanu a optat mai mult pentru muzică decât pentru pictură. Cu toate acestea venea și el la întâlnirile cu Marin H. Georgescu atât la atelier cât mai cu seamă la cenaclul nostru artistic și literar de la cafeneaua „Palace” în fiecare seară. Nu a plecat însă în turneu de pictură prin Banat cu Marin Georgescu și nu s-a deplasat ca și ceilalți împreună cu maestrul lor în aer liber căci în scurtă vreme, după prelegerile teoretice, Marin i-a scos din atelier îndemnându-i să-și abandoneze șevaletul și a-și începe activitatea artistică de pictură în aer liber, în natură.

Ioan Isac l-a invitat pe Marin H. Georgescu la Ciclova Montană în satul unde funcționase ca învățător înainte de unire și înainte de a deveni profesor de desen, întrucât în regiunea aceasta atât de pitorească și splendidă puteau găsi motive variate și nenumărate pentru pictură. Au stat câteva zile la Ciclova Montană de unde s-au întors cu o mulțime de lucrări. Văzând aceste lucrări, i-am felicitat pentru minunatele lor creații artistice și mi-am exprimat mirarea admirativă, că amândoi au reușit să realizeze în pictură aceleași peisajii și în culori asemănătoare, cu efecte uimitor de similare. Marin H. Georgescu mi-a explicat că Ioan Isac picta întotdeauna în spatele său motive identice cu cele alese de el, aplicând aceleași culori, privindu-l cum le combină pe paletă și apoi dând tabloului nuanțe și efecte aproape aceleași cu viziunile sale. Eu i-am îngăduit să picteze în felul acesta, într-o manieră parcă de copiere, dorind ca astfel să-și poată însuși mai bine metoda impresionistă a contrastelor între lumină și umbră. De fapt, Ioan Isac a devenit un bun artist, tenace și sârguincios datorită faptului că a putut să picteze alături de Marin H. Georgescu în optica acestuia, privind și recepționând peisajul în câmpul vizual după metoda aplicată de maestrul său. Atât el cât și Corneliu Liuba au prins și învățat așa de bine principiile teoretice și practice ale impresionismului conform celor explicate de Marin H. Georgescu încât au început după aceea să le aplice cu măiestria acestuia în pictura lor ulterioară fără a mai fi tutelați sau îndrumați.

Marin H. Georgescu s-a dus câteva zile la Ada-Kaleh ca să picteze peisajele străvechii citadele insulară și aspectele vieții musulmane a turcilor de acolo. A fost însoțit de Ioan Isac. Învățăceii săi bănăteni au mai făcut cu el și alte călătorii de investigații și înfăptuiri picturale în alte părți ale Banatului până în regiunea Hunedoara unde s-au inspirat cu însuflețire de admirabilele locuri și priveliști întâlnite pretutindeni, înapoiindu-se cu o sumedenie de lucrări

realizate de manieră impresionistă și în stilul practicat de maestrul lor. Așa a pus Marin H. Georgescu bazele unei discipline noi, de factură impresionistă, în pictura bănățeană, pe care au adoptat-o în operele lor Ioan Liuba. Maestrul bucureștean s-a întors în capitală cu o grămadă de tablouri care formau nucleul expoziției sale proxime de la „Maison d'Art”. Astfel a contribuit Marin H. Georgescu la propagarea frumuseților din Banat.

La întâlnirile noastre artistico-gazetărești cu Marin H. Georgescu, ale serilor estivale de la cafeneaua „Palace” din Timișoara, a luat parte uneori și colegul ziarist Ștefan Vlădescu devenit amic cu mine. El s-a împrietenit și cu devotații mei confrăți americani de la ziarul „Nădejdea”. Asistase și el cu plăcere și interes la expunerile artistului pictor bucureștean și la istorisirile lui Marin Georgescu despre pățaniile sale din războiul mondial și despre activitatea sa anterioară în Franța și Italia unde își făcuse studiile academice. Erau atractive poveștile și mărturisirile lui Marin Georgescu privitoare la anii săi din lagăr din timpul războiului, petrecuți în monarhia austro-ungară, unde fusese prins și reținut când traversa teritoriul imperiului habsburgic tocmai în ziua când România intrase în război alături de marii aliați din apus, în vara anului 1916. Voia atunci să se întoarcă în patria sa dar l-au capturat dușmanii țării sale ca cetățean inamic. Despre prietenul meu Marin H. Georgescu voi mai avea multe să scriu cu titlul de amintiri adevărate și impresionante.

După plecarea lui Marin H. Georgescu eu am mai rămas la Timișoara până pe la mijlocul lunii septembrie 1922 când a trebuit să mă înapoiez la București pentru ultimul meu examen de diplomă ca să mă pot înregistra la barou ca avocat și să depun jurământul profesional. În tot timpul verii am lucrat în redacția ziarului „Nădejdea” ca redactor avându-l pe Ion Jivi-Bănățeanu ca director, pe Alexandru Rioșeanu-Dolj (zis Lapis Infernalis) ca prim-redactor iar pe Iuliu V. Ioanovici ca administrator și totodată îndeplinind și funcția de secretar de redacție. Am lucrat în continuare și la revista umoristică „Urzica” pe care am scos-o împreună cu Ioan Jivi-Bănățeanu la Timișoara, din banii acestuia, având și colaborarea poetului Alexandru Popescu Negusă din Arad care ne făcea cronici ritmate cu teme date de noi. Despre revista satirică „Urzica” am notat în altă parte amănunte privind felul ei de apariție cu texte și caricaturi. După cum am arătat, această revistă și-a început apariția bilunară la 10 septembrie 1921, pe vremea când mai era directorul ziarului „Nădejdea” dramaturgul și literatul Alexandru Kirișescu din București. De atunci „Urzica” avea o apariție regulată și neîntreruptă în zilele de 10 și 25 ale fiecărei luni. În anul 1921 au fost scoase de sub tipar și litografiate un număr de opt iar în anul

1922 un număr de 12, în total deci 20 numere de apariție deoarece la 25 iunie 1922 am sistat apariția ei. Prea multă vâlvă stârnise în opinia publică apariția ei deoarece spiritele și glumele usturătoare ale biciuirii ei n-au fost înțelese la nivelul umorului ci erau considerate ca atacuri critice la adresa unora care își desfășurau activitatea în viața publică sau politică. Ion Jivi-Bănățeanu a cheltuit mulți bani cu scoaterea acestei reviste de umor pe lângă numeroasele necazuri și neplăceri personale. Dar nu aceste neajunsuri l-au îndemnat să renunțe la „Urzica”, ci alte interese, de ordin familial care l-au hotărât să se întoarcă în America. Astfel că în toamna anului 1922 a părăsit România după ce a venit soția lui să-l convingă ca să se înapoieze la Cleveland unde îl aștepta unica lui fiică Eugenia Jivi în casa socrilor săi, parohul Pavel Crăciun. Când m-am întors proxima dată la Timișoara, nu l-am mai găsit. Era deja plecat. Ne luasem rămas bun de altfel înainte de a mă duce la București.

La începutul lunii septembrie 1922 l-am cunoscut pe Tudor Arghezi, după numele său adevărat Ioan N. Theodorescu, care venise la Timișoara și a stat în orașul nostru având intenția să scoată aici un mare cotidian. Mi-a făcut cunoștință cu vestiarul gazetar și talentatul scriitor Tudor Arghezi prietenul meu Ștefan Vlădescu, la cafeneaua „Kronprinț” de la hotelul „Ferdinand” unde ne întâlneam după aceea zilnic, la câte un „șvarț” și discutam cu reductabilul pamfletar bucureștean și marele poet Tudor Arghezi probleme de ale noastre gazetărești și din presa bănățeană. El a vrut să se documenteze direct de la colegii ziariști din Timișoara despre condițiile în care ar fi avut șanse de succes cu scoaterea unui cotidian aici pentru toată regiunea de vest a țării. Eu am publicat în ziarul „Nădejdea” nr. 270 din 2 septembrie 1922 în numărul de sâmbătă următoarea informație despre popasul lui Tudor Arghezi în Timișoara, cu intenția a scoate la noi în mare cotidian:

„De câteva zile se află în localitate dl. Tudor Arghezi, unul dintre cei mai talentați ziariști și publiciști pe care îi are țara noastră. Sântem informați că d-sa voiește să scoată un mare ziar cotidian în localitate. Ne pare bine că asemenea inițiative au început să fie luate și de reprezentanții autorizați ai celor care țin condeiul în mână și reprezintă a patra putere în stat”.

După plecarea lui Camil Petrescu se simțea o acută nevoie de un mare cotidian românesc la Timișoara. Pe vremea aceea în afară de gazetele de partid și de câteva fițuici români nu aveau altă presă Tudor Arghezi dorea să întemeieze aici un mare cotidian în stil mode(rn) dar în cele din urmă a renunțat la proiectul său. Și-a dat seama că ar întâmpina multiple greutăți,

îndeosebi că din motive politice nu putea conta pe un ajutor direct din partea oficialităților care erau obligate să sprijine presa guvernamentală. Și problema imprimării era dificilă. Destule neajunsuri și griji avusese și Camil Petrescu din cauza numărului insuficient de culegători (zețari) români din tipografiile timișorene iar cei de altă limbă culegeau cu greșeli. Aveam o mare și modernă tipografie românească instalată cu un an în urmă de „Cartea Românească” din capitală cu lucrători români și cu utilaje și litere noi dar această imprimerie era foarte aglomerată cu lucrări grafice comandate de oficialități iar pe deasupra avea prețuri mult mai ridicate decât tipografiile vechi rămase din fondul grafic de pe vremea dominației austro-ungare. Dar ceea ce l-a pus mai mult pe gânduri și l-a determinat pe Tudor Arghezi să renunțe la planul său, a fost concurența cotidianelor bucureștene care erau preferate de cititori. Între timp, în ultima vreme, ziarele din capitală și-au organizat redacții, corespondenți și colportori în diversele centre ale Banatului. În fiecare după amiază redactorul local transmitea telefonic reportajele sale ziarului respectiv din București în serviciul căruia era angajat iar acesta le dădea imediat la tipar și ediția de provincie apărea deja în aceeași seară fiind trimisă imediat cu trenul în gările bănățene. A doua zi dimineața toată presa capitalei sosea și cu vagonul de mesagerii a căilor ferate și se desfăcea prin chioșcuri și revânzări înaintea publicațiilor locale chiar și a cotidianelor germane sau maghiare. Nici gazetele locale nu atingeau tirajul realizat cifric de vânzarea ziarelor din capitală. Când ne-am văzut din nou la masa presei din cafenea, Tudor Arghezi ne-a comunicat că nu va mai scoate nici un ziar la Timișoara și se va întoarce în capitală. Era hotărât să nu mai facă o astfel de experiență în provincie. La hotelul „Ferdinand” unde locuia Tudor Arghezi în clădirea căruia era și cafenea „Kronprinț”, ni s-a comunicat că plecase.

Eu mi-am continuat activitatea ziaristică la „Nădejdea” iar colegul Ștefan Vlădescu era în fierbere urmând ca ziarul său „Cuvântul Banatului” să apară în câteva zile bazându-se pe încrederea și sprijinul acordat de generalul Constantin Găvănescu comandantul diviziei. Eu semnam articolele cu pseudonimul „Judex” care produceau multe comentarii în opinia publică locală. A stârnit mare vâlvă articolul meu cu semnătură proprie și cu titlul „De ce atâta ură?” în nr. 270 din 2 septembrie 1922 a ziarului „Nădejdea” întrucât îi combăteam pe toți aceia dintre indigeni care ațâtau ura împotriva fraților români din patria-mamă fiindcă aceștia își găsiseră locuri de activitate și de existență printre localnici uneori cu șanse mai rentabile decât autohtonii. În

aceiași număr de ziar am publicat cu semnătura de „Judex” un vast articol de reportaj acut și bătaios cu titlul „Viața culturală și artistică la Timișoara”. Subtitlurile acestui articol indicau problema pe care o dezbăteam în presă adică „Zona culturală”. N-avem teatru românesc, viața artistică de până acum, compania Wigry, Teatru maghiar la Timișoara, tot maghiar va fi și la iarnă? Dar teatru românesc? Ideea înființării unui teatru româno-maghiar”.

În perioada aceea eram deja membru activ al celor două organisme profesionale de presă care își întindeau aria de activitate până în Banat adică al „Sindicatului presei române din Ardeal și Banat” cu sediul la Cluj precum și al „Asociației generale a ziariștilor profesioniști din provincie” (AGZP) cu sediul la Turnu-Severin. Sindicatul de presă din Cluj era condus ca președinte de venerabilul Ion Agârbiceanu unde la proxima adunare generală din luna ianuarie 1923 am intrat și eu în comitetul de conducere. Iar „Asociația generală a ziariștilor profesioniști din provincie” era condusă de Gheorghe Boțoiu din Turnu-Severin care pregătea constituirea unui mare sindicat de ziariști, unificat al Olteniei și Banatului înglobând o mulțime de membri gazetari care activau în presa bănățeană. Acest sindicat a luat apoi ființă la finele lunii iunie 1923 într-un congres ținut la Craiova la care luasem parte ca director al ziarului „Nădejdea”. În realitate am fost mai atașat de sindicatul presei de la Cluj.

La București m-a așteptat să mă întorc pictorul Marin H. Georgescu dorind să facă o nouă excursie la Constanța ca împreună să-l vizităm pe fratele său, Ștefan Georgescu la marele hotel de lux „Palace” unde era contabil. Am plecat cu Marin în ziua de 21 septembrie 1922 și am stat la Constanța vreo două zile el pictând peisaje marine și portuare sau aspecte de vrajă orientală iar eu hoinărind prin oraș și pe malul Mării Negre în zilele acestui anotimp plăcut al echinoxului de toamnă. După ce am revenit la București le-am condus din nou pe mătușele mele Lucia și Hortensia la atelierul de la mansarda „Imobiliară” ca să vadă noile peisaje cu care s-a întors prietenul meu din Banat. Au fost încântate de tablourile pictorului Marin H. Georgescu de afectele minunate ale acestor viziuni ce oglindeau priveliștile scăldate în lumină și culori. Impresia mătușelor mele era așa de profundă, încât de atunci s-au împrietenit și mai mult cu amicul meu.

La ziarul „Nădejdea” din Timișoara încă înainte de înapoierea mea la București situația a devenit destul de grea în redacție mai ales când Ion Jivi-Bănățeanu își anunțase plecarea în America din motive familiale, fetița lui trebuind să-și urmeze studiile. Mulți au dorit să-i ia locul la direcția ziarului

și în postul de secretar general al partidului liberal. Cele mai multe insistențe le făcea Costel Nicolau-Motreni care mai colaborase și anterior arătându-și devotamentul față de unchiul meu ministru și pentru politica sa liberală. Interesul lui era să se căpătuiască într-un post de vază și bine retribuit dorind direcția ziarului ca o trambulină pentru a-și ajunge țelurile. La înființarea și deschiderea Școlii Politehnice a reușit să fie angajat ca secretar al acestui institut de învățământ tehnic superior, de către primul rector, Traian Lalescu și cu ajutorul unchiului meu, datorită aspectului prezentabil pe care îl avea dar mai ales cu talentul său de a linguși. Costel Nicolau era bun de gură, știa să pozeze cu figura sa înaltă și impozantă dar în fond era un grandoman și dornic să parvină în funcțiuni mai de vază și rentabile. Pe atunci râvnea la postul de director al cinematografelor comunale care toate depindeau de primărie. Unchiul meu s-a lăsat convins de făgăduielile lui Costel Nicolau că va avea grijă de buna apariție a ziarului „Nădejdea” chiar după numirea sa de director al cinematografelor comunale. Astfel a ajuns Cornel Nicolau să preia conducerea redacției „Nădejdea” începând din 1 septembrie 1922, care apărea, pe atunci, odată la săptămână. A și început să scrie sub semnătura „Costel” o nouă rubrică, „Satira săptămânii”, un serial cu „Fotoplasticul Timișorii” pe care l-a continuat după aceea prietenul său prim-redactorul Alexandru Rioșianu-Dolj semnând această rubrică cu pseudonimul său „Lapis Infernalis”. Costel Nicolau se putea bizui în redacție pe incisivul condei al lui Rioșianu și pe munca de vaste proporții a lui Iuliu V. Ioanovici precum și pe manuscrisele mele ce i le trimiteam din București. La 22 octombrie 1922. Costel Nicolau a fost numit în postul mult visat de el ca director al cinematografelor comunale din Timișoara. Izbânda sa l-a determinat să se ocupe în continuare de conducerea ziarului „Nădejdea” care prin apariția sa săptămânală nu prezenta probleme sau dificultăți. De administrația gazetei și de redacție se ocupa zilnic și în mod permanent americanul Iuliu V. Ioanovici fiind foarte isteț în achiziționarea de anunțuri și publicitate pentru gazetă care îi aducea fonduri de a putea plăti regulat tipografia precum și comisioanele cuvenite lui. Costel Nicolau trebuia să-l țină în frâu pe amicul său Alecu Rioșianu ca să nu se îmbete dar „Lapis Infernalis” nu avea talentul dinamizat de ironie fină și usturătoare decât în stare de beție. Atunci scria „conul Alecu” cele mai interesante articole, când se simțea turmentat. Scria oribil de urât căci mâna îi tremura de aceea de multe ori Iuliu Ioanovici trebuia să le transcrie manuscrisele prin dactilografiere ca tipografi să le poată culege. Figura slabă

și pielea tăbăcită de băutură era binecunoscută la Timișoara mai ales când îl apuca pe Rioșianu criza incurabilă de „delirium tremens”. Arăta îmbătrânit și parcă obosit de viață. Era mai în vârstă decât colegii săi din redacție dar îți făcea impresia că l-a dărâmat băutura. Cu toate acestea, după câteva pahare de „șprițuri” se simțea remontat, vioi, ager și extrem de combativ. Atunci scria cele mai teribile articole. Îmi făcea impresia că în redacție era un om rău necesar care dădea viață și o reductibilă vehemență ziarului îndeosebi pe atunci când adversitățile politice nu conteneau să se astâmpere. Costel Nicolau venea la redacție la anumite ore când treburile cinematografei nu-l rețineau la întreprinderile pe care le conducea, venea la „Nădejdea” ca un domn cu aere de patron cu ifose de megalomanie. Pe Rioșeanu nu-l jenau aceste atitudini căci pe el ușor îl puteai împăca oferindu-i un șpriț. El îl răsplătea pe oricine după aceea chiar și cu laude exagerate la adresa aceluia care îi dădea să bea sau cu înjurături necruțătoare sau critici veninoase debitate împotriva adversarilor acestuia.

În lunile octombrie și noiembrie 1922 am fost foarte ocupat la București cu terminarea studiilor mele juridice. Aproape tot timpul l-am întrebuințat pentru învățătură. Totuși n-am neglijat nici colaborarea mea la ziar trimițând redacția „Nădejdea” articole din capitală din care au apărut printre altele și următoarele cu semnătura mea deci fără pseudonim și anume: – la rubrica „Note” articolul „Panica filatelică” în nr. 279 din 5 noiembrie 1922 și altul tot la această rubrică având titlul „Regresiune literară” în nr. 280 din 12 noiembrie 1922. Pe atunci eram un pasionat filatelist fiind colecționar de mărci poștale și mă ocupam și de critică literară. După ce am trecut toate examenele de licență în drept am așteptat să mi se elibereze diploma. Până atunci s-a trezit din nou în mine fiorul polemicilor politice prin presă. Am dat ziarului „Nădejdea” un articol politic cu titlul „Două poluri politice. Între dezagregare și solida(riza)re” apărut în nr. 281 din 19 noiembrie 1922. În același număr mi-a mai apărut și un alt articol la rubrica „Note” cu semnătura pseudonimului meu de „Junior” având titlul „Săpăturile de la Ierihon” un reportaj științific de arheologie privind rezultatul investigațiilor întreprinse la cetatea biblică și cum fuseseră surpate zidurile sub greutatea mulțimii care se urcase pe partea lor superioară ca să privească pe evreii ce o înconjurau cu trâmbițe.

Diploma de licență în drept, nr. 9352 din 11 decembrie 1922 mi-a servit ca bază pentru înscrierea mea ca avocat stagiar în baroul de Ilfov din București. Am primit decizia de înscriere nr. 372 din 13 decembrie 1922. În aceeași zi am

depus jurământul profesional de avocat la tribunalul Ilfov eliberându-mi-se apoi „cartea de avocat” nr. 3801 din 13 decembrie 1922. După aceea m-am înscris pe baza acestei diplome de licență în drept, la doctorat pentru a putea trece examenele cursurilor de doctorat la Facultatea de Drept din București și a obține apoi titlul de doctor al Universității din București. Mi-am terminat prima etapă de studii în capitală și m-am întors ca tânăr avocat acasă.

INDICE DE NUME

A

- Agârbiceanu Ion 168, 192
Agnes (Agneș) 15, 40, 41, 128, 129
Agora Ecaterina 66
Alexandrovici Chiril 116
Anca Petru 17, 42, 43, 44, 45, 47, 48,
49, 54, 55, 56, 112, 125, 128,
129
Andreescu Coriolan 153
Andreescu Emeric 38, 42, 49, 58, 125,
137
Antonie Naco 35
Ardelean Constantin 81, 89, 90, 103,
108, 185
Ardelean Elena 81, 89, 107, 108
Ardelean Lucia 81, 89
Ardelean Nicolae 81, 103
Ardelean Rozalia 103
Ardeleanu George 80
Ardeleanu Radu 8
Ardeleanu Vichentie 162
Arghezi Tudor 28, 190, 191
Averescu Alexandru 158, 162, 165,
167, 180
Axente Ivacovici 116

B

- Babeș Vicențiu 16, 48, 49, 54, 56,
125, 126
Băleanu Constantin T. 174, 177
Balla Atanasie 18, 69
Bănciulescu Ion 164
Bănuț Ghiță 162

- Băran Coriolan 166
Băran Petru 166
Bariț George 186
Bărnățiu Simion 21, 83
Bejan Silviu 139, 154
Bela Barabas 138
Belințan Vicențiu 64
Beregszo Vukovits Cataharina de
129
Bernsdorfer 140
Birăescu Traian 162, 175
Birescu Traian 171
Bocu Sever 162, 172
Bogdan Teodosie 41, 124, 127
Bojincă Damaschin 9, 32
Borchici Glegor 116
Botiș Teodor 142
Boțoiu Gheorghe (George) 176,
192
Bozagia Nicolae 116
Braniște Nicolae 168
Branovac Ștefan 115
Brasey Rene Charles 158, 162, 170
Brătianu Ion I.C. (Ionel) 155, 164,
165, 166, 167, 173, 174, 178,
180
Bugarszki Alexander 129

C

- Caba Gheorghe 110
Cadariu Elisabeta 97
Cadariu Iosif 97
Cadariu Lucreția 92, 97
Cadariu Traian 92, 97

- Cadariu Adrian 97, 98
 Călinescu Armand 166
 Călinescu George 7
 Calinovici Nicolae 81
 Călțum Iancu 161
 Cârniceanu Ioan 41, 124
 Cerneți Vichentie 32, 33
 Cezar Iuliu 84, 114
 Chicin Aurel 141
 Chitescu Braica (Cucu) 97, 98
 Chitescu Elisabeta 97
 Ciorogariu Roman 138
 Cipariu Timotei 86
 Clecan Andrei 37, 40, 122, 127
 Clopoțel Ion 149, 168
 Coman Augustin 155
 Conciatu Iancu 172, 173, 179
 Corneanu Petru 167
 Cosma Anania 32, 34
 Cosma Damaschin 11, 15, 17, 21,
 22, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 37,
 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54,
 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
 83, 85, 88, 89, 90, 92, 99,
 100, 101, 102, 103, 104, 107,
 108, 109, 110, 111, 113, 117,
 119, 122, 123, 124, 125, 127,
 128, 134
 Cosma Dușan Meletie (Cosma
 Dezsö) 11, 16, 19, 20, 21, 22,
 23, 25, 31, 41, 45, 59, 60,
 61, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 71,
 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81,
 82, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 92,
 93, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 103,
 108, 109, 110, 122, 123, 126,
 127, 136
 Cosma Elena 89
 Cosma George (Giuri) 11, 17, 19, 20,
 22, 31, 61, 62, 63, 64, 68, 69,
 70, 71, 72, 73, 74, 77, 79, 80,
 85, 88, 90, 92, 93, 101, 102,
 103, 108, 113, 115, 122, 124
 Cosma Hortensia 159, 165, 178
 Cosma Lazăr 32, 34, 62, 63, 76, 104
 Cosma Lucia 22, 76, 77, 78, 82, 83,
 85, 105, 106, 111, 178, 182, 192
 Cosma Lucreția 92
 Cosma Maria 11, 22, 41, 45, 60, 76,
 79, 83, 85, 86, 87, 88, 95, 109,
 110, 111, 113, 116, 119, 122,
 126, 127, 129, 130
 Cosma Partenie 22, 76, 78, 83, 111,
 159
 Cosma Remi 159
 Cosma Tereza 41, 125
 Cosma Aurel junior 7, 8, 9, 10, 11, 12,
 13, 14, 19, 23, 24, 27, 28, 31,
 32, 89, 103, 107, 108, 109, 176,
 178
 Cosma Aurel senior 11, 16, 19, 20, 21,
 22, 25, 26, 27, 31, 41, 48, 54,
 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68,
 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77,
 78, 79, 80, 82, 83, 85, 88, 90,
 92, 93, 97, 99, 102, 103, 106,
 108, 110, 111, 119, 122, 123,
 124, 125, 126, 127, 133, 138,
 144, 145, 150, 153, 155, 165,
 167, 169, 171, 178, 179
 Costa Lazar 63

Crăciun Pavel 190
Craiovan Mihailo 115
Cristea Miron 84, 151, 166

D

D'Esperay Franchet Louis 147
Dadanyi Elisabeta 131
Dajdea Octavian 166
David Octavian 172
Deac Augustin 152
Deheleanu Dimitrie (Miti) 141, 143,
152
Demian Gheorghe 172
Diaconovici-Loga Constantin 45, 155,
175
Dima Simion 28
Dimitrievici Svetozar 130
Doncea Iuliu 153
Drăgălina Cornel 166, 170
Dragalina Ion 166
Drăghici Meletie 18, 64, 65
Dragnea Radu 168
Dragu Ion 168
Dumas Alexandru 137
Dușan Traian Aureliu 16, 41, 124, 127
Dușian 124

E

Economu Virgil 155
Erdely Ioan 152
Evuțian Sabin 138, 139

F

Faur Simion 104, 110

Faur Viki 76
Filcz Maria 120
Fodor Doriți 180
Fodor Ioan 179
Fodor Romulus 179, 180
Foeni Mocioni Alexandru de 116
Foeni Mocioni Andrei de 116
Frigyes Kramer 75

G

Gabor Liviu 172
Gaith Andreas 33
Gall Iosif 18, 66, 67, 68, 69
Găvănescu Constantin 191
Gavra Alexandru 33, 34, 35
Geith Andreas 13
Georgescu Alexandrina 182
Georgescu Dumitru 181
Georgescu Fănică 184
Georgescu Haralambie 182
Georgescu Ionel 182
Georgescu Marin H. 180, 181, 182,
184, 185, 186, 187, 188, 189,
192
Georgescu Ștefan 182, 192
Georgevici Lucian 145, 146, 148,
154, 155, 171
Georgevici Vasile 23, 85
Goga Octavian 159, 165, 178, 180,
182
Goga Tani 159
Gojdu Emanuil 18, 66, 67, 68, 69,
77
Goldiș Vasile 139, 140, 145, 151,
165
Gropșianu Mihai 172

H

Haneş Hermina (Mina) 80, 88
Haneş Hortensia 80, 88, 182, 192
Haneş Tiberiu 80, 88
Haneş Toma 88
Haneş Brutus 80, 88
Hodoş Alexandru 168

I

Iancovici George 66
Ilica-Suciu Gheorghe 153
Ilieşiu Nicolae 134, 155, 172
Imbroane Ion 162
Imbroane Nicolae 170
Imbroane Avram 103, 156, 158,
159, 162, 169
Imbroane Bujor 103
Ioanovici (Protopop) 96
Ioanovici Constantin 35
Ioanovici Iosif 40
Ioanovici Iuliu V. 176, 177, 181,
185, 189, 193, 196
Ionescu Ioan 95, 96
Ionescu Iuliu 95
Ionescu Take 180
Ionescu Viorica 95
Iorga Nicolae 165, 180
Iorgovici Paul 32, 175
Iosif Virgil 168
Iosif al II-lea 117
Isac Ioan 186, 187, 188
Iuliana Elisabeta 131
Ivacovici Axente 116

J

Janos Török 77
Jifkovici Ioan (Jovan) 115, 116
Jivi Eugenia 190
Jivi-Bănăţeanu Ion 174, 175, 176, 177,
178, 179, 181, 185, 189, 190,
192
John Francisc 75

K

Keller 23, 24, 89, 91
Kiriac George 181
Kiriţescu Alexandru 174, 175, 176,
177, 179, 189
Kokotz 25
Kossuth Lajos 83, 118, 131
Kostici Slobodan 115
Kovacs Karoly 153
Kovary 23, 87
Kozma Anania 33
Kozma Ikonie 33
Kun Bela 166
Kunovski 89, 90

L

Lalescu Traian 164, 193
Laliţi Fodor 180
Lazăr Iacob 139
Lazits Duşan 73, 76
Libra Iconia 32
Lipovan Ştefan 64
Liuba Corneliu 186, 187, 188
Liuba Ioan 189
Loichiţă Vasile 96

Luca George 177
Lugojanu Trifon 136
Lujanovits Olga 130
Lungu Traian 22, 74, 75, 78, 134
Lungu-Puhallo Emilia 74
Lungu-Puhallo Maria 22
Lupulov Petru 176

M

Maiorescu Octav 169, 170
Malci 93, 100, 102, 105, 123
Maniu Iuliu 166, 167, 180
Maniu Sidonia 97
Manția (Menția) Victoria 23, 86, 87,
90
Marchescu Anton 161
Marcu Lucian 177
Mardan Dion (M. Ar. Dan) 59, 60,
155, 172
Marin 184, 186, 187, 188
Mărinică 182
Mariți 88
Mary 60
Matei Iosif 21, 82, 110
Mavrodi Alexandru 174
Mayer Antal 33
Miculescu Gheorghe 166
Miloia Ioachim 161, 163
Miloș Romulus 154
Milossevici Gabriel 37
Miodragovici Elisabeta 118
Mitru Nicolae 38
Mocioni Alexandru 39
Mocioni Constantin 118
Mocioni Ioan 38, 111, 116
Moldovan Sabin 141

Molin Silviu Romulus 172, 173,
174, 175, 177, 179
Molin Virgil 172, 175
Muntean Jivan 33
Muntean Ioana 33
Munteanu Cassian R. 156
Murgulovici Eftimie 117
Murgulovici Vasile (Vasa) 36, 37,
117, 120, 121, 122

N

Naghi Gheorghe 8
Nemesperg von Czigan Francisv
de 120
Nemoianu Petre 32
Nicolau Cornel 193
Nicolau-Motreni Costel 163, 164,
193, 194
Nicolici Vasile 117
Nicorescu Eusebiu 137
Nicorescu Nicolae 107, 110, 137
Novac Aureliu 9

O

Olariu Iuliu Iosif 138
Oprea Ioachim 153
Oprea Ioan 102
Oprean Ștefan Atanasie 155, 172
Oszkar Jaszi 146

P

Păcățean Teodor V. 66, 67
Paian Iosif 120
Palici 70, 96

- Panaiot Alexandru 115
 Panaiot Ana 116, 117
 Panaiot Constantin 115, 116, 117,
 120, 130
 Panaiot Ecaterina 15, 39, 40, 41,
 47, 60, 72, 87, 111, 112, 113,
 114, 115, 117, 119, 121, 128,
 129, 130, 131
 Panaiot Elena 39, 80, 81, 93, 115,
 117
 Panaiot Elisabeta 115
 Panaiot George Ioan 15, 38, 39, 40,
 41, 45, 47, 61, 89, 108, 110,
 111, 112, 113, 114, 115, 116,
 119, 120, 121, 122, 124, 125,
 126, 128, 129, 130
 Panaiot Ioan Teodor 39, 115, 116,
 117, 119
 Panaiot Iuliana 38, 111, 116
 Panaiot Kozma I. 115, 117, 120
 Panaiot Maria (Cosma) 9, 15, 16,
 38, 39, 40, 41, 42, 45, 47, 57,
 73, 78, 102, 108, 109, 111,
 112, 113, 115, 119, 123, 124,
 125, 127, 128, 129
 Panaiot Natalia 115
 Pantici Iefta 178
 Papp Ioan Ignatie 135, 137
 Paukerow Leonard 168
 Paulovici George 37, 120
 Petöfi Alexandru 133
 Petrescu Camil 28, 154, 156, 157,
 158, 162, 163, 167, 168, 169,
 170, 174, 176, 190, 191
 Petrescu Cezar 158, 168
 Petrovici Constantin 73
 Petrovici Dușan 73
 Petrovici Ecaterina (Kati) 73, 87, 130
 Petrovici Emil 141, 149, 150, 151
 Petrovici Evelina 73, 76
 Petrovici Ioan 115
 Petrovici Maria 118, 131
 Petrovici Mihai 20, 72, 73, 75, 76,
 111, 126, 129
 Petrovici Simion 117
 Pitariu 142, 171
 Plavoșin Ioan 141
 Plavoșin Liviu 141
 Pocan Elena 21, 80, 82, 87, 88, 89
 Pocan Lucreția 97
 Pocan Teodor 25, 83, 85, 86, 89, 90,
 94, 95, 96, 98, 110
 Poenaru Dionisie 68, 69
 Pop Ghiță 168
 Pop Ștefan Cicio 147, 165
 Popa George 48
 Popea Nicolae 86
 Popescu Hercule 164
 Popescu Nicolae 177
 Popescu Negusă Alexandru 189
 Popescu-Pasăre 180
 Popovici Gheorghe 167
 Popovici Ioan 118
 Popovici Mihai 87
 Popovici Nicolae 118
 Popovici P. 58
 Porumbescu Ciprian 141
 Potârcă Virgil 172
 Pralea Dem. 174
 Putici Traian 110

R

Radunci Sima 120

Rioșeanu-Dolj Alexandru 174, 177,
189, 193, 194
Romanul Miron 36, 46, 67, 76, 77, 82
Rorich-Petreanu W. 177
Roșiori Ioan Roșiu 154
Roșu Mihail 161, 176
Rotariu Iulia 131
Rotariu Pavel 18, 64, 131
Russu Ioan 35

S

Schelejan Cornel 21, 80, 81, 82, 88
Schelejan Vincentiu 80
Schul Ștefan 110
Sentămaș Moise 120
Sima Ilie (Cădariu) 46
Soricu I.C. 168
Stiniguță Lenuța 90
Stoia Bogdan 127
Stoicu Iuliana 166
Stroesc Ion 161
Suciu I. D. 15
Sumlyai Ana 118
Surlașiu Ioan 95, 96
Surlașiu Liviu 95
Surlașiu Viorica 95
Surulescu Constantin 33
Szigeti 94
Szilagyi Imre 69
Szolgyemy Janos 17, 62

Ș

Șaguna Andrei 116, 120, 123
Șakabent Arsenie 40, 118
Șakabent Sofia Iovanovici 39, 118

Șandor Atanasie 35
Șerbescu Pompiliu 172
Șipepețan 58
Ștefănescu Ștefan 7
Ștefănescu-Galați 180
Șuboniu Constantin 115

T

Theodorescu Ioan N. 190
Theodorescu Vasile 170
Theodorovici Ioan 21, 23, 82, 85,
88
Titulescu Nicolae 180
Toader Petru 84, 86
Todan Iosif 141
Tomaida 183
Tomescu Dimitrie 168
Trstenik Dinga 116

Ț

Țichindeal Dimitrie 161, 176

U

Urmenyi Pal 131
Utvineanțu 88

V

Vaida-Voevod Alexandru 165, 166
Văitoianu Arthur 165
Varga Imre 102
Vasici Pavel 17, 43, 48, 49, 51, 53,
55, 56, 57, 128, 176
Vasiu 101

- Vasiu Ioana 74, 80, 88, 93, 124
Velcean Iosif 154, 155, 186, 187,
188
Vidak Olga 130
Vidak Ștefan 130
Vidu Ion 167
Vlădeanu Ștefan 158
Vlădescu Ștefan (Fănică) 158, 159,
168, 169, 170, 171, 176, 189,
190, 191
Voniga David 155
Vucovici (Vukovici) Ecaterina 39,
41, 42, 47, 111, 112, 113,
119, 120, 121, 124
Vucovici Ioan (Jovan) de 113
Vucovici (Vucovits) Maria 89, 110,
114, 131
Vucovici Nicolae 39
Vucovici (Vukovici, Vukovits)
Sava (Sebo) 9, 15, 39, 113,
117, 118, 119, 121, 122, 130,
131
Vucovici Sofia 114
Vucovici (Vukovici, Vukovits) Vuco-
lau (Vukolaus) 15, 40, 112, 113,
114, 115, 118, 119, 131
Vuici Toma 116
Vukovici (Vukovits) Teodor 118
Vukovics Alexandru 118
Vukovits Elisabeta (Lila) 130
Vukovits Gavril 131
Vulcan Iosif 65
- W**
- Weil Adolf 23, 90, 91
Weiszenbacher Karl 13, 33
Widak Natalia 120
- Z**
- Zador 27, 156

Tiparul executat la:

Imprimeria

MIRTON

Timișoara, str. Samuel Micu nr. 7

Tel.: 0256-225684, 0256-272926;

Fax: 0256-208924

E-mail: mirton@mail.dntm.ro

www.mirton.ro

Colecția
Paideia

ISBN 978-973-52-0870-7

9 789735 208707

<https://biblioteca-digitala.ro>